

iktisat

dergisi

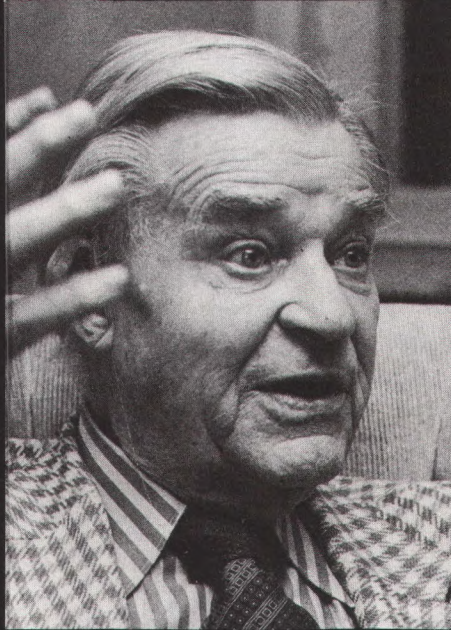
AYLIK DERGİ

Ağustos 1987

Sayı: 273 • 500 TL (KDV Dahil)

“Yapılabilir” Sosyalizm: Mandel - Nove Tartışması

Gunnar Myrdal İçin

Gunnar Myrdal
1898 - 1987

Hiyeroglif ile yazılmış bir metni teleksle geçebilir misiniz ?

Faksimile ihtiyaçtan doğmuştur... büyük kolaylıktır. Çince'den Yunanca'ya Arapça'dan Rusça'ya her tür yazıyı... şekil, desen, grafik, imza ya da fotoğrafı yalnız faksimileyle geçebilirsiniz. İstedığınız anda...dünyanın istediğiniz yerine...kolay, hızlı ve ekonomik olarak.

Dünya faksimile pazarında en büyük paya sahip olan marka Panafax'tır. Panafax Türkiye'de, %70'e ulaşan pazar payıyla -devletten özel sektöre tüm kurum ve kuruluşlarca- tercih edilen faksimile sistemidir.

Siz de kuruluşunuzda, günümüzün en gelişmiş haberleşme sistemi faksimileye geçin... Dünyada ve Türkiye'de "1 numara" olan Panafax'ı seçin.

DÜNYADA VE
TÜRKİYE'DE **1** **NUMARA**
FAKSİMİLE
Panafax

Panafax'ı "1 numara" yapan özellikler:

- Türkiye hatlarının özellikleri gözeticilerle üretilmiştir.
- 67 ilde çalışmasını sürdüren tek markadır.
- Özellikle resimli belgelere gerekli 16 gri tonlama özelliği vardır.
- Hafızaya bir kere kaydedilen veriyi kendiliğinden çok sayıda adrese gönderebilir.
- Sayfayı 4 eşit parçaya böler ve istenmeyen kısmın gönderilmemesini sağlar.
- Uzaktan kumanda ile arıza tespiti ve giderimi yapılabilir.
- Bilgisayara bağlanabilme özelliğiyle büro otomasyonuna entegre edilebilir.
- Gönderimin %100 gerçekleştiğini doküman üzerine vurduğu damga ile kesinleştirir.

Panafax Türkiye'de, Tekofaks güvencesiyle alınır.

Tekofaks:

- Türkiye'ye ilk faks'ı getiren,
- İş yalnız faks ve satış sonrası hizmetleri olan,
- Türkiye genelinde, merkeze bağlı 7 bürosu ile 67 ilimize servis veren,
- Uzman personel kadrosu ile, kendi laboratuvarlarında her türlü onarımı gerçekleştirebilen tek firmadır.

TEKOFAKS

Merkez:
Ebulula Cad. No: 55 Levent/İSTANBUL
Tel: 170 04 26 (3 hat)
Bölge Müdürlükleri:
Farabi Sok. 38/6 Kavaklıdere/ANKARA
Tel: 167 26 10 (3 hat)
Atatürk Bulvarı 167/4 ADANA
Tel: 352 50

Elektronik Sanayi Müessislik ve Ticaret A.Ş.

Vasif Çınar Bulvarı 13/8 Alsancak/İZMİR
Tel: 21 82 99
Hoca Alizade Cad. Uğur 5 Apt. Setbaşı/BURSA
Tel: 21 46 45
Kemerhaya Mah. Halkevi Sok. 26/27 TRABZON
Tel: 23 362
Ofis Camii Sok. Güven Apt. 14/E D.2 DİYARBAKIR
Tel: 25 926

Panafax: Japon Matsushita Graphic Communication (Panasonic-National-Technics-Quasar) grubunun üretimidir.

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Yazı Kurulu:

TANER BERKSOY, İSHAK REYNA,
NAİL SATLIGAN, HAKAN TÜRKÜŞÜ

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKIN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BERMEK, NATIK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN, ALP ORÇUN,
TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ,
ZAFER TUNCA, OSMAN ULAGAY,
REŞAD UMUR, YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 6.000. - TL. (Öğrenci 3.000. - TL.)
6 aylık 3.000. - TL. (Öğrenci 1.500. - TL.)

Yurt Dışı: Yıllık 7.000 TL. — 6 aylık 3.500 TL.

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı yer:

YENİLİK BASİMEVİ
Tel.: 143 55 72 - 145 32 48

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 500 TL.'lik posta pulu karşılığı
adresimizden sağlayabilirsiniz.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

MANTIKSAL POZİTİVİZM VE KARL POPPER (Vildan Eyigüngör)	3
GUNNAR MYRDAL'IN ARDINDAN (Ayşe Buğra)	19
MARX, PİYASA VE «YAPILABİLİR SOSYALİZM» (Alec Nove)	27
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (VI): SOSYALİST PLÂNLAMANIN SAVUNUSU (I) (Ernest Mandel)	36

İktisat Dergisi'nin Sevgili Okurları,

5 Temmuz 1987 günü camiamız, Profesör Dr. İdris Küçükömer'in ölüm haberiyle sarsıldı.

Fakültemizin (ve İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nin) binlerce mezunu, on yıllarca onun «rahle-i tedris»inden geçmiş, iktisat teorisinin teknik inceliklerinin ötesinde, gerçek bir üniversite eğitime yaraşır biçimde, dünyayı anlamak için ona nasıl bakmak gerektiğinin ip uçlarını onun derslerinde edinmeye çalışmıştı. Dersleri, pozitivist yaklaşımın iktisadî içine soktuğu cendeleri paramparça eden, geleneksel anlamıyla iktisattan yo'a çıkılıp biyolojiye, fiziğe, astronomiye, oradan tarihe, sosyolojiye, psikolojiye... sıçrandığı bireşim symposion idi, tam bir düşün şöleniydi. Ne yazık ki pek küçük bir bölümü basılı hâle gelmiş yazılı oeuvre'ü, «her şeyden şüphe et!» ilkesinin parlak bir somutlanmasıdır. Ama bu bilimsel kuşkuculuğun temelinde yatan, salt akademik bir özgünlük tutkusundan çok toplumsal safılaşmada, devralınmış «doğrular» yüzünden, haklı olan tarafın yanında yer alamama durumuna düşmeme kaygısıydı. Nitekim onun bu toplumsal bağanımı, düşünsel nüfuzunun İktisat Fakültesi'nin, hatta bütün bir iktisatçıları topluluğunun çok daha ötesine ulaşmasını sağladı; Düzenin Yabancılaşması: Batılama (1969) adlı kitabı, özellikle yayımlanışını izleyen yıllarda, Türkiye'nin nereden gelip nereye gittiğini eleştirel bir bakış açısıyla irdelemek isteyen hemen herkesin fikri çabalarında bir nirengi noktası oldu.

İktisat Dergisi'nin gelecek sayısı İdris Küçükömer'in anısına armağan olarak yayımlanacaktır.

İktisadın - ve iktisatçının - genel yöntem sorunlarına, dolayısıyla felsefeye bütünüyle kayıtsız kalması düşünülemez. Bu nedenle, oldukça seyrek olsa da, metodoloji yazılarına yer veriyoruz. Vildan Eyigüngör'ün yazısı da bu tür katkılarının bir uzantısı.

Nobel ödülü, özellikle barış, edebiyat ve iktisat gibi alanlarda, ödüle layık görülenler kadar ödülün esirgendiği kişiler (örneğin iktisat alanında, Nicholas Kaldor, Joan Robinson ve Piero Sraffa) bakımından

da yaygın bir tarafgirlik suçlamasına hedef oldu. Bu yargının haklılığı ne olursa olsun, bundan en az sorumlu tutulabilecek Nobel ödülü sahipleri arasında geçen mayıs ayında kaybettiğimiz ünlü İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal her hâlde başta gelir. Çünkü o da, toplumsal bağanımıyla seçkinleşmiş bir bilim adamıydı. Hepimizin makro iktisat derslerinden hatırladığımız, derneşik tasarruf-yatırım eşitliği konusundaki ex ante-ex post ayrımını - ve bu terimlerin kendilerini ortaya atan da, Keynesci iktisadî büyük ölçüden önceleyen İsveç okulunun önde gelen temsilcilerinden Gunnar Myrdal idi. Kendisini bu sayımızda Dr. Ayşe Buğra'nın yazısıyla anıyoruz.

Keynesci tekniklerin gözden düşmesiyle başlayan «piyasaya dönüş» akımı solu etkilemekte de gecikmedi. Bu ideolojik ortam içerisinde Batı'nın en ünlü Doğu Avrupa ekonomileri uzmanlarından biri olan Profesör Alec Nove'nin yayımladığı bir kitap, The Economics of Feasible Socialism, büyük yankı uyandırdı. Kitap, ilk yayımlandığı tarihten bu yana en az üç kez basılmış bulunuyor. «Yapılabilir sosyalizm(in iktisadî)» kavramı, etkisini ülkemizde de gösterdi. Nove'ye ve kitabına atıfta bulunarak, «fizibilite»si olmak koşuluyla, sosyalizme olan bağlılıklarının devam ettiğini açıklayan ünlü iktisatçıları oldu. Ancak kitap Türkçeye çevrilip yayımlanmadığı için bu tür konulara ilgi duyan çevrelerin önemlice bölümünün tartışmaya yabancı kaldığı, belki de bu iki kavramın, fizibilite ile sosyalizmin, yan yana gelişini yadırgadığı kestirilebilir. Kitabın kendisi Türkçede yayımcısını bekleyedursun, Nove'nin - yazısının giriş notunda kendisinin de belirttiği gibi - kitabın bir özeti niteliğindeki bir makalesi ile ünlü sosyalist iktisatçı Ernest Mandel'in aynı kitaba yönelttiği eleştiriyi bir arada basmanın okurlarımız için yararlı olacağını düşündük. Mandel'in yazısını uzunluğundan ötürü iki bölüm hâlinde yayımlayacağız. Böylece Nove'nin Mandel'in cevabına cevabını da basma olanağını bulacak ve Nove'nin iki kısa, Mandel'in bir uzun yazısıyla ilginç bir kalem tartışmasını Türkiye'li okura tanıtmış olacağız.

Saygılarımızla...

İKTİSAT DERGİSİ

Mantıksal Pozitivizm ve Karl Popper

Vildan EYİGÜNGÖR

Yazar, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi'nde araştırma görevlisidir.

1895 yılında Mach, Viyana Üniversitesi'nde tümevarım bilimleri felsefesi bölümünde profesörlüğe atanır. 1922 de aynı bölüm Prof. Maritz Schlick'e teklif edilir. Schlick o dönemde Einstein yorumcusu olarak tanınmaktadır. Başlangıçta «Viyana Çevresi» olarak adlandırılacak olan Mantıksal Pozitivizmin çekirdeği 1923 yılında Schlick tarafından başlatılan bir seminerde şekillenmeye başlayacaktır. Seminere katılan kişilerin büyük çoğunluğu doğa bilimcileri ve matematikçilerdir. Başta Schlick, fizikçidir ve Max Planck'ın öğrencisidir ve doktora tezi teorik optik ile ilgilidir. Seminere katılan öğrenciler arasında F. Waismann ve H. Feigl de vardır. R. Carnap 1926 yılında Viyana Üniversitesi'ne davet edilir ve Viyana Çevresi'nin düşünceleri gelişmeye başlar. Carnap, Schlick'den sonra 'Çevre'nin en önde gelen üyesi olacaktır. «Erkenntnis» isimli dergi yayınlamaya başlarlar. Akımın diğer üyeleri arasında; matematikçi olan Kurt Goedel, Gustav Bergman, Hans Hahn, Kurt Reidenmeister; Fizikçi Max Planck, Philip Frank; psikolog ve fizyolog E. Käla; A. Petzaell, T. Radokovic, M. Natkin; J. Schaenchter, G. Hempel, A.E.B. Blumberg, A.J. Ayer, E. Zilsel, K. Popper, H. Kelsen, L.V. Bertalanffy, H. Gomperez, B. von Juhes, H. Reichenbach Sosyolog Otto Neurath; B. Russell, A. Einstein; ekonomist Karl Menger; tarihçi Victor Kraft; avukat olan Felix Kaufman bulunmaktadır.

Akımın üçüncü önde gelen üyesi Otto Neurath'dır. Mantıksal Pozitivizmin siyasal açıdan örgütlenmesi için çalışır. Marxizm ile Pozitivizmi birleştirmek amacındadır.

«Çevre»; daha önce varolan bir görüşün doğrulanması için bir çabadan çok, bilginin anlamı ve temellerinin aydınlatılması için bir ihtiyacın ifadesidir, aralarında düşünce birliği yoktur. Amaç, bilimler için sağlam bir temel sağlamak ve tüm metafiziğin anlamsız olduğunu göstermektedir.

Felsefeyi belirsiz genellemeler ile evrensel yapılmasına karşı, eleştirel analiz yoluyla bilimsel olarak kabul edilebilir kılmaya çalışırlar ve özel bilim dallarındaki araştırmacılar ile filozoflar ve filozofların kendi aralarında işbirliği ile ilgilidirler. «Çevre»nin üyelerini biraraya getiren kabul edilen kesin görüşler değildir, aralarında oldukça ciddi tartışmalar ve sık sık görüş ayrılıkları ortaya çıkar ve Çevre'nin gelişmesi süresinde temel görüşlerinde birçok defa değişiklikler olur. Tartışmalar genel olarak mantık ve matematiğin temelleri ve ampirik bilginin mantığı çevresinde odaklaşır; seyrek de olsa toplumsal bilimlerin ve etik felsefesinin etrafında tartışmaların yoğunlaştığı da görülür.

Mantıksal pozitivizmin görüşlerinin temellerini anti-metafiziksel ya da anti-spekülatif, realist ya da materyalist, eleştirel ya da şüpheci eğilim taşıyan bilimadamları ya da filozoflar oluşturur.

Joergen Joergensen Mantıksal Pozitivizmin öncüllerini Antik çağda Sofistlere ve Epikürcülere, Ortaçağda Monistlere kadar götürür (1).

Otto Neurath'a göre Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Bentham, J.S. Mill, Spencer; Descartes, Boyle, D'Ambert, Saint Simon, Comte, Poincaré, Leibniz, Bolzano, Mach Viyana Çevresi'nin öncülleridir.

Farklı bir gruplandırma ile Mantıksal Pozitivizmin öncüllerini şu şekilde göstermek mümkündür :

- 1 — Doğal bilimler felsefesi alanında: Hume, Kant, Bacon, Pasch, Peano, Hilbert, Whitehead, Wittgenstein, Carnap.
- 2 — Toplum felsefesi alanında: Hobbes, Locke, Berkeley, J.S. Mill, Comte, Spencer, Feuerbach, Otto Neurath, Victor Adler.
- 3 — Doğal bilimler alanında : Mach, Lemmhardt, Reimann, Poincaré, Enriques, Duham, Boltzmann, Einstein.

- 4 — Toplumsal bilimler alanında: Carl Menger, Karl Marx.
- 5 — Sembolik Mantıkla: Leibniz, Peano, Frege, Schröder, Russell, Whitehead, Wittgenstein.

Mantıksal pozitivistlerin ana amaçları bilim için sağlam bir temel sağlamak ve tüm metafiziğin «anlamsız» olduğunu göstermektir. «Mantıksal Pozitivizm»i klasik pozitivizmden ayıran en önemli özellik, mantıksal pozitivistlerin mantıksal analiz yöntemini kullanmalarıdır. Bilginin anlamı ve temellerinin aydınlatılması için çaba gösterirler ve felsefeyi bilime uygun olarak ele alırlar. Bilimleri birbirinden ayrı, birbirleriyle bağlantısız, özel disiplinlere bölmeksizin gerçekliğin tüm bilgisini kapsayan bir birleşik bilim oluşturmak amacındadırlar. Bu şekilde bütün bilim alanları bilim tarafından kapsanır ve gerçekliği ancak bilim betimleyebileceğine göre felsefeye bu alanda iş kalmaz. Felsefeye düşen görev bilimin «temizlikçi»si olmaktır. Felsefenin işi bilimin kavramlarını çözmek ve eleştirmektir. Metafizikten bağımsız olarak bilimsel bir yöntemin temellerini oluşturarak, metafizik tarafından bilime ve felsefeye tanıtılan «sahte - kavramları» ayıklamaya çalışırlar. Bu ayıklama ise mantıksal analiz yoluyla olacaktır.

Peano, Frege, Whitehead ve Russell metafiziksel savları ve iddiaları «anlamsız» olarak ayıklamaya çalışmışlar ve ampirik bilimlerin önermelerinin ve kavramlarının anlamını, onların gözlemlenebilir içerikleri olduğunu göstererek aydınlatmaya çalışmışlardır. Rudolf Carnap ise «kuruluş teorisi»ni («constitution theory») geliştirir. 'Der Logistische Aufbau der Welt'de; buna göre gerçek nesneleri ait her kavram, doğrudan verili olanın karakteristiklerine indirgenmesi ile oluşur ve her anlamlı önerme verili olanın önermesine indirgenmesi tarafından oluşturulur.

Çevrenin çalışmaları:

- 1 — Metafiziksel - spekülatif önermelerin anlamsız olarak temizlenmesi.
- 2 — Bilimsel olarak geçerli önermelerin tam ve kesin olarak anlamını tanımlamak. çerçevesinde döner.

METAFİZİĞİN AYIKLANMASI

Bilimin temellerini mantıksal yöntem ile oluşturmak ve öncelikle metafiziği «anamlı» söylemden ayıklamaktır, amaçları. Metafizik, mümkün deneyimin ötesinde özeler, Kantçı anlamda «kendinde - şeyler» olduğunu gösterme çabasıdır. Ayer, metafizik tezleri sağduyu ve bilim dünyasının ötesinde bir gerçekliğin bilgisini veren felsefe olarak tanımlar: «Metafiziği tarif ettiğimizde ve onun varlığını hesapladığımızda, aşkın bir gerçekliğe inanmaksızın bir metafizikçi olmanın mümkün olabileceğini görürüz; birçok metafiziksel ifadenin yazarların deneyim sınırlarını bilinçli olarak aşmak istemesinden daha çok mantıksal hataların işlemesi nedeniyle olduğunu görürüz.» (2).

Amac, metafiziksel iddiaları «anamlı» söylemden mantıksal analiz aracılığıyla dışarıda bırakmak olduğuna göre, bu «dışarıya atmak» işleminin yapılabilmesi için, metafiziksel iddiaların ayırıcı niteliklerini saptamak gerekliliği ortaya çıkar.

Metafiziksel tezler, görünüm dünyasının ötesinde bir gerçekliği arayış çabası olarak ampirik-değillerdir. Metafiziksel tezlerin bu şekilde nitelendirilmesi mantıksal pozitivizmin en başta gelen özelliklerinden biridir. Metafiziksel önermeler ampirik - olmayan önermeler olunca, bu tür önermeler «sahte-önermeler» dir («pseudo - statements»), ne mantıksal yöntem aracılığıyla, ne de ampirik yöntemle başvurmaksızın bir tezin anlamını araştırarak bir başka yöntem yoktur. Mantık ve deney, mantıksal pozitivistlerin metafiziksel iddiaları ayıklamak için kullandıkları söz-

geçtir. «Mantık ve bilim ölü yada hastalılık buldukları düşünsel dokuları kestikleri iki neşterdi. (Mantıksal Pozitivizm adı buradan gelir.)» (3)

Gerçeklik üzerine olan metafiziksel söylemler deneyimden kopuk olduğundan yanlış, buna karşılık deneyime karşı «sorumlu» olan söylemler bilimsel niteliktedirler.

Büyük metafiziksel sistemler sezgisel ya da dedüktif yöntemlerin birlikteliğiyle kurulmuşlardır. Metafizik, ampirik doğrulamayı reddeder, iddialarını kesin, doğrulukları tartışmasız kabul edilen bir dizi aksiyondan çıkarır, bunlara inanmak yeterlidir. Görünüm dünyasını aşan bir gerçekliğin bilgisine sahip olmak isteyen bir metafizikçiye saldırının bir yolu, önermelerinin hangi öncüllerden çıkartıldığını araştırmak olacaktır (4).

Metafiziği ayıklama çabaları 17. y.y. da bilimlerde görülen ilerlemelerle birlikte, empirisizmin felsefi bir teori olarak rasyonalizme karşı mücadele platformu oluşturmasıyla başlar. İnsan bilgisinde önceliği zihindeki ilk ilkelerin (doğuştan, a priori, genel ve zorunlu) varlığına veren rasyonalizme karşı, bu ilk ilkelerin varlığını kesin olarak reddeder empirisizm, insanın ancak deney yoluyla nesnel dünyayı kavrayabileceğini, tüm bilginin deneydeki algılara dayandığını ileri sürecektir. Başta J. Locke bütün metafiziksel spekülasyonlara savaş açar ve sürekli olgular üzerinde durur. Mantıksal pozitivizmin çıkış noktası sayılabilecek olan D. Hume'a ilk büyük pozitivist demek yerinde olacaktır. Hume, us adına ortaya çıkan metafiziği karşısına alıp ölümcül darbeyi indirmeye çalışır. Amacı bilimi «kurtarmak» olduğu halde bilimi bir inanç sistemine indirgeyecek ve metafiziğe yönelttiği şüpheciliği bilime de yöneltecektir.

Kant ise, Hume'dan daha kesin bir şekilde, Newton fiziğinin büyüleyici etkisi altında kalacak, bilim karşısındaki metafiziği yerle bir etmeyi amaçlayacak, ancak kurduğu

sisteme karşı çıktığı yere götürecektir kendisini ve bir bilim olarak metafiziğin mümkün olup olmadığını soracaktır sonunda.

Kant'dan sonraki dönemde metafiziğin tüm gücüyle ortaya çıkışı Kant'a rağmen olmamıştır tam tersine bu durum Kant'ın bilinçli bir şekilde metafiziğe açık olarak kurduğu sistemin doğal bir sonucudur. Bradley şöyle demektedir «Appearance and Reality»de: «Metafiziğin imkânsızlığını ispat etmeye hazır olan kişi, kendisinin karşı teorisi ile metafizikçinin kendisidir» (5).

Mantıksal pozitivistler, Ayer'in belirttiği gibi felsefede Alman geçmişine karşıdılar, yani rasyonalizme karşıdılar. «Hegel'in izleyicilerine, daha doğrusu Hegel'in idaelist izleyicilerine karşıdılar, ama Marx'a karşı değildirler.» (6)

A PRIORI

Empirisizm, insan bilgisinin tümüyle duyulan-deneyimine bağlı olduğunu ve kesin olarak geçerli olan olgu dünyası ile ilgili genel önermelerin, diğer bir deyişle «sentetik a priori» önermelerin olamayacağını öne sürer. Aynı düşünce mantıksal pozitivistler tarafından paylaşılır. Ayer «Language, Truth and Logio»te kabul ettikleri felsefi görüşün empirisizmin bir biçimi olarak tanımlanabileceğini söyleyerek bu görüşe katıldıklarını belirtmektedir.

Hume, geçerliliği deneye bağlı önermelerin hiçbir şekilde mantıksal olarak kesin olamayacağını göstermiştir. Hume'a göre, pratikte ne kadar sık tekrarlanırsa tekrarlanırsa gelecekteki herhangi bir anda aynı durumun tekrarlanması için mantıksal hiçbir neden yoktur. Güneş bugüne kadar daima doğrudan doğmuştur, gelecekte herhangi bir zamanda batıdan doğmamasının mantıksal olarak hiçbir garantisi yoktur. Biz olaya kendimizi inandırmışızdır yalnızca. Bu ancak

olasılı bir hipotez olabilir, hiçbir mantıksal olarak geçerli değildir.

Hume, tümevarımın mantıksal olarak hiçbir zaman doğrulanamayacağına işaret eder. «Deneyimine sahip olmadığımız örnekler, deneyimine sahip olduğumuz örneklerle benzer» bunu oluşturmaya izin veren mantıksal argümanların geçerliliğinin olamayacağını söyler; «nesnenin sık sık ve sürekli raslaşmasının gözleminden sonra bile, hakkında deneyime sahip olduğumuz her nesnenin ötesinde nesne ile ilgili bir sonuç çıkarmamıza neden yoktur». der. Hume'un bu görüşünün ana düşüncesi «benzerliğe dayanan tekrarlama» aynılığı dayanan tekrarlama değil.

Kısaca Hume'a göre olgulara ilişkin tüm önermeler «sentetik a posteriori» dir. İnsan zihni düzenlilikleri arar ve bekler, dolayısıyla pasif durumdadır, benzerliklerden beklentiler oluşur, o halde olgulara ilişkin öndeyide bulunmak inançtan ibarettir.

Kant, doğal bilimlere ilişkin önermeler ile birlikte matematiğin önermelerinin de «sentetik a priori» olduklarını kabul etmişti. «Analitik» ve «sentetik» önermelerin tanımını ilk olarak Kant'ın verdiğini görüyoruz. Ayer ise Kant'ın tanımını düzene koyar: Eğer bir önerme analitik ise, geçerliliği yalnızca kapsadığı sembollerin tanımına dayanır, eğer geçerliliği deney olguları tarafından belirleniyorsa önerme sentetik önermedir. Analitik önermeler olgular hakkında hiçbir bilgi vermezler, bu tür önermeler olgusal içerikten tamamen yoksundurlar, bu nedenle hiçbir deneyin analitik önermeler reddetme olanağı yoktur.

Ancak Mantıksal Pozitivistler'e göre analitik önermelerin olgusal içerikten yoksun olmaları ve bilgimize birşeyler katmaları bu tür önermelerin metafiziksel önermeler gibi anlamsız oldukları anlamına gelmez. Analitik önermeler ampirik dünya hakkında hiç bir bilgi vermedikleri halde sembollerini kullanmamızın yöntemini açıklığa kavuşturmamızda bize yardımcı olurlar, dili kullanmamıza açık-

lık getirirler, karışıklıklara düşmemizi engellerler, ancak bilgimizi arttırmazlar.

Ayer, matematik ve mantığın doğrularının deneyde bağımsız olduğunu söylerken bunların doğuştan gelmediklerini ısrarla vurgular, matematiğin ve mantığında kimya ve tarih gibi öğrenildiğini belirtir. Bu tür doğruların deneyden bağımsız olması epistemolojik bir sorundur. Ayer'e göre matematik ve mantığın önermelerinin geçerlilikleri ampirik doğrulanmaya borçlu olmadıkları anlamda deneyden bağımsızdırlar. Matematik ve mantık bir kez kavranıldığında akla uygun her örnek için geçerli olarak zorunlu olup, zorunlu olarak doğrudurlar. Matematik ve mantığın önermelerini ampirik genellemelerden ayıran en önemli özelliktir bu durum, çünkü geçerliliği deneye dayanan bir önerme evrensel ve zorunlu olarak doğru olamaz. Matematik ve mantığın önermeleri analitik önermeler ya da diğer bir deyişle totolojilerdir.

Mantıksal Pozitivistler'e gözlemlerin asla toplanamayacağını söyleyerek karşı çıkan Karl Popper ise «genetik a priori» yi savunur. Popper'a göre, insan zihni «tabula rasa» değildir. Gözlemler öncelikle bilinmesi gereken bazı şeyleri, beklentileri yani teorileri öngerektirirler. Aynı zamanda Popper rasyonalistlerin ileri sürdükleri «doğuştan idealar» teorisini tamamen boş ve anlamsız bulur, Popper'a göre her organizma doğuştan reaksiyonlara sahiptir. Yeni doğmuş bir bebek beslenmeyi «bekler». Beklenti ve bilgi arasındaki yakın ilişki karşısında «doğuştan bilgi»den sözdebiliriz. Bu «bilgi» a priori geçerli değildir, doğuştan bir beklenti ne kadar güçlü ve özel olsa da yanılabilir. Popper'a göre insan beklentilerle doğar, a priori geçerli olmadığı halde «psikolojik» olarak ya da «genetik» olarak «a priori» olan, yani tüm gözlemsel deneylere öncel olan «bilgi» ile doğarız. Popper, Einstein ile amip arasında bu konuda hiçbir fark olmadığını söyler. İnsanın beklentilerinden en önemlisi düzenlilikleri

bulmasıdır. Popper «Conjectures and Refutations»da, insanın tekrarlamaların kendisine düzenlilikleri kabul ettirmesini ve kendisini etkilemesini pasif olarak beklemeksizin, aktif olarak dünyaya düzenlilikleri kabul ettirmeye çalışır olduğunu ve kendisi tarafından bulunan kanunlara dayanarak yorumlamaya ve benzerlikler bulmaya çalıştığını, gözlem bunların hatalı olduklarını gösterdiğinde terkedildiğini vurgular.

Kant, deneylerin genetik olarak teorilere öncel olmadığını söylemiştir, teorik yorumlama olmaksızın gözlemlere dayanmak körlüktür. Kant, bildiğimiz dünyanın bizim bulduğumuz teorilerin ışığı altında gözlemlenebilir olguları yorumlayışımızdan ibaret olduğunu vurgular. Kant «zihnimiz kanunlarını doğadan çıkarmaz ama kendi kanunlarını doğaya empoze eder» der, burada ampiristlere göre, pasif, edilgin durumda olan insan zihninin aktif olduğu varsayımı bulunmaktadır. Popper, Kant'ın bu görüşünü olduğu gibi kabul eder, ancak Kant'ın kanunların zorunlu olarak doğru ya da insanın bu kanunları doğaya empoze ederken mutlak başarılı olduğuna inanmak hatasına düştüğünü vurgular. Ve Kant'ın görüşünü şu şekilde yeniden düzeltmeyi uygun bulur: «Zihnimiz kanunlarını doğadan çıkarmaz, ama - başarının değişen dereceleriyle - özgürce bulunduğu kanunları doğaya empoze etmeye çalışır.» (7)

Kant'ın insanın bu kanunları doğaya empoze ederken mutlak başarılı olduğuna inanasının nedeni Newton'un fizik biliminde gerçekleştirdiği devrime olan hayranlığıdır.

Mantıksal Pozitivistlerin ampirisist geleneği sürdürerek «a priori» yi reddettikleri ve tümevarım yöntemi ile teorilerin (hipotezlerin) oluşturulduğunu öne sürdüklerini açıklamıştık. «A priori»yi reddetmek ve beraberrinde tümevarım yöntemini benimsemek teorilerin sınanmasında «doğrulanabilirlik» savını gerektirir. Popper ise, «genetik a priori»yi kabul ederek teori olmaksızın gözlem ile hiç-

bir yere varılamayacağını, klasik deyişle tüm-
dengelim yöntemini öne sürer; bu da zorun-
lu olarak teorilerin sınanmasında «yanlışla-
nabilirlik» savını beraberinde getirir. Kant «a
priori»yi sonuna kadar savunamamıştır. Çün-
kü Kant bir yandan teorinin gerçeklere atıl-
dığını söylerken, diğer yandan da tümevarı-
mın gerektirdiği «doğrulanabilirlik» savını or-
taya koyar.

BİLİM VE METAFİZİK ARASINDAKİ AY- RIM ÇİZGİSİ

Wittgenstein'in Anlam Kriteri

Mantıksal Pozitivizmin gelişmesinde
Wittgenstein'in rolü, hareketi etkileyen di-
ğer filozofların rolünden oldukça fazladır.
Wittgenstein «Tractatus Logico Philosophi-
cus» ya da «Mantıksal - Felsefi inceleme»
(«Logical - Philosophical Treatise») isimli ki-
tabında Mantıksal Pozitivizmin temellerini
oluşturan dayanak noktalarını bulmak müm-
kündür. Viyana Çevresi'nden Waismann ve
Schlick, Wittgenstein ile zaman zaman ilişkiye
geçerler, «Çevre» tarafından Tractatus ciddi
bir şekilde tartışılır.

Mantıksal Pozitivistler, bilimsel söylem-
leri metafiziksel söylemlerden ayırmak için
Wittgenstein'den aldıkları anlam kriteri olan
«doğrulanabilirlik»i kullanırlar.

Wittgenstein, Tractatus'da önermelerin
gerçeklerin resmi olduğunu söyler. Önerme-
ler gerçeklere (doğrulara) birebir tekabül
ederler. Sembolize edilmek istenilen gerçek-
lerin resimleri, yansılardır semboller. Karşı-
lıklı bir tür «yansıma kanunu» aracılığıyla bir-
birlerinden çarşanabilmelidirler. (Tractatus,
4.014; 4.041).

Wittgenstein, bu düşünceden çıkarak di-
lin hangi tür işler için anlamlı ya da anlam-
sız kullanılabileceğini araştırarak dilin yan-
lış kullanımlarını belirleyerek, bu yanlış kul-

lanımları elemeye çalışır.

Wittgenstein'a göre, dünya olgulardan
ibarettir ve bu olgular birbirinden bağımsız-
dırlar. Olgular ise, basit olan nesnelerin kom-
binasyonundan ibarettir, bu atomik gerçek-
lere tekabül eden atomik önermeler ise, bu
gerçeklerle özdeş olması gereken biçimler-
dir.

«Biz kendimiz gerçeklerin resmini yapar-
ız.» (2.1)

«Resim gerçekliğin modelidir.» (2.12) «Re-
sime tekabül eden nesneleri resmin öğeleri-
dir.» (2.13) «Resim, öğelerinin birbirleriyle be-
lirli bir tarzda birleşmesini içerir.» (2.14) «Bir
gerçek, bir resim olmak için resmettiği şeyle
ortak olarak birşeylere sahip olmalıdır.» (2.16)
«Resmin gösterdiği şey onun anlamıdır.»
(2.221) Günlük konuşma dikkate birçok
yanlış anlamalara ve anlamsız felsefi prob-
lemlere neden olan bu yansıma ilişkisinin ek-
sikliği ya da yanlışlığıdır.

Wittgenstein, gerçeklik hakkında söyle-
nilen birşeyi analiz ettiğimizde, söylenilen
tümceğin şeylerin isimleri olan sözcüklere
indirgenebileceğini ve tümceğin sözcükleri
arasında kurulan ilişkinin de gerçeklikteki
şeyler arasında bulunan ilişkiye tekabül et-
tiğini düşünür. Önermelerin anlamlarını, ger-
çeklikle olan uyumluluğu ya da uyumsuzluğu,
önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığını
belirler. Olguların (gerçeklerin) resmi olan
önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu an-
lamak için önermeyi gerçeklikle kıyaslamak
gerekir. Yalnızca önermelere başvurularak,
önermelerin doğru ya da yanlış olduklarını
bulmak olanaksızdır. «Gerçeklik önermelerle
kıyastır.» (4.05) «Önermeler yalnızca gerçek-
liğin resimleri olmakla doğru ya da yanlış
olabilir.» (4.06)

Wittgenstein, felsefesinin temel sayılabi-
lecek bir sınıflandırmaya giderek dilimizin
ifadelerini üç kısma ayırır :

1. Doğru önermeler
2. Yanlış önermeler

3. Anlamsız ifadeler

«Önerme eğer doğru ise, şeylerin nasıl durduğunu gösterir. Ve böyle duruyor der.» (4.022) «Bir önermeyi anlamak, eğer doğru ise, durumun ne olduğunu bilmek anlamına gelir.» (4.24)

Yanlış önermelerle anlamsız ifadeleri birbirlerine karıştırmamak gerekir; yanlış bir önerme anlamlı bir önermedir, yanlış bir önermenin olumsuzlanması her zaman doğrudur. Ancak anlamsız bir ifadenin olumsuzlanması da yine anlamsız olacaktır. « $8 \times 27 = 3$ » yanlış bir önermedir. «Tüm kediler kuştur» önermesi ise anlamsızdır, yanlış denilemez, bu önermenin olumsuzlanması olan «bazı kediler kuş değildir» önermesi de orijinal önerme gibi anlamsızdır.

Anlamsız ifadeler arasında «sahte-önermeler» («pseudo - propositions») olarak adlandırılabilir olan önermeye benzer kelime dizileri vardır, sahte önermelerin olumsuzlanması da yine sahte - önermelerdir.

Witgenstein, doğru/yanlış önermelerin anlamsız ifadeler ya da sahte - önermeler arasındaki ayrımı tüm felsefenin tam anlamıyla anlamsız olduğunu belirtmek için kullanır. Bu şekilde felsefeyi ve teolojyi kökünden silip atmak düşüncesindedir. Tractatus'da gerçeğin algılanması, sadece duyuşsal algılamadır ve gerçeğin duyuşsal algılanması da tikel gerçeklerden oluşur, yani her genel önermenin anlamı ve doğruluğu onu oluşturan tikel gerçekler tarafından belirlenir. Doğa yasalarını belirten önermeler bir indirgeme kuvveti ile tikel önermelere indirgenebilirler. Tümel kavramlar daima evrensel olmayan tikel kavramlara indirgenebilir. Tüm gerçek (ya da anlamlı) önermeler asıl önermelerin ya da «atomik» gerçekler olarak adlandırılan atomik önermelerin doğruluk - fonksiyonudurlar. «Atomik gerçekler» gözlem tarafından ilkede araştırılabilen olgulardır, diğer bir deyimle, «atomik gerçekler», tümüyle mümkün olayların durumunu açık-

layan basit önermelerdir ve ilkesel olarak gözlem tarafından kurulabilen atomik önermelere veya asıl önermelere (elementary propositions) indirgenebilirler.

Her gerçek önermenin gözlem önermesinin bir doğruluk - fonksiyonu olması gerektiğinden dolayı gözlem önermesinden çıkarılabilmesi gerekir. Gerçeklere ilişkin tüm bilimiz «sentetik a posteriori»dir. Gerçeklerin ve nesnelerin «a priori» bilgisi olamaz. «A priori doğru hiçbir resim yoktur.» (2.225)

Witgenstein, bu şekilde felsefenin karşısında bilimi açıklayacaktır ve «Doğru önermeler bütünü doğal bilimin bütünüdür.» (4.11) diyecektir. Bunun anlamı, bilime ait olan önermelerin doğru gözlem önermeleri tarafından doğrulanan önermeler olduğudur. «Bilimin alanına girebilen önermeler, gözlem önermeleri tarafından doğrulanabilen önermelerdir ve bu önermeler tekrar tüm gerçek ya da anlamlı önermeler sınıfı ile rastlaşır. (8)» Popper, Witgenstein'in bu yaklaşımında doğrulanabilirliğin, anlamlılığına ve bilimsel niteliğin rastlantısal olduğunu söylemektedir.

Dünyayı yalnızca doğal bilimler açıklayabilir. Dünya hakkındaki olgusal içerikli önermelerin incelenmesi ampirik bilimlerin çalışma alanını oluşturduğu halde, mantığın ve matematiğin önermeleri «sentetik a posteriori» önermeler değildir, bu tür önermeler totolojilerdir, gerçeklik hakkında hiçbir bilgi vermezler, matematiğin ve mantığın sorduğu sorulara yine matematiğin ve mantığın kendisi ile cevap verilebilir. Matematik ve mantığın işlevi, söylediğimiz birşeyi başka bir biçime dönüştürmenin tekniklerini sağlamaktır.

Böylece, Witgenstein'da totolojiler olan mantık ve matematiğin önermeleri ile, olgusal içerikli önermeler dışındaki önermelerin tümü sahte - önermelerdir, anlamsızdırlar. Bütün Witgenstein'a göre incelenemez, bütünü niteliği konusunda birşey söylemek ola-

nağı yoktur, bu konuda söylenen herşey anlamsızdır.

Witgenstein'in anlam kriteri «doğrulanabilirlik» ya da «gözlem önermelerinden çıkartılabilirlik», bilim ile metafizik arasında bir «ayırım çizgisi» çizmek amacındadır.

DOĞRULANABİLİRLİK İLKESİ

Mantıksal Pozitivistler, totoloji olan mantığın ve metamantığın önermeleri dışında iki tür önerme arasında kesin ayırım yaparlar. Birinci tür önermeler ampirik bilimlerin önermeleridir, anlamları mantıksal analiz tarafından ya da daha kesin olarak ampirik olarak verili olanlar hakkındaki basit önermelere indirgeme ile belirlenir. Ampirik bilimlerin, diğer bir deyişle doğal ve toplumsal bilimlerin tüm kavramları «asil deneyler» («elementary experiences») olarak adlandırılanlar aracılığıyla sınanabilirler. İkinci tür önermeler ise, tamamen anlamsızdırlar, bu tür önermeler sahte önermelerdir (pseudo - statements). Metafizikçiler, kendilerinin öne sürdükleri bu tür önermelerin birşeyleri ifade ettiğine bazı durumları gösterdiğine inanırlar, bununla ilgili olarak ortaya attıkları problemler «sahte - problemlerdir» («pseudo - problems»), bu tür problemler sınanamayan iddialar üzerinde oluşturulmuşlardır, bunlar kesinlikle anlamsızdırlar.

Carnap, anlam kriterini (doğrulanabilirlik) şu şekilde tanımlar: «Bir önermenin anlamı bir durumu ifade etmesini içerir. Eğer (iddia edilen) önerme (düşünülebilir) durumları ifade etmezse, anlamı yoktur ve sadece görünüşte bir iddiadır. Eğer bir önerme bir durumu ifade ederse, olaylar anlamlıdır ve eğer bu durumlar varsa doğrudur, yoksa yanlıştır. Kişi bir önermenin anlamlı olduğunu, onun doğru ya da yanlış olduğundan daha önce bilebilir.

«Eğer bir önerme yalnızca daha önceden

bilinen ve tanınan kavramları içeriyorsa, anlamını buradan çıkartır. Diğer yandan, eğer bir önerme yeni bir kavram içeriyor ya da geçerliliği (bilimsel uygulanabilirlik) düşünülüyorsa, kişi onun anlamını kesinlikle belirtmelidir. Bunu yapmak için, doğru ya da yanlış olduğu söylenebilen üzerindeki deneyimsel durumları (yalnızca düşünülebilen) belirtmek yeterli ve gereklidir.» (9)

Başta Carnap ve Schlick olmak üzere diğer Mantıksal Pozitivistler tarafından da kabul edilen Witgenstein'in anlamın doğrulanabilirlik kriterine göre bir cümle sadece şu koşullarda anlamlı sayılabilir:

- a) Cümle içinde bulunan bütün kelimelerin anlamı vardır.
- b) Cümle içinde bulunan bütün kelimeler birbirine uygundur.
- c) Cümle ya da önerme, eğer sadece doğruluğuna bağlı olan bazı gözlem önermeleri ile ilgili ise anlamlı olabilir.

Bu üç koşul sonucunda, «metafiziğin ileri sürülen önermeleri mantıksal analiz, tarafından 'sahte-önermeler' olarak açıklanmış olur.»

Witgenstein'in Tractatus'unun izlenmesiyle kabul edilen bu «teori» yi Popper «navie» ya da «naturalistik» teori olarak adlandırmaktadır; yani herhangi bir şey öne sürmek iddiasında olan her dilsel ifade ya anlamlıdır ya da anlamsızdır. Bu teori daha sonra Carnap tarafından terkedilecektir; daha karmaşık bir teori oluşturulacaktır. Bu karmaşık teoriyi; «verili bir ifade belli bir dil içinde eğer sadece, bu dil içinde iyi biçimlenmiş formül ya da cümleler için biçimlenmenin kurallarına uygunsa anlamlı bir cümledir.» şeklinde özetlemek mümkündür (10).

Olgulara ilişkin önermelerin gerçek önermeler olup olmadığını anlamak için kullanılan kriter «doğrulanabilirlik»tir. Doğrulanabilirlik ilkesi» («principle of verification») bir önermenin anlamının önermenin doğrulama yöntemi-

minde olduğu ilkesidir, bu «bir önermenin anlamı önermenin doğrulanmasıdır» şeklinde anlaşılabilmesi gerekir, çünkü bu durumda doğrulanamayan tüm iddialar anlamsız sayılacaktır, bilindiği gibi yanlış önermelerin de anlamı vardır.

Schlick, «Meaning and Verification»'da, bir önermenin anlamını önermenin gösterdiği durumların (state of affairs) olasılığı olduğunu söyler.

Mantıksal Pozitivistler, «doğrulanabilirlik ilkesi» aracılığıyla gözlemlenemeyen özleri anlamsız olarak ayıklatır, metafizik bu şekilde anlamsız olarak terkedilecektir. Metafiziksel sorunlar üzerinde tartışma yapılamaz, bu tür sorunlar sahte - sorunlardır, bunlar üzerinde tartışmak doğrudan doğruya zaman kaybına neden olur, bu tür iddiaları doğrulayacak hiçbir yöntem yoktur, dolayısıyla tamamen anlamsızdırlar.

Witgenstein Tractatus'ta «bir önermeyi anlamak, eğer doğruysa, durumu bilmek demektir» der. Schlick tarafından «doğrulanabilirlik ilkesi»: «Bir önermenin anlamı onun doğrulama yöntemidir» olarak formüle edilecektir.

Mantıksal Pozitivistlerin metafiziğe saldırıları için baş hedef, metafiziğin ampirik - olmayan niteliğidir, anlamlı düşünceler ampirik olmadığından dolayı anlamsızdır. Metafiziksel iddiaların hiçbirisi «anlam»a ve «doğruluk»a göre belirlenemez. Bir tümce gerçekten anlamlı olmadıkça bir önerme ifade etmez, her önermeyi ya doğru ya da yanlış varsaymak ve bir tümcenin ya doğru ya da yanlış ifade edildiğini söylemek, onun gerçekten anlamlı olduğu anlamına gelir.

Doğrulanabilirlik ilkesinden ilk olarak şu sonuçları çıkarmak mümkün olabilir :

— ampirik olarak doğrulanamayan her şey anlamsızdır.

— bir önermenin anlamı, önermeyi neyin doğrulayacağını bilmek demektir, böylece bütün önermeler dolaysız gözlem önermelerine indirgenebilir, diğer bir deyimle tüm önerme-

ler, deneyde hemen doğrulanabilen asıl önermelere indirgenebilir.

Metafiziğin mantıksal analiz aracılığıyla elenmesi şunu göstermektedir: doğru olarak kurulmuş bir dil içinde, metafiziksel yani ampirik olmayan terimler yalnızca asıl önermelere indirgenemeyen bazı cümlelerde olur. Dilin kurallarının uygulanması, dilde metafiziksel önermeler ya da terimler bulunduğu anda, sembollerin kuruluşunda bazı hatalar olduğunu gösterir, bu önermeler ya da terimler bundan dolayı anlam taşımazlar. Witgenstein'i izleyerek dil içinde şu tür bir hiyerarşinin oluşturulduğu görülür: isimlerin anlamları, isimlerin içinde bulundukları önermelerin anlamı tarafından belirlenir. Her karmaşık önermenin anlamı, asıl önermenin doğruluğu ve anlamını öngerektirir, asıl önermenin anlamı, yalnızca nesnelerin mümkün ve gerçek olarak birbirleriyle birleştiği yolu öngerektirir. Tüm tanımlarımız işaretler aracılığıyla ve içinde anlamlıdır. Bu işaretler asıl önermelerin kısımları ya da asıl önermelerin biçimleri olarak meydana gelir (11).

Schlick «A New Philosophy of Experience»'da doğrulanabilirliği «deneye indirgenebilirlik» ile özdeşler, «Bir önermeyi anlamak için onu doğru yapacak tikel durumları ve onu yanlış yapacak tikel durumları gösterebilmeliyiz. 'Durumlar' deneyin gerçekleri (facts) anlamına gelir; ve bundan dolayı deney, önermenin yanlışlığı ya da doğruluğu hakkında karar verir, deney önermeleri 'doğrular' ve bundan dolayı bir sorunun çözümlenebilirliğinin kriteri onun mümkün deneye indirgenebilirliğidir.»

Mantıksal Pozitivistlerde «anlamlı» önermelerin doğrulanabilir olması bir totolojidir. Anlamlı olmayan önermelerin doğrulanamaz oluşu pratik bir imkansızlıktan kaynaklanamaz. Bu tür önermeleri doğrulayacak hiçbir yöntem yoktur. Anlamlı bir önermeyi doğrulayacak bir yöntemin henüz olmayışı ise teorik bir yokluk değil, pratik bir yokluktur.

Ayer, «Language, Truth and Logic»te, «kesin doğrulama» ile «kısmî doğrulama» arasında ayrım yapar. «Pratik doğrulanabilirlik» ile «ilkede doğrulanabilirlik» arasında ya da «güçlü» ve «zayıf» doğrulanabilirlik arasında da ayrım yapmak gerektiğini vurgular.

Bir önermenin «güçlü» ya da «pratik» olarak doğrulanabilmesi, eğer önermenin doğruluğu kesin olarak deneyde saptanabiliyorsa mümkündür. «Zayıf» yada «ilkede» doğrulanabilmesi ise, eğer deney için olasılı bulmak mümkünse olabilir. Schlick ve Ayer, «ilkede doğrulanabilirlik»e örnek olarak «ayın karanlık yüzünde dağlar vardır» önermesini vermişlerdir, ve o dönemde bu önermeyi «kesin» ya da «pratik» olarak doğrulamak teknik açıdan mümkün değildir. Ayer, hiçbir önermenin «kesin» olarak doğrulanamayacağını söyler. «Tüm insanlar ölümlüdür», «Su 100° C de kaynar», «Ağırlığı olan tüm cisimler serbest bırakıldıklarında düşerler» gibi kanunların genel önermelerinin doğrulukları bitimli gözlem önermeleri tarafından oluşturulamaz, eğer bitimsiz bir sayıdaki durumu kapsarsa ilkesel olarak bile, kesin olarak doğrulanamadığı kabul edilir. Ayer, anlamın bir kriteri olarak doğrulanabilirliğin kesin olarak kabul edildiğinde, metafizikçinin önermelerinin konu edildiği gibi aynı şekilde bu tür konunun genel önermelerinin de konu edilmesi gerektiğini söyler. Ayer, doğrulanabilirlik kriterinin sadece «zayıf» anlamında kabul eder, bununla birlikte, kesin doğrulanabilirlik ilkesine karşı olarak, genel önermeleri ya da hiçbiri bugünün deneyine indirgenemeyen geçmiş hakkındaki önermeleri anlamsız olarak reddetmez.

YANLIŞLANABİLİRLİK KRİTERİ

Mantıksal Pozitivistlerin anlamın bir kriteri olarak Witgenstein'dan bilim ile metafizik

arasında bir «ayrım - çizgisi» çizmek için aldıkları, «doğrulanabilirlik» kriterine karşı çıkış, öncelikle akımın içinde sayılabilecek, ama akıma karşı içten eleştirel bir tutum alan Karl Popper'dan gelir.

Mantıksal Pozitivistlerin ampirisist geleneği terketmeyerek «a priori»yi kesinlikle reddetmeleri, bunun sonucu olarak «tümevarım yöntemi» ile bilimsel teorilerin oluşturulduğunu savunmaları; birbirlerini öngerek-tiren bu görüşlerin, teorilerin sınanmasında «doğrulanabilirlik» savını beraberinde getirdiğini yukarıda belirtmiştik. Buna karşılık «a priori»yi kabul etmek «tüm dengelim yöntemi» ile birliktedir; yine birbirlerini öngerek-tiren bu iki savın sonucu olarak teorilerin sınanmasında «yanlışlanabilirlik» kriteri ortaya çıkar.

Popper, bilim ile metafizik arasında yapılan ayrımın, anlam ve anlamsızlığa tekabül etmediğini bunu gösterme çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlandığını, «doğrulanabilirlik» in ya da, «tümevarım»ın bilim ile metafiziği birbirlerinden ayırmakta başarılı olamadığını ve başarılı olamayacağını ileri sürmektedir. Popper'a göre, Mantıksal Pozitivistler'in iddia ettikleri gibi metafiziğin bilim olmasa bile «anlamsız» olması zorunlu değildir. Metafizik ile bilim arasında «anlam» kriterine göre yapılan ayrım, bir yandan çok dar, diğer yandan da çok geniş olma eğilimindedir. Bu kritere göre birçok bilimsel teoriler «anlamsız» olarak dışarıya atılırken, metafiziğin bazı bölümlerini de dışarda tutmakta başarısız kalmaktadır. Bilimin ise sık sık hatalara düştüğü, yanlışlandığı görülmektedir. Popper'a göre Mantıksal Pozitivistler'in düştüğü büyük hata, metafizik ile bilim arasında bir ayrım çizgisi çekmek yerine, metafiziği elemek yerine, «anlamsız» olarak tamamen dışarı atmak, toptan yerlebir etmek istemeleridir. Popper, metafiziği, anlamlı dilden «anlamsız» olarak dışı tutarak, bilim ile metafizik arasında bir ayrım çekmez. «Anlam prob-

lemi» ile de ilgilenmez «anlam problemini» «tipik bir sahte - problem» olarak tanımlar, «anlamsızlık probleminin» «ayrım problemi» ile özdeşleştirilmesine daima, karşı çıkar. Popper'in, amacı bilim ile «sahte - bilim» arasında «ayrım - çizgisi» çizmektir.

«Bir teori ne zaman doğrudur?», «Bir teori ne zaman kabul edilebilir?» gibi Mantıksal Pozitivistlerin önermelerin ya da teorilerin anlamı ile ilgili olarak sordukları sorular ile Popper ilgilenmez, yalnızca «ayrım problemi» - yani teorilerin bilimsel karakterinin bir kriterini bulma sorunu ile ilgilenir: «Bir teori ne zaman bilimsel olarak kabul edilecektir?» ya da «Bir teorinin statüsünün ya da bilimsel karakterinin bir kriteri var mıdır?»

Mantıksal Pozitivistlerin Popper'in sorduğu sorulara verdikleri cevaplar genellikle bilimin sahte - bilimden ya da metafizikten «ampirik yöntem»i kullanması ile ayrıldığı, ampirik yöntemin ise tümevarımsal olduğu, deney ve gözlemden ortaya çıktığı şeklindedir. Bacon'dan beri «tümevarım» bilim/bilim olmayan ayrımının en popüler kriteri olmuştur. Popper, böyle bir görüşün kesinlikle kabul edilemeyeceğini vurgular, bu düşüncenin kabul edilmesine olanak yoktur, bilimsel hipotezlerin büyük çoğunluğu özellikle fizikteki modern teoriler, Einstein'ın teorisi ve hatta Newton'un teorisi üst düzeyde soyut ve spekülatif, gözlem önermelerine dayanmayan hipotezlerdir. Bu teoriler gözlem önermelerine dayanmadığını söylemek, böylelikle bilimselliklerini inkâr etmek, bilimlerin ulaştıkları bu aşamada mümkün değildir, Bacon'un döneminde Copernic Sistemine aynı iddia ile karşı çıktığı gibi. O halde yapılması gereken ampirik yöntem ile sahte - ampirik yöntem arasında ayrım çizgisi çekmektir. Sahte - ampirik yöntem gözlem ve deneye başvurduğu halde bilimsel ölçütlere ulaşamaz, örneğin astroloji, gözlemlere ve deneylere başvurur ve bunlara dayanarak bilimsel olduğu iddiasını sürdürür, ancak astroloji bugün modern

bilim tarafından kabul edilen teorilere ve yöntemlere uymaz, dolayısıyla öne sürdüğü iddiaların bilimsel sayılmasına olanak yoktur.

Anlamanın bir kriteri olarak bilimsel teorileri metafiziksel «saçdıklarından» ayırdetmek için «doğrulanabilirlik» yöntemini kabul etmek sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler üzerine Popper: «Mantıksal Pozitivizm yalnızca metafiziği yerlebir etmekle kalmıyor, ama aynı zamanda doğal bilimi de yerlebir ediyor.» demektedir. «The Logic of Scientific Discovery»de. Schlick, Popper'in bu saldırısından kaçınmak için doğal kanunların ayrı bir kavramını önerir: «Doğa kanunları (mantığın dilinde) genel içermeler değildir, çünkü doğa kanunları her durumda doğrulanamazlar; doğa kanunları araştırmacı için gerçek dünyaya yolunu bulması, diğer önermeleri keşfetmesi, belli oluşlar için öndeyide bulunması için kurallar ya da yönlerdir.» (12)

Birçokları halâ tümevarım yöntemine inanmaktadır, bilimsel teorilerin oluşmasında ve bilimin ilerlemesinde gözlemler ve deneylerle başlamadığı ve bu gözlem ve deneyler dizisine dayanan bir yöntem kullanılacağına ve doğal bilimin de bu deney / gözlem ve bunların bir dizi yöntemi ile tanımlandığına inanmaktadır bugün.

«Geçerli tümevarım» metafiziksel bile olmaz, Popper'a göre böyle birşey yoktur çünkü, hiçbir kural, hiçbir teori sık sık tekrarlanan doğru gözlemlerden bir genelleme ile çıkartılamaz. Bilimsel teorilerin oluşmasının ve gelişmesinin tümevarım yöntemine dayanması mümkün değildir, ama doğrudan tüm-dengelem yöntemine dayanır. Popper'in tümevarım yönteminin bilimselliğinin ölçütü olarak kullanılmasına karşı saldırısı oldukça şiddetlidir, yalnızca reddetmekle ve yerine «tüm-dengelem yöntemi»ni önermekle kalmakta, böyle bir yöntemin geçerli olmadığını söyleyerek yok saymaktadır. O'na göre, «tümevarım» gözlemlere dayanan çıkarım, «mit» tir, ne insan psikolojisinin bir gereğidir ne

de günlük hayatın bir gereğidir, kesinlikle bilimsel bir yöntem olamaz «tümevarım».

Mantıksal Pozitivistler'in Wiltgenstein'dan aldıkları ayırım kriteri olan 'doğrulanabilirlik' diğer bir deyişle 'gözlem önermelerinde çıkartılabilirlik' bilimsel teorileri bilimin dışında tutmaktadır. Popper'ın Mantıksal Pozitivistler'e bu temelde karşı çıkışından dolayı kendisine **bu bağlamda** anti-pozitivist demek mümkündür. Popper, teorinin doğasında hiçbirşey olmaksızın, saf gözlemlerle başlanılabileceği **inancını** boş bulur, gözlemlerin toplanması mümkün değildir. «...böcekler toplanabilir, ama gözlemler toplanamaz (13)». Gözlemleri 'toplamak' daima bir seçim yapmayı gerektirir. «Yirmibeş yıl önce ... Viyana'da bir grup fizik öğrencisine aşağıdaki öğreti ile derse başladım: 'bir kağıt ve bir kalem alın; dikkatle gözlem yapın, ve gözlemlediğimiz şeyleri yazın!' Öğrenciler doğal olarak, onlardan ne gözlemi yapmalarını istediğimi sordular. Açıktır ki, 'Gözlem yapın!' öğretisi boştur.» (14)

Popper, 'yanlışlanabilirlik' ('Falsifiability') ya da 'reddedilebilirlik' ('refutability')'ın bir teorinin bilimsel statüsünün kriteri olduğu görüşünü ileri sürer. Mantıksal Pozitivistler'in ayırım kriteri olan 'doğrulanabilirlik' kriteri, metafiziksel önermeleri dışarıya atamaz, ama tüm bilimsel önermelerin en ilginçlerini ve en önemlilerini dışarıya atmakta oldukça başarı sağlar, yani bilimsel teorileri, doğanın evrensel kanunlarını ayıklar. Bilim, hipotezlerin gözlemlere dayatılması, gözlemler tarafından doğrulanması ile değil, gözlemler tarafından yadsınması ile ilerler, gözlemlere dayalı bir hipotez bilimsel bir hipotez olamaz. 'Yanlışlanabilirlik' kriteri ile çözmeye çalışılan sorun, ampirik bilimlerin önermeleri ya da önerme sistemleri ile diğer tüm önermelerin (saf matematik ve mantığa ilişkin önermeler dışında) yani metafizik ya da sahte-bilimsel önermelerin arasında bir çizgi çekme sorunudur. Bu kriterle çözmeye

çalışılan sorun ne 'anlamsızlık' ne anlam sorunudur, ne de 'doğruluk' ve 'kabul edilebilirlik' sorunudur, bu kriter metafizik ve sahte-bilim ile bilim arasında bir ayırım çizgisi çekmeyi amaçlar. Metafizik ya da sahte bilim ile bilim arasındaki fark birincisinin 'yanlış' ikincisinin 'doğru' olması değildir; sorun 'anlam' ya da anlamsızlık sorunu da değildir. Bilimsel teorilerin yanlış oldukları görülmektedir, sahte-bilim ise 'doğru'ya rastlayabilmektedir. Ayırım kriteri 'sınanabilirlik' ya da 'yanlışlanabilirlik' ya da 'reddedilebilirlik' olmalıdır, bunlar bir teorinin bilimsel statüsünü kriterleridir.

Popper'a göre bir sistem eğer yalnızca gözlemlerle çatışabilen iddialar öne sürerse bilimsel olarak düşünülebilir; ve bir sistem, gerçekten böyle çatışmalar üretmeye çalışması ile yani sistemi reddetmeye, onu yanlışlamaya çalışması ile sınanabilir. Mantıksal Pozitivistlerin ve diğer ampirisistlerin ileri sürdükleri gibi tikel gözlem önermelerinden bir önermeler sistemi, bir teori oluşturulamaz, buna karşılık tek bir gözlem önermesinin yanlışlığının kanıtlanması ile bir bilimsel sistem reddedilebilir, yanlışlanabilir.

Bilimsel teorilerden, yeni hipotezlerden ya da varsayımlardan gözlenebilecek olaylara inilir, gözlemlerden ise tümdengelim yöntemi ile yanlışlardan aranarak teorilere geçilir.

BİLİMSEL TEORİLER VE BİLİMİN GELİŞMESİ

Tümevarım pratiğini doğrulamak için her türlü çaba, deneye başvurulması ile bitimsiz bir geri dönüşe neden olur. Teoriler hiçbir şekilde gözlem önermelerinden çıkartılamazlar ya da mantıksal olarak gözlem önermeleri tarafından doğrulanamazlar.

Hume, tekrarlamaların sonucu olarak düzenlilikleri insanların bekleme eğiliminde olduğunu savunmuştur. Yani Hume, tümevarımın psikolojik açıklamasını yapmıştır. Popper,

düzenlilikleri arama ve bekleme eğilimimizin sonucu olarak bizim-için-tekrarlamaları açıklamayı amaçlamaktadır. Hume'un ileri sürdüğü tümevarımın psikolojik teorisi yerine, Popper, tekrarlamaların insana düzenlilikleri kabul ettirmesini ve insanın edilgin olarak beklemeksizin, **aktif olarak** dünyaya düzenlilikleri kabul ettirmeye çalıştığını vurgular; ve insan kendisi tarafından bulunan kanunlara dayanarak yorumlar yapmaya ve benzerlikleri bulmaya çalışır. Öncülleri beklemeksizin, sonuçlara varır, bu sonuçlar daha sonra terkedilebilir, gözlemler bunların hatalı olduklarını gösterebilir.

Seçilen her hipotez gözlem tarafından öne getirilir, ama bu gözlemler öncelikle bilinmesi gerekli olan bazı şeyleri, yani beklentileri ya da teorileri öngerektirirler. Eğer bunlar açıklamalar için gereklilik ortaya çıkarırlarsa ve bu şekilde yeni hipotezlerin bulunmasına yol açarlarsa, eski teorik çerçeve ve eski beklentilerle açıklanamazlar. Çok ilkel teorilere ve mitlere geri döndüğünde, sonunda bilinçsiz, doğuştan beklentiler (inborn expectations) bulunacaktır.

Bu beklentiler 'genetik a priori' dirler, yani bütün gözlemsel deneylere öncel olan bilgidirler. Bu beklentilerden en önemlisi ise, 'düzenlilikleri' bulmaktır. Genetik olarak a priori olan 'düzenlilikleri bulmak' içgüdüselidir demektir Popper.

Düzenliliklere dikkat etmek ve kanunları doğaya uygulamak eğilimi dogmatik düşünceye yolaçar; düzenlilikleri insan daima bekler der Popper. İlk izlenimlere sarılmayı yaratan bu dogmatik tutum güçlü bir inancı belirtmektedir. İlkelerini değiştirmeye hazır olan şüpheleri kabul eden ve sınamalar isteyen eleştirel tutum ise, zayıf bir inancı gösterir. «Dogmatik düşünce düzenlilikleri empoze etmek isteyen bir kontrolsüzlüğü, ilkelerin ve çocukların niteliğidir», der Popper. Conjectures and Refutations'da.

Bilim ne gözlemlerin toplanmasıyla ne de

deneylerin bulunmasıyla başlar, bilim mitleri ve mitlerin eleştirisi ile başlar, Popper'a göre, bilimsel tercihlerin büyük bir bölümünün temelini mitler oluşturduğuna göre Mantıksal Pozitivistler'in anlamın 'doğrulanabilirlik' kriteri ile yerlebir etmek istedikleri metafizik ile bilim arasında bir ayrım çizgisi çekerek bilim-öncesi teorileri 'anlamsız' olarak kaldırıp atmak çok büyük hatadır. Mitler bilim-öncesidirler, eleştirelilik ise bilim-öncesi teorileri bilimsel hale getiren bir faaliyettir. Popper, bilim ile bilim-öncesi teoriler (mitler) ve metafiziksel teoriler arasında çok kesin bir ayrım çizgisi çizilmemesinden yanadır. Copernic sistemi güneşi merkez kabul eden bir efsaneden ilham almıştır. Atom teorisini de buna eklemek mümkündür.

Bilim mitlerin eleştirisi ile başlar, bilimin ayırdedici niteliğinin «eleştirelilik» olmasına karşın insan bilgisi dogmatik niteliktedir. Bu dogmatiklik insanın doğasında vardır. Bilim öncesinde mitler eleştiriyeye uğramadıkları, sınanmaya tâbi tutulmadıkları için mitler olarak kalmışlardır. Dogmatik ve eleştirel düşünüş, ya da dogmatik ya da eleştirel tutum arasındaki ayrım bilimsel olmanın ana sorunudur. Popper, dogmatik tutumu bilim-öncesi ya da sahte-bilimsel tutum ile özdeşleştirirken, eleştirel tutumu da bilimsel tutum ile özdeşleştirir. Dogmatik tutum, kanunları ve tasarıları, bu kanun ve tasarıları uygulamanın ve sınamanın yollarını arayarak doğrulamak eğilimindedir. Eleştirel tutum ise, bu kanun ve tasarıları sınyarak yadsımaya, yanlışlamaya, sonuçta bunları değiştirmeye hazırdır. Sahte-bilimsel tutum, bilimsel tutumdan ilkelidir ve bilimsel tutuma önceldir. Bilim-öncesi tutumdur, ancak bilim-öncesi teoriler, yani mitler ya da sahte-bilimsel teoriler bilimin «hammaddeleri» olduklarına göre, bilimsel tutumun dogmatik inançlara ya da dogmatik teorilere ihtiyacı vardır.

Bilimsel gelenek, hammaddesi olan bilim-öncesi gelenekten iki düzeyde ayrılır. Bilim-

sel gelenek de «hammaddesi» gibi teorilerle ilerler ama ondan farklı olarak bu teorilere karşı alınan eleştirel bir tavırla ilerler. Bu teoriler, dogmalar olmayarak gelişirler yani teorileri tartışma ve bu şekilde geliştirme mücadelesi ile ilerler. Bilime özgü olan eleştirel tutum, teorilerin zayıf noktalarını bulmak amacıyla bu teorilerin özgürce tartışılmasıdır ve bilimsel teoriler bu şekilde gelişir. Teorilerin içeriğini anlamak ve eleştirmek dedüktif usullama ile mümkündür, ancak rasyonalistlerin doğal bilimlerde rasyonel kanıtlar bulmak için çabalamaları mantıksızdır, kesinlikle savunulamaz, mümkün değildir. Teorilerin eleştirel tutumla ilerlemesi ile daha iyi dedüktif sistemlere varılır.

Eleştiricilik, teorilerin zayıf hatalı noktalarını bulmak için bir çabadır, bu tutum ile biz «hatalarımızdan öğreniriz.» Eğer gözlem önceden olması düşünülen olayın kesinlikle olmadığını gösterirse, teorimiz yanlışlanmıştır. Teori gözlemin belli, mümkün sonuçlarına uymamaktadır. Teori eğer gözlemlerle çatışabilecek iddialar öne sürerse bilimsel olabilir. Bir teorinin sınanması o teoriyi doğrulayacak yeni gözlemler ya da deneyler bulmaya çalışmakla değil, teoriyi reddetmeye çalışmakla yapılabilir. Teorilerinin bilimsel olduğunu kanıtlamak için empirisistler ve geniş açıklama gücü olan teoriler öne sürerler teorilerini doğrulama çabalarına girerler. Popper, buna karşılık bir teoriyi doğrulayacak gözlemler bulmanın hiç de zor olmadığını, her teori için o teoriyi doğrulayan gözlemler elde etmenin çok kolay olduğunu söyler. «Sınayarak doğrulamalar» (confirmations) ancak riskli öndeyilerin sonucu olduğunda dikkate alınabilirler.

Laplace'den bu yana bilimsel teorilere «doğruluk» affedilmemektedir artık, bilimsel teorilere, hipotezlere olasılı olarak bakılmaktadır. Bu tutum Popper'a göre, bilimsel hipotezlerin sınanabilmesinin yanlış kavranılmasından kaynaklanmaktadır. Bütün teorilerin en

«iyi» olanları da dahil olmak üzere, aynı olasılık derecesine sahip olduklarını göstermek güç değildir. Olasılı bir hipotez düşünmek son derece kolaydır, bu nedenle bir hipotezin olasılı sayılmaması için hiçbir neden yoktur. «İyi» bir bilimsel teori belli şeylerin olmasını yasaklayan teoridir; bir teori ne kadar fazla yasaklarsa en iyisidir. Herhangi bir akla uygun olay tarafından reddedilemeyen ya da yanlışlanamayan bir teorinin bilimsel sayılmasına olanak yoktur. Reddedilemezlik ya da yanlışlanamazlık sık sık hatalı olarak düşünüldüğü gibi bir teorinin meziyeti değil, en büyük kusurudur. Bir teorinin olasılığının düşük olması yüksek bir yanlışlanabilme ya da reddedilebilme olasılığına sahip olduğu anlamına gelmektedir, yüksek bir yanlışlanabilirlik ya da reddedilebilirlik, ya da sınanabilirlik bilimin amaçlarından birisidir. Bilimsel teoriler mantıksal olarak gözlemlerden çıkartılamazlar ama gözlemlerle çatışabilirler. Teorilerin gözlemler tarafından reddedilmesi ya da yanlışlanabilmesi olanağı tüm ampirik sınanmanın temelini oluşturur.

Bilimsel bilginin ampirik ve rasyonel gelişmesi, bilim adamlarını varolan teoriler arasında ayırım yaparak daha «iyi» bilimsel teorileri seçmeleri ile mümkündür. Bilim bu niteliğini kaybederse, gelişme, ilerleme yolları tıkanmış olur, dogmalar haline dönüşür.

Bir teorinin bilimsel sayılmasının bir diğer ölçütü ise, teorinin açıklayıcı olmasında görülmektedir. Popper, bu konuda Freud'un, Adler'in, Jung'un teorilerini ve Marxistleri eleştirmektedir. Bir teorinin bilimsel sayılabilmesinin ölçütü o teorinin reddedilebilmesi, yanlışlanabilmesi olduğu halde ne Freud'un, ne Adler'in ve ne de Jung'un teorileri yanlışlanmaya veya reddedilmeye elverişli değildir. Geniş bir «açıklayıcı» niteliğe sahip olan bu teoriler, bütün olayları kendi teorilerini doğrulamak için kullanırlar. Tarihi Maddecilik ise yanlışlanmaya, reddedilmeye açık bir biçimde oluşturulmuştur, ancak Marx ve Engels'

den sonra Marxistler teoriyi yanlışlamayı reddetmeye yönelik kanıtları teoriye uydurmaya çalışmışlar ve teorinin doğruluğunu kanıtlamak için çaba göstermişlerdir. Gerçekten sınanabilen teorilerin, yanlış oldukları ortaya çıktığında taraftarları tarafından halâ kabul edildikleri, ısrarla terkedilmedikleri görülmektedir. Bunun için ya teori yeniden yorumlanarak çürütülmekten kurtarılmaya çalışılmakta ya da teori ile ilgili birtakım yardımcı varsayımlar ileri sürülmektedir. Teori de bu şekilde kurtarılmaktadır. Bu iki işlemin yapılması her zaman için mümkündür. Ancak bu işlemlerin yapılması teoriyi yerle bir etmek pahasına, bilimsel statüsünü azaltmak ve hatta yok etmek pahasına olabilir; Teoriler kurtarılmaya çalışılırken bilimsellikleri ortadan kalkar, sahte-bilimsel teoriler haline gelirler. Popper, bu şekilde düzeltilen teorileri kurtarma operasyonlarını «tutucu değişiklik» (conventionalist twist) ya da «tutucu strateji» (conventionalist stratagei) olarak adlandırır.

Bir teoriyi sınamak, o teoriyi reddetmek ya da yanlışlamak için çalışmak olduğuna göre, sınanabilirlik, yanlışlanabilirliktir. Teorilerin eleştirel incelemesi doğrudan bu teorileri sınamak ve yıkmak çabasına götürür; teorileri sınamak için girilen çabalar ile birlikte en ilginç (interesting) deneyler ve gözlemler bizler tarafından tasarlanır. Popper, empirisistlerin bilimsel bir hipotezi sınamak için kullandıkları «olasılık calculus»una karşılık «sınanabilirlik calculus»unu (corroboration calculus) oluşturmaya çalışır. Sınanabilirliğin de dereceleri vardır: bazı teoriler daha fazla sınanabilir, diğer teorilerden daha çok reddedilmeye, yanlışlanmaya maruz bırakılabilir, bu şekilde teoriler daha büyük bir risk taşırlar; bazı teoriler ise olası yanlışlamalara diğer teorilerden daha cesur olarak karşı koyarlar, diğerlerinden daha kolay çürütülebilen ve daha kesin olan bir teori aynı zamanda daha ilginç olacaktır. Daha çok cesa-

retli olan teori ise, daha az olasıdır ama en iyi sınanabilendir, bundan dolayı sınamaların daha kesin ve daha şiddetli yapılması gerekir. Sınanabilirlik derecesine göre teoriler iyi sınanabilen teoriler, güçlükle sınanabilen teoriler ve sınanamayan teoriler vardır, sınanamayan teorileri metafiziksel olarak tanımlamak mümkündür, bu teoriler ampirik bilimleri ilgilendirmez.

Teorilerin sınanması (corroborate), teorilerin bilimsel olup olmadıklarını bize verecek ölçüttür. Ancak Popper, iyi sınanmış olmakla yüksek olasılığa sahip olmak arasındaki derin ayrımı vurgulayarak iki kavramın birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Olasılığın düşük olması yüksek bir yanlışlanabilirlik olasılığının varolduğu anlamına gelir ki yüksek bir yanlışlanabilirlik ya da reddedilebilirlik ya da sınanabilirlik derecesi bilimin amaçlarından biridir. Bilimsel ilerlemeler daha çok bilgi verici ve bundan dolayı mantıksal olarak daha az olası bir teoriye doğrudur.

Bilimselliğin kriteri olarak, «yanlışlanabilirlik»: kabul etmesi ile birlikte Popper, insanın zihninin bilgiye doğru deneme yanılma (trial and error) yöntemi ile ilerlediği görüşünü ileri sürmektedir. Akıl, deneme ve yanılma çalışır. Biz mitlerimizi ve teorilerimizi buluruz ve onları deneriz. Ve teorilerimizi ispatlayabilirsek ispatlarız. Biz hatalarımızdan öğreniriz, bilim teoriden teoriye ilerler ve gittikçe daha iyi dedüktif sistemler kurar. Bilim problemlerden problemlere ilerleme olarak düşünülmelidir. Bilimsel bir teori, bilimsel bir problemi çözmek için bir çabadır.

Beklentilerimiz ve teorilerimiz, tarihsel olarak problemlerle ilerler. Problemler ise özellikle beklentilerimiz gerçekleşmediği ya da teorilerimizin çıkmaza saplandığı durumlarda, çelişkilere düştüğümüz zaman ortaya çıkar. Bu durum ya bir teoremin kendi içinde, ya da iki teori arasındaki çatışma sonucunda ya da gözlemlerimizle teori arasındaki uyumsuzluk

sonunda olur. Bizi öğrenmeye davet eden bu problemlerdir; bilgimizi ilerletmeye; deneme-ye; ve gözlem yapmaya karşı karşı kalınan bu problemler çağırır. Bilim, bu şekliyle problemlerden başlar, gözlemlerden değil; gözlemler yalnızca bir probleme neden olabilirler, bu durum özellikle beklenmedik anlarda gözlemlerimizin teori ile çatışması durumunda ortaya çıkarlar. Her bilimsel yeni teori yeni problemleri de beraberinde getirir. Teoriler problemlerle başlar, problemlerle biter, önceki bir teorinin neden olduğu problemler yeni teorilere yol açar. Karşı karşıya kaldığımız herhangi bir problem karşısında bu problemi çözebileceğini düşündüğümüz herhangi bir çözüme giderken kullandığımız yöntem deneme ve yanlışlama yöntemidir. Bilim varsayımlarla çalışır ve sık sık tekrarlanan gözlemlerden sonra sonuçlara atlar. Bu atlayış, ampirisistlerin sandığı gibi gözlem önermesinden değil, bir problemin ortaya çıkış durumundandır. Problemi yaratan gözlemler yeni teorilerin oluşmasına neden olurlar, eski teori reddedilmiştir, yanlışlanmıştır. Deneme ve yanlışlama yöntemi tüm canlılar tarafından çevreye uyum için kullanılır. Bu ilkel canlılardan en gelişmiş canlılara kadar bütün canlılar tarafından uygulanır. Bu yöntem yalnızca Einstein tarafından değil amip tarafında bile uygulanır.

Teoriler sürekli olarak reddedilmeye çalışıldığına göre, bilimsel teoriler, varsayımlar, hipotezler niteliğindedir, bir kanunu ya da bir teoriyi her zaman yeni kanıtların temelinde reddetmek mümkündür. Einstein'ın devrimi ile birlikte bilimsel teorilerin insan zihninin bağımsız yaratıları oldukları görülmüştür der Popper. Teorilerimizin doğruluğu ile ilgili doğanın bize verdiği negatif cevaplardan bilgi elde etmeye çalışırız; yani teorilerimizi kanıtlamak için onları doğrulamaya çalışmayız, tersine onların yanlış olduklarını göstermeye, reddetmeye çalışarak geçerliliklerini, bilimselliklerini sınırlarız. Böylece teorilerimiz tasarla-

dığımız birçok sınama yolu ile kontrol edilmiş ve düzeltilmiş olurlar. Bu şekilde eleştirel deneme yöntemimizle, bilimsel kesinlik ve mantık deneysel bilime girmiş olur.

Popper, teorilerin gözlemler tarafından yanlışlanabilir ya da reddedilebilir olmasını tüm deneysel sınımanın temeli sayar. Bundan dolayı mantıksal açıdan, tüm deneysel sınamalar, teorileri çürütmek için çabadır, eğer çürütmeler yapılmaya çalışılmazsa bilim ampirik niteliğini kaybeder, statik hale gelir. Çürütmeler genellikle bilim adamının ya da bilim adamının ortaya koyduğu teorinin başarısızlığı olarak yorumlanmaktadır. Bu yorum tümevarım yöntemini kullanmalarından dolayı ampirisistlerin düştüğü bir hatadır. Gerçekte her çürütme çabasına büyük bir başarı olarak bakılmalıdır, hem teoriyi çürüten bilim adamının ve hem de aynı zamanda reddedilen teoriyi yaratan bilim adamının ve yarattığı teorinin başarısıdır bu başarı.

Bir teorinin başarısızlığa uğraması bilime en önemli katkısını yapar; hemen hemen bütün önemli buluşlar bir teoriyi sınarken yapılmıştır. Bilim teorilerin çürütülmesiyle ilerler.

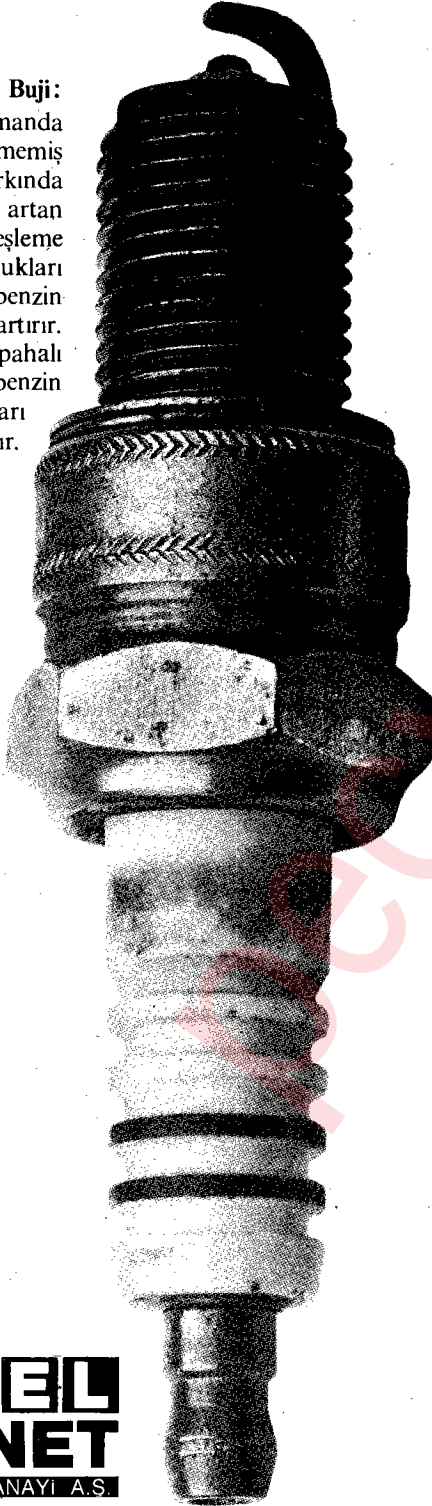
NOTLAR

- (1) J. Joergensen 'The Development of Logical Empiricism'. (Foundations of Unity of Science içinde).
- (2) A. Ayer, 'Language, Truth and Logic' p: 45. Pelican Books 1980.
- (3) Bryan Magee, «Yeni Düşün Adamları», Ayer ile Söyleşi s: 171 MEB yay. 1979.
- (4) A. Ayer, a.g.e., p. 45.
- (5) A. Ayer, a.g.e., p. 47.
- (6) B. Magee, a.g.e., s. 171.
- (7) K. Popper, 'Conjectures and Refutations' Routledge and Kegan Paul, London 1963.
- (8) Karl Popper, a.g.e.
- (9) Rudolf Carnap, 'Scheinprobleme', s: 27-29, Aktaran J. Joergesen, age, p. 875.
- (10) Karl Popper, a.g.e., s. 260.
- (11) Weinberg 'An Examination of Logical Positivism'.
- (12) J. Joergensen, a.g.e., s: 918.
- (13) K. Popper, a.g.e., s. 46.
- (14) a.g.e., s. 46.

Pahalı Benzin.

Ucuz Benzin.

Eski aşınmış Buji:
Gerekli zamanda
değiştirilmemiş
buji; Farkında
olmaksızın artan
ateşleme
bozuklukları
nedeni ile benzin
kullanımını artırır.
Yanmamış pahalı
benzin
egzost'tan dışarı
atılır.

Yeni Bosch-Super Buji:

Motorun
çalışmasından
birkaç saniye
sonra orta
elektrottaki özel
bakır iletken
sayesinde gerekli
çalışma ısısına
ulaşır. Sonuç:

Tasarruf daha ilk
andan başlar.

Kesin olan bir
şey vardır:

 BOSCH

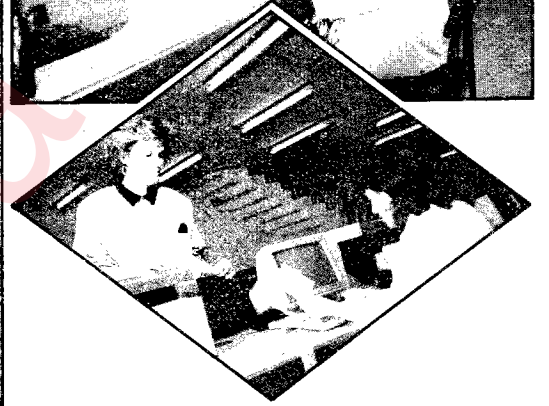
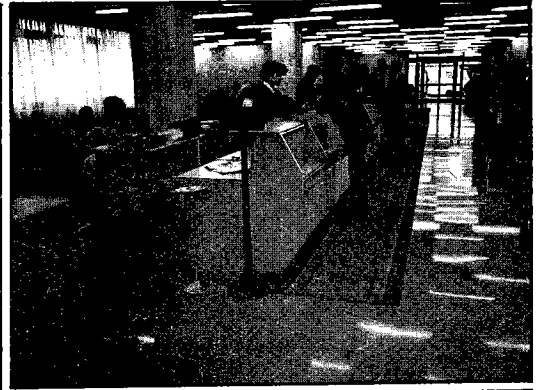
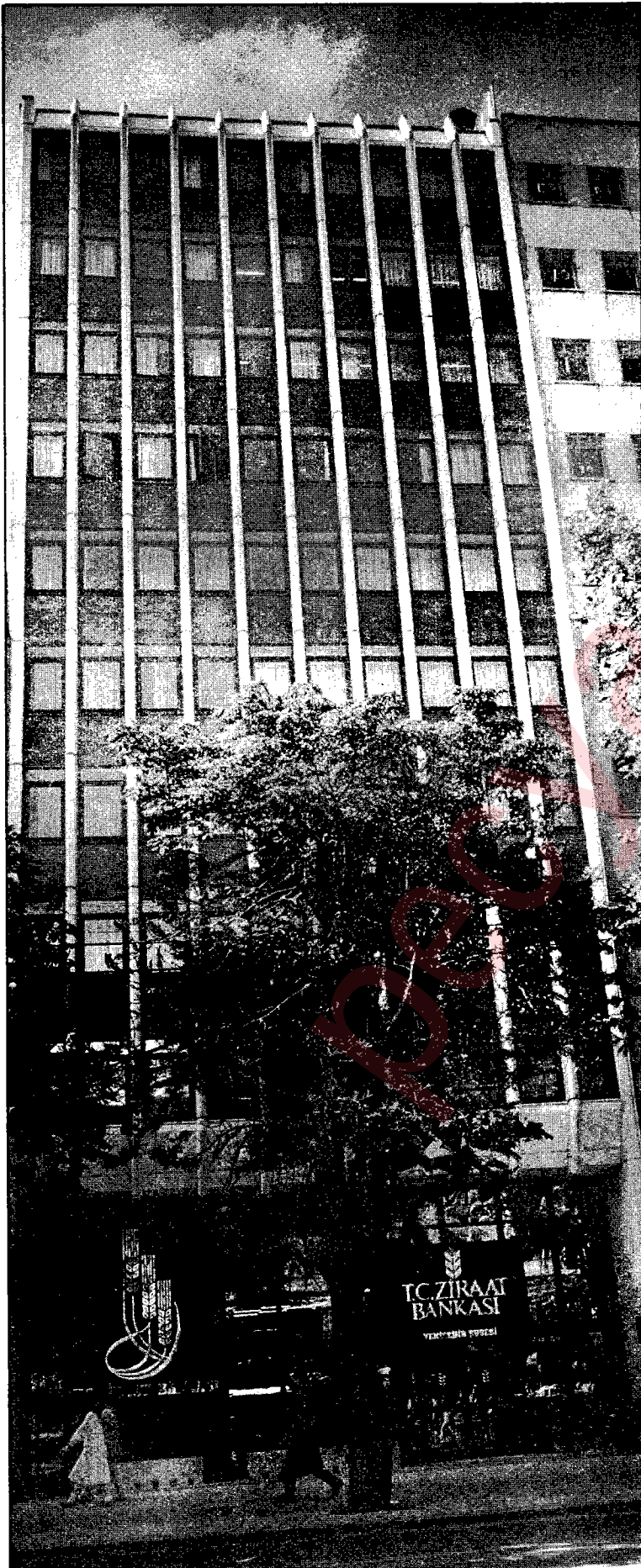

BOSCH SUPER

**DİZEL
MAGNET**
TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

ROBERT BOSCH GMBH. STUTTGART TÜRKİYE UMUM MÜMESSİLİ **MAHMET VELİ MENER HOLDİNG A.Ş. KURULUŞUDUR.**

Yılanlı Ayazma Sok. No:12 34020 Davutpaşa-İstanbul Telefon: 567 47 90 (5 hat) Telex: 30106 dize tr.

*güven dolu çağdaş
hizmet*

**T.C. ZİRAAT
BANKASI**

Gunnar Myrdal'ın Ardından

Ayşe BUĞRA

Geçen mayıs ayında ölen ünlü İsveçli iktisatçı, politikacı, Nobel iktisat ödülü sahibi G. Myrdal'ı Dr. Ayşe Buğra'nın yazısıyla anıyoruz. Myrdal ile Nobel ödülünü alışı dolayısıyla yapılan bir görüşmenin Türkçe çevirisi, **Milliyet 74** (1975, s. 304-05) yığlığında yayımlandı. Myrdal'ın birçoklarının en önemli yapıtı olarak nitelendirilen **Vetenskap och Politik i Nationalekonomin**'in (1929) ilk üç bölümü de, Kadir Yerci tarafından (İngilizcesinden) çevrilerek yayımlanmış bulunuyor: «Siyasal İktisadın Kökenleri», **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. 1, No. 1 (1984); «Klasik Değer Kuramı», **ibid.**, c. II, No. 2 (1985); «Siyaset Bilimi ve Siyasal İktisat», **ibid.**, c. III, No. 3 (1986). A. Buğra'nın «İktisat Yazınında Teknoloji» ile «İktisadın Son Krizi Üzerine» başlıklı yazıları, **İktisat Dergisi**'nin sırasıyla 246. (Mayıs 1985) ve 269. (Nisan 1987) sayılarında yer almıştı.

Ünlü İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal, geçtiğimiz mayıs ayında, 89 yaşında öldü. Myrdal'ın iktisatçı olarak sürdürdüğü çalışmaların ana amacı, en doğru biçimde, iktisat kuramını çağın sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak üzere kullanmak ve geliştirmek olarak tanımlanabilir.

Myrdal için çağın ana sorunu, batı uygarlığının temel değerleri olarak gördüğü özgürlük ve eşitlik ideallerinin uluslararası düzeyde gerçekleşmesiydi. Dünyanın neresinde olursa olsun, bir grup insanın baskı altında ve yoksulluk içinde yaşamaları, onun için ahlaki olarak kabul edilemeyecek bir şeydi. Bütün yaşamı boyunca ahlaki olarak kabul edilemez bulduğu bu durumun değişmesi için çalıştı ve bu amaçla iktisat kuramının sınırlarını zorladı. Bir gelişme iktisatçısı olarak tanınmasına rağmen, bu alandaki çalışmalarından önce ve onlarla birlikte sürdürdüğü yöntem çalışmaları da, iktisada ve sosyal felsefeye yaptığı katkıların önemli bir yönünü oluşturuyor.

Myrdal, 1974 yılında Nobel iktisat ödülünü F. von Hayek'le paylaştı. Ödülün, bu düşünürlere, «para ve ekonomik dalgalanmalar alanında çığır açan çalışmaları ve ekonomik, sosyal ve kurumsal olgular arasındaki ilişkilerle ilgili derin çözümlmeleri için» verildiği belirtilmişti (1). Bir bakıma, Hayek'le Myrdal'ın aynı ödülü, aynı nedenlerle paylaşmaları, «kaderin garip bir tecellisi» olarak değerlendirilebilir. Sosyal demokrat Myrdal'la muhafazakâr liberal Hayek, yaşamları boyunca taban tabana zıt siyasal görüşler için mücadele etmişlerdi. Myrdal, özgürlük ve eşitlik ilkeleri adına refah devleti kurumlarını savunur ve, kendi deyişiyle, refah devleti uygulamalarını uluslararası düzeyde gerçekleştirmek için çalışırken, Hayek, bu uygulamalara batı uygarlığının özgürlükçü temellerine yönelen saldırılar olarak karşı çıkmıştı. Oysa Myrdal, eşitlik kavramını, bütün insanların, aynı ölçüde özgür olma ve demokratik bir

toplumda yaşama hakkına sahip olmaları gerektiği inancını içerecek bir biçimde kullanılıyordu. Onu Hayek'ten ayıran, iki ilkenin bağdaşmazlığı inancını yadsıyarak, özgürlükle eşitliğin, bilinçli ve sistematik çabalarla, birlikte gerçekleştirilmeleri gerektiğine inanmasıydı. Başka bir deyişle, ayırım, Myrdal'ın insanın kaderini kontrol edebileceğine ve etmesi gerektiğine inanmasındaydı. Marksizmin, en açık ifadesini tarihin aşamalarıyla ilgili kuramlarda bulan teleolojik bir yorumuna da, kendiliğindenliğe duyulan inanca la belirlenen bir liberalizme de karşıydı.

Bunun dışında, iki düşünür de, neoklasik iktisadın, ekonomiyi toplumun bütününden ayırıp genel denge modelleri çerçevesinde ele almasını, gerçeklikten uzak buluyorlardı. İkisi de, ekonominin işleyişini etkileyen ekonomi dışı unsurların ve kendiliğinden dengenin gerçekleşmesini engelleyen etkenlerin önemini vurgulamışlardı. Ama aynı noktadan, gerçek dünyanın neoklasik modelleri anlamsız kılan karmaşıklığından yola çıkarak, farklı konumlara gelmişlerdi. Hayek, bu karmaşıklığı öne sürerek, ekonominin bilinçli müdahaleler yoluyla kontrol edilmesinin olanaksız olduğunu öne sürüyordu. Myrdal ise, bu karmaşıklık kendiliğinden dengeyi engellediği için, ve bu karmaşıklığı rağmen, müdahalenin gerekli olduğuna inanıyordu. Aradaki farklılık, nesnel olarak değerlendirilecek, bir farklılık değildi. Zaten iki düşünür de, sosyal bilimlerde değer yargılarından bağımsız sonuçlara ulaşılabilceğini savunan pozitivist yaklaşımlara aynı derecede uzaktılar. Hiç olmazsa, 1974'te, Nobel ödülünü paylaştıkları yıl, öyleydiler. Bu konuda Myrdal'ın tavrında önemli bir değişiklik olduğundan ilerde söz edilecek.

Myrdal'ın Yaşamı ve Eserleri

G. Myrdal'ın özellikle bir gelişme iktisatçısı olarak tanındığından söz ettik. Ge-

leşme iktisadı, bilindiği gibi, iktisadın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bir alt dalı. Gelişme iktisadının ortaya çıkıp gelişmesinde, Keynes'in standart iktisat kuramına getirdiği eleştirilerin, özellikle müdahaleye gerek kalmadan kendiliğinden gerçekleşen tam istihdam dengesinin bir **özel durum** olduğu fikrinin, önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bu bağlamda, ünlü gelişme iktisatçısı A.O. Hirschman, «gelişme iktisadı, iktisadi analizin ve iktisat politikasının ayrı bir parçası olarak meşruiyetini ve beslendiği kaynakları, büyük ölçüde Keynesgil devrimin benzer özelliklerinden ve sağlandığı başarıdan alıyordu» diyor (2). Dolayısıyla, gelişme iktisatçılarının çoğunun Keynes'in öğrencileri oldukları söylenebilir.

Myrdal'ın durumu ise, biraz farklı. Myrdal, ünlü İsveçli iktisatçı K. Wicksell'in öğrencisiydi. Wicksell, yirminci yüzyılın başında yayınladığı çalışmalarla, bir çok alanda Keynes'in **Genel Teori**'de geliştirdiği fikirleri daha önce ortaya atmış ve öğrencilerine benimsetmişti (3). Myrdal, «Sosyal Bilimler ve Toplum Üzerindeki Etkileri» başlıklı makalesinde, bugün Keynesgil kuram olarak bilinen kuramın bir çok öğelerinin Wicksell'in çalışmalarında bulunabileceğine değiniyor ve «(bu), neden İsveç'te bu kuramla önceden, daha lisans öğrenimimiz sırasında, karşılaşmış olan bizlerin, otuzlu yıllarda, Büyük Kriz'le savaşıma yöntemleri alanında, dünyanın diğer ülkelerindeki iktisatçılara göre bir adım daha ilerde olduğumuzu açıklayabilir» diyor (4).

Nitekim, Myrdal'ın, yazarın 1929'lı yıllarda Stockholm Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferansın, daha sonra, Büyük Kriz deneyiminin ışığında gözden geçirilmesiyle ortaya çıkan **Parasal Denge** (Monetary Equilibrium) adlı kitabı, Wicksell'in para kuramını, ekonomik krize neoklasik iktisat açıklamaları dışında yeni bir açıklama getirme amacıyla genişletmeye yönelik bir çalışmaydı.

Parasal Denge 1939'da yayınlandı. Myrdal'ın, daha önce, 1929'da yayınlanan ilk kitabı, **İktisat Kuramının Gelişmesindeki Siyasal Unsur** (Political Element in the Development of Economic Theory), gene Wicksell'in etkisinin izlerini taşıyor. Kitabın İsveççe ilk baskısına yazdığı önsözde Myrdal, Wicksell'in önemle üzerinde durduğu bir fikirden söz ediyor. Bu fikir, iktisat kuramının siyasal eğilimleri yansıtan değer yargılarından bağımsız olamayacağı, dolayısıyla «bütün iktisat kuramlarının, bilinçli olarak, toplumun ekonomik evriminin yönelmesi istenen amaçlara dayanmaları ve buna göre değerlendirilmeleri gerektiği.» 1929 İsveç baskısında Myrdal, bu fikre karşı çıkıyor ve çalışmasının amacını, iktisat kuramlarının, içerdikleri bütün değer yargılarından arındırılarak, ampirik gerçeklerle ilgili nesnel çözümlemelerde kullanılabileceklerini göstermek olarak tanımlıyordu.

1953'de **İktisat Kuramının Gelişmesindeki Siyasal Unsur**, Paul Streeten'in çevirisiyle, İngilizce olarak yayınlandı. İngilizce baskıya yazdığı önsözü okuyunca, Myrdal'ın tavrında 1929'la 1953 arasında yüzseksen derecelik bir değişikliğin yer almış olduğunu görüyoruz. 1953'de Myrdal, Wicksell'in görüşünü kabul ettiğini şöyle ifade ediyor: «Bugünkü bakışla, bütün değer yargılarından bağımsız olarak elde edilen bir bilimsel bilgi bütünü'nün var olabileceğine duyulan inancın, safiyane bir ampirizmden başka bir şey olmadığını görüyorum. Gerçekler, saf gözlemler sonucu, kavramlar ve kuramlara dönüşmezler. Giderek, kavramlar ve kuramların dışında bilimsel gerçeklerden söz edemeyiz, bunların dışında varolan yalnızca karmaşa, yalnızca kaostur. Bütün bilimsel çalışmalarda kaçınılmaz bir önsel (a priori) unsur bulunur. Yanıttan önce soru gelir. Sorular da, dünyaya duyduğumuz ilginin ifadeleridir, yani temelde değer yargılarıdır. Dolayısıyla, yalnızca gerçeklerden ve onların değerlendirilmesinden politik sonuçlar çıkardığımız aşamada değil, daha gerçekleri gözleme ve kuramsal incelemelere girişme aşamasında değer yargıları için içine girer» (5) (6).

Bence yazarın bakış açısındaki bu köken değişiklik, herşeyden önce, Myrdal'ın öz konusu dönemde A.B.D.'de ırk ayırımıyla ilgili bir çalışma yapmış ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarıyla ilgilenmeye başlamış olmasına bağlanabilir. Bu çalışmalara ve doğal olarak, yazarın kişiliğine. A.B.D.'ndeki zencilerin ve gördüğü az gelişmiş ülkelerdeki insanların yaşamlarını belirleyen sefalet, her gün karşılaştıkları baskılar ve haksızlıklar, başka bir iktisatçıyı aynı biçimde etkilemeyebilirdi. Ama gördükleri, Myrdal için, bilimsel çözümlemelere konu olacak nesnel gerçekler değil, herşeyden önce, insanlarca kurulmuş bir düzenin, gene insanlarca değiştirilmesi gereken yönleriydi. Bunların karşısında kendini bir bilim adamı olarak, ama kabul edilmez bulduğu bir durumun değişmesi için sosyal bir sorumluluk yüklenmesi gereken bir bilim adamı olarak tanımlıyordu. İnsani kaygılarıyla bilimsel uğraşını birbirinden ayırıp ayrı düzeylerde tanımlamak onun için olanaksızdı. Aslında, Myrdal'ın kariyerini belirleyen bu ayrılmazlığın daha öncelere, 1930'lu yıllarda sosyal demokrat işçi Partisinin milletvekili olarak İsveç parlamentosunda sürdürdüğü çalışmalara gittiğini söyleyebiliriz.

1930'lu yıllarda, İsveç parlamentosunda bulunduğu yıllarda, Myrdal, Amerikan Carnegie vakfından bir teklif aldı. Carnegie Vakfı, A.B.D.'nde ırk ayırımı sorunu üzerine geniş kapsamlı bir araştırma yaptırmak istiyordu. Araştırmanın Amerika dışından biri, bağımsız bir gözlemci tarafından yürütülmesinin daha sağlıklı olacağına karar verilmişti. Seçilen bağımsız gözlemci Gunnar Myrdal'dı. Myrdal teklifi kabul etti ve bu projeden 1944'de yayınlanan **Amerikan İkilemi** (The American Dilemma) doğdu.

1930'lu yıllarda, İsveç parlamentosunda bulunduğu yıllarda, Myrdal, Amerikan Carnegie vakfından bir teklif aldı. Carnegie Vakfı, A.B.D.'nde ırk ayırımı sorunu üzerine geniş kapsamlı bir araştırma yaptırmak istiyordu. Araştırmanın Amerika dışından biri, bağımsız bir gözlemci tarafından yürütülmesinin daha sağlıklı olacağına karar verilmişti. Seçilen bağımsız gözlemci Gunnar Myrdal'dı. Myrdal teklifi kabul etti ve bu projeden 1944'de yayınlanan **Amerikan İkilemi** (The American Dilemma) doğdu.

Projeyi yürütmeyi kabul ettiği sırada Myrdal, Amerika'nın Batı uygarlığını belirleyen entelektüel ve ahlaki değerlere sahip çıkışına büyük saygı duyuyordu. Araştırmanın sonuçlarının Amerikan toplumu için hiç de koltuk kabartıcı bir nitelik taşımamalarına rağmen, Myrdal bu saygıyı kaybetmedi. Proje sürdüğü müddetçe kendisine tanınan bağımsızlık ve proje sonuçlarının tartışmasız kabul edilip açıkça dünya kamu oyuna sunulması, Amerika'ya duyduğu hayranlığı pekiştirmişti. Ama aynı zamanda, daha sonra, uluslararası ilişkiler planında daha açık seçik göreceği bir olguyu da fark etmişti. Batı toplumları, kendi vatandaşlarına tanıdıkları insanca yaşama hakkını, bu hakkın gerektirdiği ekonomik yaşam standartlarını, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma olanağını, özgür ve demokratik bir sosyal düzeni, başka toplumlara, hatta, A.B.D.'nde olduğu gibi, kendi içlerinde barındırdıkları değişik etnik gruplara tanımaktan kaçınıyorlardı. Aksine, ekonomik ve sosyal gelişme düzeyleri farklı toplulukların ilişkisinde başlangıçtaki eşitsizlik, yoksulun daha da yoksullaşmasıyla derinleşiyordu. Bu gözlemin, Myrdal'ın gelişme iktisadına yaptığı katkılarda önemli bir rol oynadığına ilerde değinilecek.

Myrdal'ın gelişme iktisadına girişi, 1947'de Birleşmiş Milletler Kurulu'nda görev almasıyla başladı. İlk görevi, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu genel sekreterliği idi. Bu bağlamda, özellikle Güney ve Doğu Avrupa'nın geri kalmış belgeleriyle ilgili çalışmalar yaptı. Yani, ilk gelişme iktisatçılarından biri olan Paul Rosenstein-Rodan gibi o da, dünyanın geri kalmış yöreleriyle ilgili çalışmalarına Güney ve Doğu Avrupa kanalıyla başladı. Bu süre içinde Myrdal'ın Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Uzak Asya Komisyonlarıyla yakından ilişkisi oldu. Bu ilişkiler aracılığıyla büyük bir Güney Asya turuna katıldı.

Bu turun, Myrdal'ın kariyerinde bir dö-

nüm noktası oluşturduğu söylenebilir. Gelişme iktisadının klasiklerinden sayılan **Asya Dramı** (The Asian Drama), tamamlanması yıllarca süren bu kitap, bu tur sonucu ortaya çıktı. Asya Dramı'ndan önce Myrdal, gelişme iktisadıyla ilgili üç kitap yayınladı: Mısır'da, Mısır Merkez Bankası'nın davetlisi olarak verdiği bir dizi korferanstan oluşan **Gelişme ve Azgelişme: Ulusal ve Uluslararası Ekonominin İşleyişi Üzerine Bir Not** (Development and Underdevelopment: A Note on the Mechanism of National and International Economy), aynı çalışmanın geliştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş olan **Zengin ve Yoksul Beldeler** (Rich Lands and Poor) (7); **Uluslararası Bir Ekonomi: Sorunlar ve Beklentiler** (An International Economy: Problems and Prospects).

Bu üç kitap, Myrdal'ın gelişme iktisadıyla ilgili görüşlerini kapsamlı bir biçimde sergileyen **Asya Dramı**'nın çekirdeğini oluşturuyorlardı. **Asya Dramı** gelişme iktisadi alanında yazılmış en geniş çaplı kitaplardan biri olmasına rağmen, tamamlanmış bir kitap değildi. Myrdal, çalışmasına iktisat politikası önerileriyle ilgili bir bölüm eklemeyi düşünmüş, ama bu bölümü yazmamıştı. Bu eksiklik, 1958'de Yale ve 1969'da John Hopkins Üniversitelerinde verdiği konferansları bir araya getiren iki kitapla tamamlandı: (Yale konferansları, **(Refah Devletin Ötesinde: Ekonomik Planlama ve Uluslararası Sonuçları** (Beyond the Welfare State: Economic Planning and its Implications), John Hopkins konferansları ise **(Dünya Yoksulluğunun Tehdidi: Ana Hatlarıyla Bir Dünya Yoksullukla Mücadele Programı** (The Challenge of World Poverty: A World Anti-Poverty Program in Outline) adlı kitaplarda toplandı.

Refah Devleti uygulamaları alanında daima başı çekmiş Batı ülkelerinden biri olan İsveç'de bu uygulamaların biçimlenmesine katkıda bulunmuş, daha sonra onların uluslararası düzeyde gerçekleşmesi için çaba

göstermiş biri olarak Myrdal'ın yaşamı, yirminci yüzyılın anlaşılmasına önemli ölçüde yardımcı olacak nitelikte. Bu açıdan, Myrdal'ın tam anlamıyla bir otobiyografi yazmamış olması edilecek bir durum olarak görülebilir. Ama son kitaplarından biri olan **Akıntıya Karşı: İktisat Üzerine Eleştirel Makaleler** (Against the Stream: Critical Essays on Economics), bu eksikliği bir ölçüde gideriyor. Nitekim Myrdal da, bu kitap için, «hiçbir zaman yazmayacağım anılarımın yerine geçebilir demiş (8).

Myrdal'ın İktisada Katkıları

Bence, Myrdal'ın iktisada yaptığı özgün katkının niteliğini, en iyi, **Akıntıya Karşı'yı** okurken anlıyoruz. Bu, herşeyden önce iktisadın yöntemine yapılmış bir katkı olarak karşımıza çıkıyor. Başka bir deyişle, Myrdal'ın gelişme iktisadi alanındaki çalışmalarının tamamı, bir biçimde, yazarın ilk kitabına, bir yöntem kitabı olan **İktisat Kuramının Gelişmesindeki Siyasal Unsur'a** bağlanıyor ve kitabın İsveç baskısıyla İngilizce baskısı arasındaki geniş değişikliklerine temel oluşturuyor. Myrdal, bu bağlantıyı açıkça ortaya koyduğu **Akıntıya Karşı'da** «iktisat bir ahlak bilimidir» diyor ve modern iktisatçıların bunu sürekli unutmalarının, hem iktisat açısından, hem de iktisatçılara bütün sosyal bilimcilerden daha çok ihtiyacı olan dünya açısından, tehlikeli bir durum olduğunu öne sürüyor.

Bu durumu belirleyen, iktisatçıların, doğa bilimcilerine öykünerek, bütünüyle nesnel olma iddiası güden niceliksel çözümlemelerin dışında kalan bütün çalışmaları bilim dışı görme eğilimleriydi. Nesnellik iddiasıyla niceliksel çözümlemeler geliştirme merakı ise, iktisatçıları, kaçınılmaz olarak, ekonomi dışı unsurların dışlandığı, «çıkar uyumu» fikrini yansıtan, genel denge modellerine itiyordu. Oysa gelişme iktisatçılarının bu gidişe ayak uydurmaları ola-

naksızdı. Olanaksızdı, çünkü bütün çalışmalarında ekonomiyi etkileyen ekonomi dışı unsurlar göz ardı edilemeyecek bir biçimde karşılırlarına çıkıyordu. Olanaksızdı, çünkü az gelişmiş ülkelerde kendiliğinden dengeye gelen piyasalardan söz etmek olacak şey değildi. Olanaksızdı, çünkü Myrdal'ın özellikle vurguladığı gibi, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi belirleyen, çıkar birliğinden çok çıkar çatışmasıydı. Dolayısıyla gelişme iktisatçıları her zaman, iktisadın yöntemi üzerine düşünmek, standard kuramlara eleştirel olarak yaklaşmak zorundaydılar. Yalnız Myrdal'ın değil, A.O. Hirschman ve A.K. Sen gibi başka gelişme iktisatçıları'nın da, yöntem alanına önemli katkılarda bulunmuş olmaları bunun önemli bir göstergesi (9).

Ayrıca Myrdal'ın da, sözünü ettiğimiz diğer gelişme iktisatçıları'nın da, yöntem alanındaki diğer eleştirel görüşlerden, örneğin Hayek'in yaklaşımından, farklı olmak durumundaydı. Bilindiği gibi, Hayek ve çağdaşı olan Avusturya ekolü mensupları, otomatik denge fikrinin belirleyiciliği ve ekonomi dışı unsurların dikkate alınmaması açısından standard kuramı eleştirirler. Ama aynı zamanda, merkezi gücün üreticilerin ve tüketicilerin tek tek sahip oldukları bilgilerin tamamını hiç bir zaman elinde toplayamayacağını öne sürerek, müdahaleciliğin olanaksız birşey olduğunu öne sürerler. Ayrıca ampirizme kesinlikle karşıdırlar (10). Ana işlevi gelişmeyi engelleyen unsurların ortadan kaldırılmasını sağlayacak politikalar ortaya koymak olan bir gelişme iktisatçısının, müdahaleyi bütünüyle dışlayan bu görüşleri paylaşması, doğal olarak, son derece çelişkili bir durum olurdu. Aynı zamanda, bu işlevi yerine getirirken, her özgün durumun özelliklerini tek tek dikkate almak zorundaydılar. Dolayısıyla, gelişme iktisatçıları'nın ve Myrdal'ın görüşleri, müdahaleciliği ve «dünyayla bağlantıyı koruma çabası» anlamında ampi-

rizmi dışlayamazdı (11).

Myrdal'ın gelişme iktisadına bıraktığı en önemli kavramlar olan «geri itici etkiler» (backwash effects) ve «çoğalan sebebiyet» (cumulative causation) kavramları, bu çerçevede içinde incelenebilir. Myrdal, az gelişmiş ekonomilerde yer alan her değişikliğin, yani ilk dengenin her bozuluşunun, yeniden dengeye dönüşü sağlayacak biçimde değil, aksine, dengeden giderek uzaklaşılması sonucunu veren bir dizi etkiye yol açacak biçimde işlediğini, çeşitli örneklerle göstermeye çalışmıştı. Bunun için de, iktisada damgasını vuran ve bu işleyişin gözden kaçmasına yol açan denge fikri yerine, çoğalan sebebiyet kavramının daha yararlı olduğunu öne sürüyordu. Sözü ettiğİ, dengesizliğin genel kuralın dışında kalan bir istisna değil, duruma uygun olarak geliştirilen planlama yöntemleriyle sürekli kontrol altında tutulması gereken genel durum olduğuydu. Aksi halde, çoğalan sebebiyet ilkesi, geri itici etkilere yol açarak, geri bölgelerin daha geri kalmasını sağlayacaktı. Myrdal, geri itici etkiler fikrini özellikle gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde kullanmış ve bu ilişkilerin «büyümenin serpinti etkileri» (trickle-down effects of growth) yoluyla uluslararası ilerlemeye yol açacaklarını öne süren görüşlere karşı çıkmıştı. Bu bağlamda, gene, bu defa uluslararası düzeyde, planlamanın kaçınılmazlığını vurguluyordu.

Planlama konusunda Myrdal, gelişmiş ülke iktisatçılarının az gelişmiş ülkeler için hazırladıkları planlara karşı son derece kuşkuluydu. Bu kuşkunun temelinde, gelişmiş ülke iktisatçılarının az gelişmiş ülke gerçeklerine bakışında bazı çarpıklıklara yol açan etkenlerle ilgili gözlemleri yatıyordu. Myrdal'a göre, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerle olan ilişkileri genellikle ikinci grubun aleyhine işleyen çıkar ilişkileriydi. Özellikle İkinci Dünya Savaşından önce sömürgelerle ilgili çalışmalar yapan iktisatçılar, bu durumu

maskeleyerek için, az gelişmişliği ulusal kültürün özellikleri, halkın tembelliği ve yöneticilerin kötülüğü gibi unsurlarla açıklamaya gitmişlerdi. Daha sonra, iyi niyetli bazı iktisatçılar, sömürge iktisadıyla bağlarını koparmak amacıyla, bu özellikleri tamamen göz ardı etmeyi seçtiler. İnsanların ve toplumların temelde birbirlerinden farklı olmadıkları yolundaki inanca dayanarak, gelişmiş ülkelerde uygulanan iktisat politikaları ve planlama modellerinin, az gelişmiş ülkelerde de aynı sonuçları verecek biçimde uygulanabileceğini öne sürdüler.

Gelişme iktisatçıları arasında bu iki yaklaşımın da içerdiği etnosantrizmin üzerinde en çok duran Myrdal oldu. Geri kalmışlığın nedeni yalnızca toplumun kendi özellikleri değildi, ama bunların rolü çok büyüktü. Bu özellikleri dikkate almayan kalkınma planlarının başarıya ulaşması olanaksızdı. Öte yandan, kültürel, sosyal ve siyasal farklılıklara rağmen, Myrdal, bütün toplumlarda insanların bazı temel ihtiyaçları paylaştıklarına inanıyordu. Modern eğitim ve sağlık hizmetlerinden, modern teknolojinin sağladığı diğer yaşama kolaylıklarından yararlanmak herkesin hakkıydı. Az gelişmiş ülkeler, baskı rejimlerini besleyen yapılarına ve Batı anlamında insan hakları kavramıyla geç karşılaşmış olmalarına rağmen, bugünkü dünya sistemi içinde bu haklara sahip olmalıydılar. Demokrasi ve özgürlük, kavram olarak nereden kaynaklandıklarından bağımsız olarak, dünyanın her yerinde herkesin hakkıydı.

Myrdal demokrasi konusuna özellikle önem vermiş ve iktisadın bir devlet kuramına sahip olmamasının ne kadar büyük bir eksiklik olduğunu defalarca vurgulamıştı. Kendisi, az gelişmiş ülkelerdeki siyasal süreci ve bu sürecin ekonominin işleyişiyle ilişkisini «yumuşak devlet» (Soft State) kavramı çerçevesinde ele alıyordu. Asya ülkelerindeki gözlemlerine dayanarak, az gelişmiş ülkelerde devletin bir anlamda çok «Sert» olduğu

nu yazıyordu. Baskıcı uygulamalarla, her türlü özgürlüğün ve bu arada ekonomik özgürlüklerin kısıtlanmasıyla, vergi düzeyi ve vergi toplama yöntemleriyle ilgili olarak sert devletten söz edilebilirdi. Ama evrensel yasaların aynı biçimde herkese uygulanmasını sağlamak, bir kurumlar ağı yardımıyla toplumun bütün alanlarında etkili olmak, bazı hizmetlerin halka ulaşmasını sağlamak söz konusu olduğunda, devlet kesinlikle yumuşaktı ve bu yumuşak devlet, ekonomik gelişme için gerekli önlemleri alamazdı. Myrdal, bu durumun ancak gerçek bir demokrasiye geçişle değişebileceğine inanıyordu. Azgelişmiş ülkelerin henüz demokrasiye hazır olmadıkları, demokratik uygulamaların bir süre daha ertelenmesi gerektiği yolundaki fikirlerle hiç tahammülü yoktu. Siyasal yapının varolan ekonomik yapının kemikleşmesine yol açtığını, kemikleşen ekonomik yapı içinde beslenen çıkarların da, söz konusu siyasal düzenin giderek güçlenmesini sağladıklarını öne sürüyordu. Myrdal'a göre, bu kısır döngü ancak, «zamanı mı değil mi» diye düşünmeden, demokratik bir düzen kurulmasıyla kırılabilirdi.

Myrdal, siyasal süreçle ilgili çözümlemelerinde gelişmiş ülkelerin uyguladıkları uluslararası politikaları sürekli eleştirdi. **Akıntıya Karşı**'da şöyle yazıyordu: «Herşeyi gözden geçirdikten sonra, gelişmiş Batı ülkelerinin, azgelişmiş ülkeler üzerindeki nüfuzlarını, bu ülkelerin toplumlarını liberal Batı görüşleri doğrultusunda düzenlemelerini sağlayacak biçimde kullanmadıkları sonucuna varmak durumunda kalıyoruz. Aksine, genelde, en mide bulandırıcı türden ekonomik, sosyal ve siyasal gericiliğe destek verdikleri söylenebilir. İktisatçılar, azgelişmiş ülkelerin gelişmesi için kökten reformlar gerektiği yolundaki çözümlemelerden kaçındıklarında, bu yalnız bu ülkeleri yöneten oligarşilerin hoşuna gitmedi, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin uluslararası politikalarına da uygun düştü» (12).

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret ve dış yardım konusunda uyguladıkları politikalar da, Myrdal'a göre, çoğu zaman yalnız çıkarıcı ve sorumsuz değil, aynı zamanda dar görüşlü politikalar. Azgelişmiş ülkeler, hiç olmazsa bir süre için, korumacı dış ticaret politikaları uygulamak durumundaydılar. Ama bu alanda karşılıklılıktan söz edilemezdi. Bu yüzden, gelişmiş ülkelerin, tek taraflı olarak, korumacı uygulamalardan vazgeçmelerini önerdi. Aynı biçimde, azgelişmiş ülkelerin sermaye kaynaklarına ve modern teknolojiye ihtiyaçları vardı. Yardımın gerekliliği tartışılmaz bir gerçektir ve burada belirleyici olan ekonomik rasyonalite olamazdı. Dış yardımlarda ekonomik çıkar gözetmek, dar görüşlülüktü çünkü söz konusu olan çıkarlar bundan çok daha önemlidir. Söz konusu olan, Batı uygarlığının sürekliliği ve bu süreklilik ancak bu uygarlığın, bütün nimetleriyle, azgelişmiş ülkelere yayılmasıyla gerçekleşebilirdi.

Myrdal'a göre, Batı değerleri, en gelişmiş ifadesini Refah Devleti uygulamalarında buluyordu ve artık bu uygulamaların dünya düzeyinde gerçekleşmesi gerekliydi. Çalışmalarının onu getirdiği noktada ulaştığı fikir buydu. Aşağıdaki alıntı, bu fikri çok açık bir biçimde özetliyor: «Kendi yaklaşımımı tanımlamak için yalnızca değerlerimin, bize çok eskilerden miras kalan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik değerleri olduğunu eklemem gerekiyor. Tek tek uluslar içindeki ilişkiler düzeyinde, ekonomik planlama yönündeki gelişmeler bu ideallerin daha kapsamlı bir biçimde gerçekleşmeleri sonucunu verdi... Uluslararası ilişkilerde ise, planlamanın etkileri bu ideallere uygun olmadı. Refah Devleti milliyetçi bir nitelik taşıyor. Uluslararası düzeyde, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, yalnızca Refah Dünyası doğrultusunda bir siyasal gelişme yoluyla sağlanabilir» (13)

Myrdal'ın Batı değerlerinin üstünlüğüne olan kayıtsız şartsız inancında etnosantrik denilebilecek bir yan bulunabilir. Ama bu yar-

giya varmadan önce, herhalde, bu inancın karşısındaki seçeneklerin, bugüne kadar uygulandıkları biçimiyle, ne kadar ürkütücü olduklarını da dikkate almak gerekiyor.

NOTLAR

- (1) Bk. A. Lindbeck, «The Prize in Economic Science in Memory of Alfred Nobel», *Journal of Economic Literature*, c. 23 (March 1985).
- (2) A.O. Hirschman, «The Rise and Decline of Development Economics», A.O. Hirschman, *Essays in Trespassing*, London: Cambridge University Press, 1981 içinde.
- (3) K. Wicksell'in en önemli kitabı olan *Lectures* (1901), 1934'de L. Robbins'in önsözüyle İngilizce olarak yayınlandı.
- (4) G. Myrdal (1937), s. 64
- (5) G. Myrdal (1969), s. vii.
- (6) Wicksell'in Myrdal'in çalışmalarını etkilemiş olduğu alanlardan söz ederken, bunlara, nüfus planlaması konusunu da eklemek yerinde olur. Bu, Wicksell'in özellikle ilgilendiği bir konuydu (Bkz. J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press, 1954, s. 258, 582 ve 863). Myrdal da, İsveç Parlamentosunda bulunduğu yıllarda, karısı Alva Myrdal'la birlikte modern bir nüfus politikası geliştirme çabalarında bulundu. Bir gelişme iktisatçısı olarak sürdürdüğü çalışmalarda da nüfus politikasına büyük önem verdi. *Zengin ve Yoksul Beldeler*'de, «Eşitlik idealini gerçekten ciddiye alan herkes, daha düşük bir nüfus artışı umudunu beslemek ve acilen alınacak yaygın doğum kontrolü önlemlerinin az gelişmiş ülkeler için hazırlanan kalkınma planlarının önemli bir parçası haline gelmesini talep etmek durumundadır» diyordu. (1957, s. 120-1).
- (7) *Zengin ve Yoksul Beldeler*, İngiltere'de, *İktisat Kuramı ve az gelişmiş uluslar* (Economic Theory and Underdeveloped Nations) adıyla yayınlandı.
- (8) Bu yazıyı tamamladıktan sonra, Myrdal'ın siyasal anılarının İsveççe yayınlanmış olduğunu öğrendim. Bk. Myrdal (1982).
- (9) Örneğin, A.O. Hirschman, «Against Parsimony», *American Economic Review*, c. 74 (1934) ve

A. K. Sen, «Rational Fools: A critique of the Behavioural Foundations of Economic Theory», *Philosophy and Public Affairs*, c. 6 (1977).

- (10) Son yıllarda, bu alanlarda, Avusturya ekolü mensuplarının tavırlarında bir değişiklik olmuş gibi görünüyor. Hem *laissez faire* ideolojisinden giderek uzaklaşan, hem de ampirizme açık bir tavır içinde oldukları söylenebilir. Hatta, çok ilginç bir biçimde, giderek kurumsalcı (institutionalist) ekole yaklaşır gibi görünüyorlar. Bençe iktisat içindeki son gelişmelerin en ilginçlerinden biri, bu yakınlaşma. Özellikle bk. I.M. Kirzner (der). *Subjectivism, Intelligibility and Economic Understanding*, London: MacMillan, 1986.
- (11) Bu anlamıyla ampirizmle ilgili ilginç bir tartışma için, bk. E.P. Thompson, *Poverty of Theory*,
- (12) G. Myrdal (1972), s. 124
- (13) G. Myrdal (1964), ss. 15-16.

Myrdal'ın Başlıca Eserleri

The Political Element in the Development of Economic Theory (1929, New York: Simon and Schuster, 1969).

Monetary Equilibrium (1939), New York: Sentry Press, 1962.

An American Dilemma, New York: Harper and Row: 1944.

An International Economy, New York: Harper and Row, 1956a.

Development and Underdevelopment, Cairo: Central Bank of Egypt, 1956b.

Rick Lands and Poor, New York: Harper and Row, 1957.

Challenge to Affluence, New York: Pantheon Books, 1962.

Beyond the Welfare State, New Haven: Yale University Press, 1964.

Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations, New York: The Twentieth century Fund, 1968.

An Approach to Asian Drama, New York: Vintage Books, 1970.

Against the Stream, New York: Pantheon Books, 1972.

Essays and Lectures, Tokyo: Japan Society of International Economics, 1973.

Hur Stry Landet? (Ülke Nasıl Yönetiliyor), 1982.

Marx, Piyasa ve «Yapılabilir Sosyalizm»

Alec NOVE

A. Nove, 1963'ten 1983'e dek iktisat okuttuğu Glasgow Üniversitesi'nde şimdi **emeritus** profesör olarak bulunuyor. Başlıca yayınları arasında **The Soviet Economy** (1961), **Was Stalin Really Necessary?** (1965), **An Economic History of the U.S.S.R.** (1969), **Stalinism and After** (1975), **Planning: What, How and Why** (1975), **The Soviet Economic System** (1977), **East-West Trade: Problems, Prospects, Issues** (1978), **Political Economy and Soviet Socialism** (1979) ve **The Economics of Feasible Socialism** (1983) var.

Yazarın «Marx, the Market and 'Feasible Socialism'» özgün başlığını taşıyan bu yazısını **Socialism, Economics and Development** (London, Allen and Unwin, 1986) adlı derlemesinden Nail Satılğan çevirdi.

Alec Nove, adı geçen derlemede yazısını şöyle tanıtıyor: «Bu deneme, ilk kez Ulrich Gartner ve Jiri Kosta (der), **Wirtschaft und Gesellschaft: Kritik und Alternativen** (Berlin: Duncker und Humblot, 1979), s. 351-62 içinde yayımlandı. Bu, Çek **émigré** iktisatçısı Ota Sik için hazırlanmış bir **Festschrift** idi. Dış güçler müdahale etmeseydi Sik, 1968'de Çek ekonomisinin reformunda önemli bir rol oynayacaktı. Sosyalist ekonominin işlerliği konusundaki sofu-Marxist görüşe yönelik itirazların birçoğunun Rusya'da 1920'lerde öncelenmiş olması beni şaşırtmıştı. Katkımın başlıca teması da budur. Konunun daha uzun ve daha sistemli olarak irdelenişi için, bk. benim **The Economics of Feasible Socialism** (London: Allen and Unwin, 1983).»

Ota Sik ile ilk kez yirmi yılı aşkın bir süre önce Türkiye'nin Bursa kentinde karşılaştığımızı hatırlıyorum. Doğal sıcak su kaynaklarından beslenen yuvarlak bir yüzme havuzunda yüzmüş, sosyalist iktisat konusunda tartışmıştık. O zamandan bu yana köprülerin altından, sığağıyla soğuğuyla, çok su aktı. Hepimiz, tecrübelerden, bir bölümü trajik olan tecrübelerden, dersler çıkardık. Bunlar, kapitalizme eleştirel ve kötümser bir gözle bakan birçoklarımızı yeni yollar aramaya, ne Moskovacı ne Şikagocu bir «üçüncü yol» arayışına itti. **Laissez-faire**, dev şirketler ve artan istikrarsızlıkla belirlenen bir çağda ne uygulanabilir, ne de etkili olabilir. Enflasyon, işsizlik, toplumsal konsensüsün çöküşü, ülkeler içerisinde ve arasındaki servet bölüşümünde görülen savunulamaz aşırılıklar, bizi bekleyen, sıkıntıların hücrecisi. Beri yanda merkezî plânlamanın iktisadî vargıları malûm, siyasal-toplumsal içermeleri acıklı. Sosyalizme biraz olsun ilgi duyan herkes alternatifler aramak zorunda.

Bu arayışta Marxçı geleneğin kimi yönleri onlara ayak bağı olacaktır. Öyle anlaşıyor ki Marx'ın da, Engels'in de, Lenin'in de modern bir sanayi ekonomisinin işleyişiyle ilgili karmaşıklıklar konusunda en ufak bir kavrayışları yoktu. Sosyalist ya da komünist bir ekonomiye ilişkin tasarıların tartışılmasını caydırıyorlar, kendileri de böyle bir tartışmaya girmiyorlardı. Bununla birlikte sorunların ciddi olmayacağına inanıyorlardı. Marx'ın «komünist toplumun plânlı, bir amaca yönelik gelişmesinin, kapitalist toplumun kendiliğinden gelişmekte olan piyasa mekanizmasının tersine, her şeyi açık ve anlaşılır kılacağına», dolayısıyla «geleceğin toplumunun ayrıntılarını incelemeye çaba harcamanın anlamsız olduğuna» inandığı için gelecekteki toplumun işleyiş «mekanizmasını incelememiş olduğunu» öne süren Aron Katsenellenboigen'e katılmamak olanaksızdır. (1) Marx, kapitalizmde

var olan «aldatmacâ»yi, «meta fetişizmi»ni, sosyalizmde iktisadî gerçekliğin algılanışındaki açıklıkla karşılaştırmamış mıydı? Engels, ünlü bir parçada «değer denen şey olmayınca her şeyin kolaylaşacağını», üretim araçlarına toplumca el konmasının meta üretimine son verdiğini» söylemişti. Bettelheim'in «sosyalist toplumda, hatta bu toplumun başlangıçlarında, artık ne meta, ne değer, ne para, o halde ne de fiyat ve ücretler olacağı» görüşünü Marx'a atfedişi doğrudur. (2) Katsenellenboigen haklıydı: «Gelecekteki toplum, Marx ile Engels'e göre, plânlama ikisine dayalı olacağından kendiliğinden piyasa mübadelesi gereksiz olacaktı ... [Onlar] gelecekteki toplumu her şeyin besbelli olacağı bir sistem gibi tasarlıyorlardı. Halkın amaçları gibi eldeki kaynaklar ve bunları halkın ihtiyaç duyduğu ürünlere dönüştürme yöntemleri de besbelli [ve oy birlikli, A.N.] olacaktı. (3) Lenin, klâsik metinleri biliyordu ve aynı görüşü benimsemişti. **Devlet ve Devrim** içindeki ünlü bir parçada şöyle yazmıştı: «Her geçen gün basitleşen denetim ve muhasebe işlevleri herkes tarafından sırayla yerine getirilecektir.» (4) (Ve bunu derken gelecek yüzyıldan bile söz etmiyordu.)

Elbette bunlar, iş bölümünün aşılması, devletin körelmesi, yabancılaşmanın giderilmesi, bolluk, bir başka deyişle yer yüzü cenneti koşullarında herkesin bütün insanlıkla birlik içinde kendini gerçekleştirmesi gibi, Marx'ın düşüncesindeki ütöpik öğelerle uyuyordu. Marxizmin bu yönünden hiç bir şey anılıyor değilim; bilinen her siyasal, iktisadî ve toplumsal sorunun, **tanımın bir parçası olarak**, var olmadığının var sayıldığı bir sosyalizm tanımının ne anlamı olabilir, dinî bir anlamı olmaktan başka? Bu denemede dikkatimizi yalnız üretim ile bölüşümün plânlaması ve örgütlenmesiyle bağlantılı sorunlar üzerinde odaklaştıracacağız. Ne var ki bu konulardaki Marxist kavramlar bu «ütöpik» yönlerle ilintilidir; nitekim kıtlık ve yabancı-

laşmanın üstesinden gelinmesini özendiricilere ihtiyaç duymayacak ve herkesin yararı için doğru olan şeyi yapacak olan bir yeni insan'a bağlamak, böylece «doğru olan şey»in açık ve kesin olarak görünür olduğunu var saymak gerekecektir her hâlde. Kuşkusuz Yeni Sol'un «asrı saadetçi-sofular»ının günümüzün ya da her türlü olası geleceğin sorunlarından kaçınmakla yetinmeleri bu yüzden. Mademki, Regis Debray'nin (yergisel) deyişiyle, «var olan her şey gerçeklikle uzlaşmaktan suçludur», bu, onların kendine sosyalist diyen her türlü düşünülebilecek rejime karşı ezeli doğrucu muhalefet içinde rol almalarını sağlama bağlamaktadır.

Paradoksal gözükebilir; ama Marx'tan esinlenen sosyalist plânlama için en uygun fırsat, bolluk koşullarında değil, bolluğun karşıtı koşullarda, piyasa tipi kurumların ve liberal politika felsefesinin başa çıkamayacağı bir kıtlık derecesinde, ortaya çıkacaktır. Yalnız gelişmekte olan ülkelerde de değil. Hem enflasyon hem de işsizlik doğuran bu günkü aşırı bölümsel talepler eğiliminin yanı sıra Batı'da mevcut yaşam düzeylerini sıfırlamak ve gittikçe itaatsizleşen Üçüncü Dünya'dan ham madde ve yakıt ikmalini sağlamakla karşılaşılacak nesnel zorluğun sonu karanlıktır. Doğal kaynakların tükenmesi ya da (OPEC gibi) üreticilerce fiilen denetlenmesi, Marxçı «bolluğun» tam karşıtı olan, ama, toplumun varlığını sürdürmesi için, gerçek özveri paylaşımına dayalı, zorunlu toplumsal disiplin ve plânlamayı gerektiren sıkı tasarruf ve koruma önlemlerini dayatacaktır. Sosyalizm modellerinin bu noktaları göz önünde tutarak yeniden düşünülmesine gerek vardır. Bunun önemli içermeleri olacaktır. Söz gelimi kıtlığın varlığı, bencil edinmeciliğin sona erişini kafamızda canlandırmamızı düpedüz olanaksız kılmaktadır. Demek ki onu özendiriciler kullanarak dizginlememiz gerekecektir. Kaynakların iktisadî kullanımının ya da etkinliğin göz önünde tutulması

hayatî bir önem taşıyacaktır. Ne var ki daha iyimser var sayımlar altında bile etkinlik gerekliliği sürecektir. Çünkü etkinlik olmadan bolluğa yaklaşmak mümkün değildir.

Marxizmin piyasa ilişkilerine geleneksel olarak olumsuz olan bakışı bilinirken Marxist düşünürler, sosyalizmde iktisadî hesap için nasıl bir temel öngörmüşlerdir? 1917'den önce bu konudaki yazın sınırlıydı. Barone'nin çığır açıcı yazısından (5) başka Kautsky'nin ve daha az tanınmış olan Otto Neurath'ın (**Vollsozialisierung**, 1910) kimi düşünceleri vardı. Gene de Bolşevik devrimine dek bunun sosyalist düşüncenin çok az gelişmiş bir kesimi olduğu doğrudur. Sonra savaş komünizmi geldi — komünizmin hemen geliverceği «yanılsamalar»ını, rublenin değerinin iç savaş ve kargaşa koşullarında baş aşağı düşmesini beraberinde getirerek. 1920'de, seçkin tarım iktisatçısı A. A. Çayanov'un başkanlığında, «parasız bir ekonominin sorunları» konulu bir seminer düzenlendi. Çayanov komünist değildi, ama seminere katılanlardan bazıları komünisttiler. Bunlar 1919-20'de kurulan çeşitli modelleri incelediler. Semine-re katılanlardan bir başkasının, L. Yurovskiy'in, sonradan yazdığı bir kitapta çalışmalarla ilgili bir rapor ve yorum buluyoruz. (6) Burada söz konusu olan, yalnız tarihî açıdan ilginç olan bir tartışma değildir kesinlikle. Çünkü modeller ve tartışmalar, aynı konudaki çağdaş anlaşmazlıklarla doğrudan ilişkilidir. Kitabın bütünü, özellikle de bu bölüm, L. Yurovskiy'in az rastlanır nitelikte bir iktisatçı olduğunu göstermektedir. Yayınlanışından iki yıl sonra kendisi saçma suçlamalarla tutuklanmış, bir daha da ortaya çıkmamıştır.

Yurovskiy, sergilemesine meta-para mekanizmasının ve fiyatın işlevlerini tahlil ederek başlar. Bunların eksikliklerinin pek âlâ farkında olduğu görülür; dışsallıklardan, kamu mallarından ve amortismanın kesinlikten uzak oluşundan, parasal birimin (olağan ko-

şullar altında bile) istikrarsızlığından söz eder. Evet, toplum refahı ile ekonominin bir parçasının kârının çatıştığı durumlar olduğunu teslim eder. Bilinen mükemmel bir çözüm yoktur. Sorunu şöyle koyar: «Geniş bir alanı kaplayan, büyük bir nüfusu ve ulaşım ağı, önemli fabrikaları ve sanayi kuruluşları olan bir ekonomi düşünülebilir mi ki üretim, bölüşüm ve tüketimle değer-parasal hesaba başvurmaksızın başa çıksın?» (7) Sosyalist bir ekonominin çeşitli modellerini bu açıdan inceler.

İncelediği ilk modeller M. Smit ile S. Klepikov'unlardır (kadın olan Smit ancak bir yıl önce ölmüştür). Hesaplama için **teknik** bir temel araştırılmıştı bunlarda. Yazarlarına göre bu çabalar ancak birer ilk taslaktır. Maliyetler beş başlık altında sınıflandırılmıştır: (1) insan çabası, (2) mekanik enerji, (3) ısı, (4) ham maddeler vb., (5) makineler ve âletler. Yazarlar, bu beş kalemin iki başlık altında birleştirilebileceğini var sayarlar: adam-saat ve enerji birimleri. Ardından hepsi, standart insan-saatler cinsinden ifade edilecek, bu «standartın» içeriği, değişen tekniklere bağlı olarak değişikliğe uğrayacaktır.

Emek-çaba ile (mekanik) enerji arasındaki ilişkinin sabit bir büyüklük olarak alınmasına elverecek ölçüde standartlaşmış bir tekniği ve bütün ülkelerin işçileri arasında o ölçüde eşit bir üretim araçları bölüşümünü ancak uzak gelecekte düşünebiliriz. Bunun için ise, teknikte ve muhasebecilikte, iki devrimci fırtınayı beklemek gerekecektir. Ancak bir Dünya İktisadî Konseyi (**Mirsovnarhoz**) kurulduğu zaman, bütün dünya iktisadî ve teknik hesabın konusu olduğu zaman insan emeği ile makine arasında sabit bir ilişkinin bulunduğu düşünülebilir. (8)

Klepikov'un varyantı, «birleşik insan-ve-makine enerji birimleri» öngörüyor, Yurovskiy ise, alaycı bir yorumla onun **mirsovnarhoz**'u beklemeye gerek görmediğini belirtiyordu!

Yurovskiy, acımasız bir saldırıyla bunu saçma diye nitelendirir. Modelde enerji har-

caması ile nihai sonuç arasında **hiç bir** bağ yoktu, talebin karşılanması ya da her hangi bir ürüne duyulan ihtiyaçla bağ kurulmamıştı, aynı enerji harcamasının eşitsiz bir sürü iktisadî etki yaratabileceği kavranmamıştı. Kimi enerji çeşitleri (örn. rüzgâr) bedava, öbürleri çok daha pahalıydı. İnsan emeğinin mekanik birimlere çevrilmesi saçma sonuçlar doğururdu. «Bu kavrayışlara her hangi bir iktisadî anlam kazandırmak, Smit tarafından öngörülen iki devrimci fırtınadan fazlasını gerektirir. Organik ve inorganik doğanın karakterini değiştirecek bir fırtınaya da gerek olacaktır.» (9)

Sonra çok daha büyük bir saygıyla Çayanov tarafından kurulan modele döner. Bu modelin Otto Neurath'inkiyle benzerliğine işaret ederse de Çayanov'un Neurath'ın fikirlerinden her hâlde haberi yoktur. Çayanov'un modeli şöyledir. Hükûmet, geçmiş tecrübeye dayanarak halk için her bir ürünün ne kadarına ihtiyaç duyulacağını belirler. Önce bu miktarı ve çeşitleri en iyi nasıl üreteceğini belirlemeye, sonra da birim emek ve eldeki üretim aracı başına çıktığı azamileştirmeye çalışır. Net ürün ya da katma değeri belirleme anlamında maliyet ile çıktığı karşılaştırmaya olanak yoktur. Çünkü maliyetler ile çıktı farklı birimlerle sayılmaktadır: «Toplumsal harcadığı ilâve emeğin yükünün marjda ihtiyaçların tatminine eşit olduğu noktaya kadar, ilâve çıktı elde etmek üzere emek uygulamaya devam etmek gerekir.» Yurovskiy, bunu hesaplamanın yolunun gösterilmiş olduğu yorumunu yapar. Maliyetlerin en aza indirilmesi gerekmektedir. «Maliyetler», fiziksel emek, gereç, makine ve bunun gibi birimlere ayrılmaktadır. Bunların kat sayılarıyla ağırlıklandırılması, sonra da ortaya çıkan birleşik maliyetlerin hükûmetin bu anlamdaki «maliyetler»in en düşük olduğu belli çeşitleri üretmeye karar vermesiyle en aza indirilmesi gerekecektir. Bu işlemin belli bir kalemi olan koşullarda üretmek için gerekli olan

girdi miktarlarına (emek, yakıt, gereç ve benzeri) ilişkin, geçmiş tecrübeye dayalı olarak saptanmış «normlar» ile pekiştirilmesi gerekecektir. Ne değişik maliyet kategorilerinin, ne de değişik ürünlerin aynı birimlerle ölçülmesi mümkündür.

Yurovskiy'in yorumuna bakılırsa (çok zeki olan) Çayanov, ortak değer paydasının bulunmadığı, dolayısıyla hükûmetin tüketicinin seçişine göre değil, kendi plânına göre tüketim kalıbını belirleyip ürünleri bölüştürdüğü parasız bir ekonominin mantığını doğru olarak ortaya koymuştu. Çeşitli maliyet öğelerinin yanı sıra girdilere verilecek ağırlıkları da hükûmetin belirlemesi gerekecekti. (1920'de Çayanov, «maddî dengeler» ya da girdi - çıktı normlarının zorunluğunu teorik olarak saptamıştı.) Eskiden var olan piyasa ekonomisince belirlenmiş bir dizi ilişkiye dayalı böyle bir sistemi işletmek olanaklıydı. Seçilmiş üretm kalıbının bir başkasından daha iyi ya da daha kötü olduğunu nesnel olarak bilmeye elbette olanak olmayacak, sistem, muhtemelen düşük bir etkinlik ve tüketim düzeyinde işleyecekti. Smit modeli gibi yarıdılıştan anlamsız olmasa da Yurovskiy'e göre, oldukça açık sebeplerden dolayı, gene de hiç mi hiç akla yakın değildi.

Kreve'nin temsil ettiği bir başka modeller kategorisi emek-değer teorisinin uyarlanmasına dayanır. Kreve'nin hesap birimi toplumsal olarak gerekli emek saati, ya da kullanılan gereçler, makineler ve benzerlerinin emek içeriği hesaba katılarak bulunmuş, bir amaca yönelik olarak (**tselesaobrazno**) kullanılmış adam-saattir. Temel emek-değer (**trudovaya tsennost**) birimi, iş normunun yüzde 100'ünü yerine getiren bir saatlik vasıfsız emek olacaktır. «Vasıflı ya da karmaşık emeğin vasıfsız emeğe çevrilmesi tarife (toplu sözleşme) ücret hadlerinin bir fonksiyonu olacaktır. Bu hadler bir miktar yanlış ya da bilim dışı olabilir, doğru; ama bu, emek-değerlerden değil, ücret baremlerinden kay-

noklanan bir sorundur», diye yazar Kreve, Mevcut mal stokları, savaş öncesi fiyatlar üzerinden, bir saatlik savaş öncesi emeğin değerine bölünerek ve 1920'de var olan üretim koşullarına getirmek için çarpılarak değerlendirilecektir. Ardından Kreve, aralarında «yerel **sovnarhoz**'un idamesi», devlet fonları (yatırım fonları dahil) ve dağıtım maliyetlerinin bulunduğu «demirbaşlar»ı karşılamak için birkaç adam-saat biriminin eklenmesini önerir. İşçi, çalışılmış adam-saat sayısını gösteren birimler elde edecek, «dağıtım organları»ndan da bu emek-değeri karşılayan çeşitli ürünleri çekecektir. İşletme, çıktısının adam-saat türünden ölçülmüş değerine denk düşen (bununla orantılı) gereçleri **sovnarhoz**'dan alacaktır. Yazar, şemasını uygulamak ve böylelikle «Rusya'nın kapitalist ekonomisinin çürüyen cesedine son kazığı çakmak» (gene Kreve'nin sözleri) üzere bir Dağıtım ve İkmal Komiserliği'nin kurulmasını önerir.

Yurovskiy'in yorumu şöyledir: Devlet harcaması ve yatırımlarını karşılamak üzere ayrılabilecek ilâve etmek-saatlerin nasıl hesaplanacağı gibi sorunlar bir yana, günümüzde hâlâ geçerli olan daha temelli bir itiraz söz konusudur. Yurovskiy, **bir amaca yönelik olarak** kullanılmış **toplumsal olarak gerekli** kelimelerinin Kreve'nin modelindeki önemini altını çizer. «Meta-para ekonomisinde neyin bir amaca yönelik ve toplumsal olarak gerekli olduğunun belirlenmesi, **piyasada** belirlenir.» (10) Kreve modeli, toplumsal gerekliliği de, bir amaca yönelikliği de belirleyecek araçlardan yoksundur. Oysa bu araçların sağlanması gerekmektedir. Yurovskiy, devamlı maliyetleri emek-maliyeti-artı temelinde, yani **Kapital**'in I. cildi temelinde değerlendirmenin ne denli istenir olduğunu sorgular; bu, sermayenin organik bileşiminin yükseldiği olduğu sanayilerce üretilen malları «daha ucuz» hâle getirecektir (böylece Stalin kendisini öldürttüğünden çok sonra yer alacak

tartışmaların haberciliğini yapar bir kez daha.)

Bundan sonra incelenen model, kısmen K. Şmelev'in, kısmen de Strumilin'in ürünüdür; (11) Strumilin ayrı ve daha karmaşık bir model de kurmuş olduğu için buna Strumilin I adını vereceğim. Bu yazarlar, «emek hesap birimi» üzerine bir kararname taslağı hazırlamışlardı. Bu birim, Rusçadaki **trudovaya edinitsa** kelimelerine dayalı olarak **tred** adını taşıyacaktı. Vasıflı emeğin standart **tred** birimlerine nasıl çevrileceğini Çalışma ve Savunma Konseyi belirleyecekti. Bütün mal ve hizmetler, ara sıra gözden geçirilerek, **tred** birimleriyle ifade edilecekti. Harcanan emeğin toplumsal gerekliliğinin nasıl belirleneceği ya da yatırım kaynaklarının nasıl elde edileceği konusunda hiç bir şey söylenmiyordu ve bu bakımdan model Kreve'ninkinden aşağıydı.

Strumilin II adını vereceğim model daha ince ve iddialıdır. Strumilin, Marx'ın üretime harcanacak emek-zamanın, sosyalizmde, farklı ürünlerin toplumsal faydasına göre belirleneceği yolundaki görüşünü aktarır. İhtiyaçların karşılanmasının en az maliyetle nasıl azamileştirileceğine ilişkin matematiksel bir sorundur söz konusu olan. Strumilin, bireysel faydayı ölçemesek de, **toplumsal** faydanın belirlenebileceğini, ölçülebileceğini ve karşılaştırılabileceğini yazar. Ardından «bir ilk yaklaştırım olarak, (her hangi bir malın) çıktı hacmi geometrik hızla artarsa tatminin aritmetik hızla artacağını» var sayar. Demek ki üretimde kullanılan her ilâve emek birimi, azalan marjinal toplumsal fayda verecektir. Bir noktada emek çabasının ürettiği toplumsal fayda zahmetine değmeyecek, o nokta, verilmiş üretici güçler düzeyinde üretimin sınırını temsil edecektir.

Çok okumuş Yurovskiy, bunların Jevons, Menger, Walras ve benzerini fazlasıyla andırıldığını belirtmekten kendini alamaz. Bunu Jevons'tan yaptığı İngilizce bir alıntıyla pe-

kiştirir: «Her hangi bir istihdamdan elde edilen fayda artışı elem artışı tam olarak dengeleyinceye kadar emek harcamaya devam edilir». İşte Yurovskiy'in yorumu:

Jevons'ın aklında bireysel, Strumilin'in aklında toplumsal fayda vardı, doğru. Ama toplumsal fayda bireysel faydalardan başka bir şeyden pek oluşamayacağı gibi tüketim hacmini artırmanın bir sonucu olarak toplumsal ihtiyacın doyumu da ancak bireysel gereksinimlerin doyumu biçimini alabilir. Marjinal fayda denen okulun eski fikirleri, daha safdil psikolojik varyantıyla, yukarıda aktarılan savlarda tam olarak dile getirilmiş oluyor. (12)

Strumilin'in bölüşüm modeli şöyledir. Her işçinin, yaptığı işe denk düşen emek-değerler toplamının işleneceği bir defteri olacak, bunu istediği gibi harcayabilecektir. Çünkü Strumilin, karnenin «savaş ve düşkünlüğün» vargısı olduğunda, yerini serbest seçişe bırakması gerektiğinde ısrarlıdır. Sosyalist toplumda paranın olmayacağı konusunda da ısrarlıdır elbet. Mağazalardaki mallar, emek içeriklerine, **tred** birimlerine, karşılık olan «fiyat» etiketleri taşıyacaktır. Strumilin'in modeli, marjinal insan çabası uygulamasının bütün alanlarda eşit bir fayda ya da tatmin yaratmasını sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Peki, piyasanın yokluğunda, bu nasıl başarılacaktır? Strumilin, gider bütçelerine ve elde edilebilir özgül ürünlerin artırılışının faydayı nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalara bel bağlayacaktır. Yurovskiy, bu tür yöntemlerle talep çizelgeleri oluşturma son derece eşitlikçi bir toplumda mümkün olacağı yorumunu yapar. Hükûmetin, tüketicilerin davranışı ışığında, stoklar ve üretimdeki artış ya da azalışı gözlemlemesi gerekecektir. **Tred** değerlemelerini değiştirerek de arzın talebe uyarlanması mümkün olsa gerektir. Ama (Yurovskiy'in alaycı yorumuna göre) emek-değerlerin arz ve talep ilişkisindeki değişmelere uyarlanması, bu de-

ğerleri yalnızca üretim koşullarına bağlayan öğretiye ters düşecektir. Yurovskiy, talebin arzı artırarak karşılanamaması durumunda, özgür tüketici seçişinin ortadan kalkacağı ve tayinlama mantığının ağır basacağı uyarısını yapar. Ancak bu model, üretimin görevinin talebe uyum göstermek olduğunu vurguluyordu kuşkusuz. Yalnız bunun mekaniği sorunluydu. Uyarlanmış ve esnek **tred** birimlerinin yeni bir kılığa girmiş para olduğu, devlet mağazalarının bir perakende **piyasası** gibi iş gördüğü ortaya çıkmadığı sürece tabii. Yurovskiy, ayrıca çeşitli üretim işletmelerinin de mal (yakıt, kumaş, iplik ve benzeri) talep edeceğini, temel etkinlik hesaplamalarını yapabilmek için bunların ölçülmesi gerektiğini kaydeder. Strumilin, dolambaçlı bir yoldan parayı yeniden keşfediyordu sanki.

Yurovskiy, bu modelde maliyetin ölçülmesinin tahliline eğilir yeniden. Sermaye bedeli olmadığı için «sermayenin organik bileşimi» burada bir kez daha ihmale uğramaktadır. Yerine-«fiyatlar», yalnız emek-maliyetlerle orantılı olacaktır. Değerlemelerin eşit bir sermaye getirisine dayandırıldığı bir modele kıyasla bu, mantıklı olarak, üretimin talebe uyarlanmasına çalışıldığı sırada, sermaye yatırımlarının sermaye-yoğun sanayilere doğru yeniden dağılmasına yol açacaktı. Bu istenilir bir şey miydi peki? Neden, diye sorar, kapitalizmde kârı sermayecinin cebine indirmesinden, devrimin ise sermayeciyi tasfiye etmiş olmasından bu sonuç çıksındı? Strumilin'in cevabı şöyledir: «İnsanın yalnız emeğini tutumlu kullanmakta çıkarı vardır. Doğada gereç ve enerji tükenmezdir. Bunlar, ancak kendilerine emek harcandığı ölçüde maliyet olarak değerlendirilmelidir.» Yurovskiy bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Birincisi, bunlar tükenmez değildir. İkincisi, bunlar çoğu kez kıt (kent merkezlerindeki toprak, petrolü toprak ve benzeri) olduğu gibi tutumlu bir biçimde kullanılmaları için «değerlenmeleri» gerekir. Belki bunları var-

lıkları sayesinde tasarruf edilen emek cinsinden değerlemek mümkündür, ama bunları bedava sayıp geçmek olmaz. Sonra, üçüncüsü, yatırımlar, farklı dallar arasında nasıl, hangi hesaplamalara dayanılarak dağıtılacaktır? Plânlama organları, kaynakları dağıtmak için bir ölçütü nasıl oluşturacaklardır? Varlıkları en verimli yolda kullanmak, bu verimliliği de yapılan yatırımların randımanı biçiminde ölçmek gerekmektedir. «Bu tür hesaplamaların kullanılmasındaki psikolojik isteksizliği sermayenin faizinin kapitalizmde bir sınıf geliri oluşturduğu gerçeğinin hatırlanmasıyla açıklayabiliriz yalnız.» (13)

Yurovskiy, devamla bu değişik modelleri iki başlıklı iki küme hâlinde sınıflandırır: (tüketim için ve üretim maliyetleri için) tek bir değerlendirme birimi öngörenler ile öngörmeyenler; ve tüketici seçişini öngörenler ile tüketim mallarının tayinlanması ya da tevziile dayalı olanlar. Ortak bir değerlendirme birimi olmayınca maliyetleri sonuçlarla ya da farklı maliyet öğeleri ve farklı ürünleri birbiriyle karşılaştırmaya olanak yoktur. Bunun işlemesi, ancak tüketiciye tayin tevzi ediliyorsa mümkündür. Teorik olarak böyle bir model, tüketim ile üretim arasındaki dengeyi, her ikisinin sıkı sıkıya düzenlenmesi yoluyla (üretileni ve elde bulunanı hükûmet dağıtır) sağlayabilir ve o zaman paraya gerek kalmaz. Ama bu tür «kışla sosyalizmi», hiç bir yerde halkın hoşuna gitmez. Nitekim komünist Strumilin tarafından bile küçümsenerek reddedildiğini görmüştük. Buna karşılık tüketici seçişi, yurttaşlara paraya çok benzer bir şey tevzi etmek, sonra da bu birimlerle ürünlerin «fiyatlar»ını dile getirmek demektir. O zaman arz ve talep arasındaki denge, piyasa ekonomisinde olduğu gibi, fiyat etiketlerini değiştirerek ve arzı uyarlayarak sağlanacaktır. Bu gibi «fiyatlar», devlet işletmeleri ile örgütleri arasındaki alış verişlerde de geçerli olabilir. Bununla birlikte (Yurovskiy bu noktada gene uzak görüşlüdür) çok şey, **merkezleş-**

me derecesine bağlıdır. «Merkezleşmenin sınırları sorunu, farklı örgütsel biçimlerin rasyonelliğine göre kararlaştırılmalıdır. Ve hiç kimse, sosyalist ekonominin farklı gelişme aşamalarında rasyonel merkezleşme derecesinin ne olacağını önceden söyleyemez.» Ancak her halükârda standart, genel olarak kullanılan bir birim cinsinden alış verişlerin hesabını tutmak gerekecektir. Yurovskiy, daha sonra «üretim araçlarının kıtlığını ve bunları toplumun ihtiyaçlarının giderilmesini azamileştirecek biçimde kullanma gereğini» göz önünde tutmayan **tred** ve benzer yerine emek-değerler karşısında parasal bir birimin üstünlüğünü gösterir. (14)

Yurovskiy'den yapılan bu alıntılar, iktisadî (özellikle sosyalist) düşünce tarihçesine ilginç gelecektir sanırım. Ama bunlar, daha önce öne sürdüğü gibi, günümüzde hâlâ geçerlidir. Hatta bu alanda ilerleme olmak şöyle dursun, gerileme olduğunu kavramak için bunları modern Marxist «sofular»ın düşünce süreçleriyle karşılaştırmak yeter de artar. Söz gelimi Charles Bettelheim'in **Calcul économique et formes de propriété'sini** alalım. (15) SSCB'nin ders alınacak bu kadar tecrübesi varken o, hâlâ aşağı yukarı Smit ile Kreve'nin 1920'de bulundukları yerededir. Parasal hesaplamaya karşı çıkar, maliyetler için saat cinsinden bir tür ölçümü savunur (bunu hesaplamanın pratik zorluğunu kabul eder bir yandan da). Sermaye için bir getiri haddinin kullanılmasını kınar, sosyalist plânlamanın kullanacağı ölçütün «toplumsal olarak yararlı etki» olması gerektiğini ilân eder. Hem de bunun nasıl belirlenmesi ya da bunu kimin kararlaştırması gerektiğini belirtmezsiniz. Ve ne de harcanan emek satlarının toplumsal olarak daha (ya da daha az) gerekli olup olmadığının nasıl belirleneceğini tartışır. Bettelheim, haklı olarak, «meta üretimi», yani mübadele ilişkileri ve parasal mekanizma ile üretim birimlerinin özerkliği arasındaki bağın önemini anlatır. Ama üretim

birimlerinde bulunması gereken özerklik derecesini irdelemez. O ve onun gibi düşünenler, Sovyet tipi bürokrasiyi kınayarak, çarpıklık ve etkinsizlikleri merkezden plânlama çabasına değil, bürokrasi ve ayrıcalıklı tabakaların varlığına, «bağlaşık üreticiler»in demokratik denetiminin yokluğuna atfederler. Merkezleşme ile fiyat-ve-piyasa ölçütlerinin fiilen bir araya gelmesi karşısında bürokrasi kadar mikro-etkinsizliklerin de birer işlevsel zorunluk olduğunu Bettelheim aklına getirmez anlaşılan. «Bağlaşık üreticiler»in (ya da «doğrudan üreticiler»in), ürettiği farklı ürünler milyonlarla, karşılıklı bağlantıları ve karşılıklı bağımlılıkları milyonun katlarıyla sayılan modern bir sanayi ekonomisinin muazzam karmaşıklıklarını nasıl gerçekten denetlemelerinin **mümkün** olacağı üstünde Bettelheim'in ve öteki «yeni solcular»in ciddi olarak durmamış olmaları şaşılacak şeydir doğrusu.

Yugoslav modeline kesinlikle yanlış sebeplerden ötürü saldırışı Bettelheim'in düşüncesi için tipiktir: «Öz yönetimli» Yugoslav işletmesi, kendi işçilerinin değil, piyasanın denetimi altındaymış. İyi ama **her hangi bir** üreticiler grubunun, mal ve hizmetlerinin kullanıcıları tarafından istenen şeyleri üretmesi gerekir. O ölçüde de kendisi dışındaki güçlerce denetlenmek **zorundadır**. Yugoslav modelinde kolektif, olanakları inceleyip alternatifler arasında seçim yapabilir, piyasanın koyduğu sınırlar içerisinde elbette. Bilinen tek alternatif yukardan **emirlerdir**. Bettelheim, sözünü ettiği «bağlaşık üreticiler»in eş zamanlı olarak üretici ve tüketici oldukları, neye ihtiyaç olduğunu yoldaşça tartışma yoluyla belirleyebilecekleri cevabını verecek olursa ona verilecek cevap da oldukça açıktır: **Yalnız** hiyerarşik piramidin tepesinde, toplumun tümü düzeyinde, tüketiciler üreticidir (ve **vice versa**) ve bu, bürokrasi ve yabancılaşmayı birer pratik vargı olarak doğuran merkezleşmenin mantığıdır.

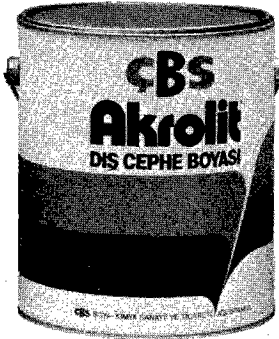
Lenin, iktidarı ele geçirdikten sonra, «bütün emekçi gruplarını tek bir iktisadî organ hâlinde birbirine bağlayan, saat gibi işleyen birleşik bir irade olmazsa işletmelerin doğru dürüst işlev göremeyeceğini» öğrenmişti. (16) Lenin, aynı zamanda bürokrasinin büyümesinden dehşete düşmüştü. Bu ikisi arasında bağlantı kurmaya, ölmeden önce, vakti oldu mu? İşin ilginç Trotskiy'in oldu. «Geçiş çağı sırasında her bir işletme ... şu ya da bu ölçüde piyasada bağımsız olarak yönünü bulmak ve kendini piyasa aracılığıyla sınamak ... [ve] yalnız yukarının, devlet organlarının, değil, aşağıının, piyasanın, da denetimine tâbi olmak zorundadır.» (17) 1936 yılında Stalinci plânlamayı «tıpkı bürokratik keyfiliğin siyasal denetimden kendisini kurtardığı gibi parasal (**tsennostnyy**) denetimden de kurtulduğu» için suçluyordu. «Geçiş çağının tümü» dediği süre boyunca parasal-piyasa ilişkilerinin ve hesaplamalarının mantık ve zorunluğunun önemini tam olarak anlamıştı. (18) Trotskiy, evrensel bolluk koşullarında tam komünizm ön görüşünden vazgeçmiş değildi, doğru. Ama şimdilik (bu örnekte 1930'ların Rusya'sı) fiilen savunduğu şey, «meta devrinin azalmasına değil, genişlemesine» yol açan, parasallaşmanın **yaygınlaştırılması**, «kapitalizmin geliştirdiği iktisadî parasal hesaplar»ın, üreticilerin kişisel çıkarlarının kullanılmasıydı. (19) Günümüzde sözüm ona Trotskiyecilerin Ota Sik gibi adamların fikirlerine ya da 1968 Macar reform modelinin ilkelerine karşı yönelttikleri saldırılar buna ters düşmektedir. Elbette piyasa, ciddi toplumsal ve iktisadî çarpıklıklara neden olabilir, sınırlandırılmaya gerek gösterir ve merkezden yürütülen önemli devlet plânlama işlevleriyle yan yana yaşamak zorundadır. Elbette yerel ya da kesimsel ile genel çıkar arasında, plân ile piyasa arasında (plânın ve piyasanın **içerisinde** olduğu gibi) gerilimler baş gösterebilir. Ama çatışmasız ve gerilimsiz hayat, yalnız ütöpik bir kavram değil, aynı za-

ÇBS

Gerçek boyacıların
onayladığı kalite

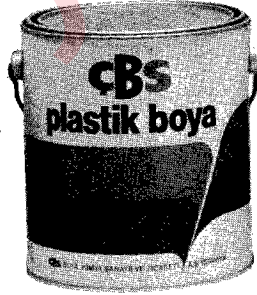

Gerçek kaliteyi
onaylıyan belge
bir arada

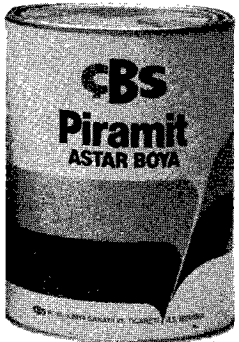
ÇBS Akrolit Dış Cephe Boyası

Dış cepheleri zırh gibi saran,
korurken güzelleştiren
güzelleştirirken koruyan
cephe boyası.

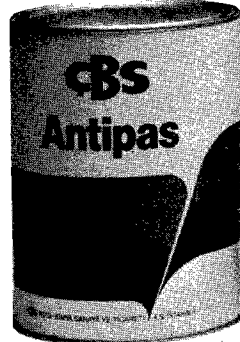
ÇBS Plastik Dispersiyon Boyası

Türkiye'de kireç boya
devrini kapatan, plastik boya
denince akla gelen ilk boya...
Kolay sürülen, çabuk kuruyan,
renkleriyle sürüldüğü
yüzeylere hayat veren boya.

ÇBS Piramit Astar Boya

Son kat boyaların gerçek
kalitesini ortaya çıkaran,
yüzeyleri koruyan,
dirençlerini artıran harika
astar boya.

ÇBS Antipas

Özellikle demir yüzeylerin
paslanmasını önleyen,
son kat boyanın koruyuculuk
özelliklerini artıran sentetik
astar boya.

ÇBS
“güçlü boya”

“Pazarımız dünyadır,”

50 yılı aşan bir bilgi-tecrübe birikimi...

16.000 kişilik bir insan gücü...

Ekonomik bir bütün oluşturan **24** şirket...

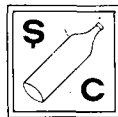
600.000 ton düzeyinde, cam ve camla ilgili
mamul üretimi...

5 kıtada **58** ülkeye,
bir önceki yıla oranla % 10 artış sağlayarak,
170 milyon dolara yaklaşan ihracat...

Ve, 1987 yılında **57 milyar TL.**

yatırım harcaması öngören,
dünya çapında bir topluluk: Şişe-Cam.

Avrupa'nın
en büyük **5** cam üreticisinden biri.

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.

manda çok sıkıcı bir kavramdır da. Denge, değerli Macar iktisatçısı Janos Kornai'nin bir keresinde bizlere hatırlattığı üzere, ille iyi bir şey değildir; iktidarsız bir erkek ile soğuk bir kadın arasında da denge vardır.

Bir **droitte Weg** arayışı devam etmelidir. Merkeziyet ile ademi merkeziyet, plân ile piyasa, özgürlük ile disiplin, kısa dönemli iktisadî etkinlik ile öteki haklı toplumsal amaçlar (daha büyük eşitlik, tükenebilir kaynakların korunması ve benzeri gibi) arasındaki doğru dengenin bulunması kolay bir iş değildir. Modern sanayi toplumunun ve yinelemeli teknolojik devrimlerin hepimizin karşısına çözümsüz toplumsal sorunlar çıkaran mantığının yaşadığımız sıkıntıların temel bir nedeni olması hiç de olanaksız değildir. Asya'daki nüfus patlaması, dünyadaki yoksulluk, doğal kaynaklarının sınırlılığı, yükselen bekleyişler, gruplar, uluslar ve sınıflar arasındaki çatışmalar karşısında bilinen her hangi bir sistem bunların doğurduğu sorunlarla başa çıkabiliyor mu? Başlangıçta belirtilmiş olduğu gibi Marx'ın «bolluğunun» ve bunun içermelerinin gerçekten çok uzağındayız. Gene de üretimin gerek **ölçeğinin**, gerekse karmaşıklığının büyümesi (kapitalist ülkelerdeki dev şirketler içeriden **yönetilmektedir**) ve hırsın denetimsizce uyarılması, plânlamanın rolünü ve önemini artırmaktadır. Bütünyle piyasaya yönelik bir toplumun **olumsuz** yönlerinin, plânlamadan ve demokratik olarak uygulanacak toplumsal-siyasal denetimden, yani bir tür sosyalizmden yana ileri sürülebilecek kanıtların güçlülüğünün gerçekten bilincinde olmalıyız. Ne var ki **yapılabilir** sosyalist ekonomiler üzerine sıkı ve gerçekçi bir düşünme çabası, bir ön koşul olarak,

Marx'ın düşüncesindeki ütöpik öğelerin açığa tan reddini gerektirir. Ne o ne de Lenin, iktisadî etkinlik boyutuyla, toplumsal ya da siyasal boyutlarıyla, sorunun ayrılmaz bir parçası olan karmaşıklıkların önemini anlamıştı. Onlara göre her şey «kolay» olacaktı. Hiç değilse bizim bütün bunların son derece karışık sorunlar olduğunun farkında olmayışımız mazur görülemez.

NOTLAR

- 1) A. Katsenellenboigen, **Studies in Soviet Economic Planning** (White Plains, NY: Sharpe, 1978), s. 29.
- (2) C. Bettelheim, **Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), s. 43.
- (3) Katsenellenboigen, op. cit.
- (4) V. İ. Lenin, **Devlet ve Devrim** (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1978), s. 66.
- (5) E. Barone'nin «The ministry of production in the collectivist state» yazısı, A. Nove ve D. M. Muti (der), **Socialist Economics: Selected Readings** (Harmondsworth: Penguin, (1972), s. 52-74'te yeniden basılmıştır.
- (6) L. Yurovskiy, **Denejnaya politika sovyetskoy vlasti** (Moskova: 1928).
- (7) ibid., s. 85.
- (8) ibid., s. 97. M: Smit'in bu modelle ilgili 1921 tarihli yazısından yapılan doğrudan alıntı.
- (9) ibid., s. 99.
- (10) ibid., s. 105: siyahlar yazının aslında.
- (11) Strumilin 1973'te eceliyle öldü.
- (12) Yurovskiy, op. cit., s. 109.
- (13) ibid., s. 118.
- (14) ibid., s. 125.
- (15) C. Bettelheim, **Calcul économique et formes de propriété** (Paris: Maspéro, 1970).
- (16) V. İ. Lenin, **Soçineniya**, c. 36 (Moskova: 5. B., 1962), s. 157.
- (17) Komintern 4. Kongresi'nde yaptığı konuşma, 1922.
- (18) L. Trotskiy, «Şto takoye SSSR i kuda on idot», çoğaltma, 1936, No: 58, 66 vb.
- (19) ibid.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (VI) : Sosyalist Plânlamanın Savunusu (I)

Ernest MANDEL

Belçikalı Dr. Mandel, 1923'te Frankfurt a. M.'de doğdu. 1941'de Bruxelles Üniversitesi'nde başladığı iktisadî ve toplumsal tarih öğrenimi, üniversitenin Alman işgal kuvvetlerince kapatılması ve kendisinin aranması üzerine kesintiye uğradı. Almanya'ya sürgün edildi; 1945 Nisan'ına kadar çeşitli hapisanelerde tutuklu kaldı. 1967'de Paris Sorbonne'da öğrenimini tamamladı; Berlin Hür Üniversitesi'nde doktora derecesini aldı. Federal Almanya'nın birçok üniversitesinde konuk öğretim üyesi olarak ders verdi. 1972'de Batı Almanya'ya girmesi yasaklandı; bu yasak kararı 1980'de kaldırıldı. Mandel, 1970'ten beri Bruxelles Hür Üniversitesi'nde profesörlük yapıyor. 1978 yılında Cambridge Üniversitesi'nin çağrılısı olarak verdiği Alfred Marshall konferanslarının genişletilmiş metni olan **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalga'arı** (1986) ile ortak yazarları arasında bulunduğu **Nükleer Savaş ve Sosyalizm** (1987) yazarın Türkçede çıkmış son iki yapıtı. Tamamı **New Left Review**'nın 159. (September/October 1986) sayısında «In Defence of Socialist Planning» başlığıyla yayımlanan yazıyı Nail Satılğan çevirdi. Yazının ikinci ve son bölümünü gelecek sayımızda sunacağız.

The Economics of Feasible Socialism adlı kitabında Alec Nove, Marxist iktisat yöntemlerini, sosyalizmi kurma görevi açısından yanıltıcı ve geçersiz oldukları gerekçesiyle, eleştirmekte, Marxist politikanın amacını - meta üretiminin bulunmadığı sosyalizmi - gerçekleştirmesinin olanaksız olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Nove'nin itirazlarına ve-rilecek her türlü etkili cevap, Marx'ın kapitalizmin doğuşunu incelerken kullandığı yöntemin aynısını izlemek zorundadır. Bir başka deyişle, ulaşılması gereken nihaî bir ülkü ya da normatif amaçtan değil, yeni toplumun eskisinin rahminde zaten büyümekte olan öğelerinden — kapitalist üretim tarzının ve mevcut burjuva toplumunun hareket yasaları ve iç çelişkilerinden — hareket etmelidir. Sanayi Devrimi'nden bu yana, kapitalist gelişmenin temel tarihî trendi ne olmuştur? Emeğin nesnel toplumsallaşmasının gelişmesi. Kapitalist üretim tarzının birbiriyle bağlantılı bütün hareket yasaları — iş yerinde emek yoğunluk ve üretkenliğinin durmadan artırılmaya çalışılması; aralıksız yeni pazarlar peşinde koşma; emek-tasarruflu teknolojik değişme (sermayenin organik bileşiminde yükselme) baskısı; sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesinin artması; kâr haddinin azalma eğilimi; dönemsel aşırı üretim ve aşırı birikim bunalımlarının patlak vermesi; sermayenin uluslararasılaşması yönündeki amansız trend — bunların hepsi, topluca bu tek nihaî sonuca varır

1. EMEĞİN NESNEL TOPLUMSALLAŞMASI

Emeğin nesnel toplumsallaşması ne demektir? İlk önce gerek iş süreçlerinin kendilerinin, gerekse tüketmekte olduğumuz malların seçiliş ve üretilişinin karşılıklı bağımlılığının artması demektir. Bu karşılıklı bağımlılık, on dördüncü yüzyıldaki bir Avrupa ya da Asya ülkesinin ortalama sakini açısından

en çok birkaç yüz kişiyi işin içine katıyordu. Bu gün kelimenin tam anlamıyla milyonlarca insanı kucaklamaktadır. Ama emeğin nesnel toplumsallaşması, daha da geniş bir şeyin işaretidir aynı zamanda. Çünkü içerdiği şey, plânlı iş örgütlenişinde dramatik bir genişlemedir. Fabrika içerisinde, bir kez sanayileşme başladı mı, mutlak bir şekilde hüküm süren, piyasa değil, plânlamadır. Fabrika ne denli genişse bu plânlamanın ölçek ve hacmi de o denli büyük olur. Tekelci kapitalizmin ortaya çıkışıyla plânlama, fabrikanın dışına çıkıp firmaya — yani, kipsel örneklerde, çok fabrikalı kurumlara — uzanır. Çağdaş dünyada uluslar aşırı şirketlerin gelişmesiyle plânlama uluslararası — hatta çoğu kez, hukukî açıdan bakarsak, alanı bakımından çok firmalı — hâle gelmiştir.

Bu uzun dönemli sürecin vargısı, geç kapitalizmde piyasaca dağıtılan emekte, doğrudan dağıtılan emeğe kıyasla, köklü bir azalış meydana gelmesi olmuştur. Piyasada dağıtılan emekteki bu gerilemenin başlıca sebebi, ekonomiye kamu müdahalesinin artışı ve refah devletinin doğuşu ya da işçi sınıfı mücadelesinin kazanımlarında — bunların hepsi nihai sonuca katkıda bulunmuş olsa da — aranmamalıdır. Başlıca sebep, kapitalizmin kendisinin iç mantığında, onun kendine özgü birikim ve rekabet dinamiğinde yatmaktadır. Elbette doğrudan dağıtılan emeğe - SSCB, Çin ya da Doğu Avrupa'daki bürokratlaşmış plânlı ekonomilerde olduğu gibi - parasal muhasebe eşlik ediyor olabilir. Ama bu, onu piyasa dağılımıyla özdeş kılmaz. General Motors, vagonlarının yedek parçalarını X fabrikasında, gövdelerini Y fabrikasında, montajını da Z fabrikasında yaptırdığı zaman alabildiğine ince maliyet hesaplamalarını içeren bilgisayar yazıcı çıktıların yedek parçaların taşınmasına eşlik ediyor olması, X tesisinin Z tesisine yedek parça «sattığı» anlamına kesinlikle gelmez. Satış, sahipliğin değişmesini, bu-

nunla birlikte de karar vermenin, mülkiyet çıkarları ve malî çıkarların gerçek özerkliğini yansıtacak biçimde fiilen parçalanmasını içerir. Üretilen vagon gövdesi sayısını belirleyen, piyasa değil, plânlanan vagon çıkışı hedefidir. Gövde yapım tesisi, montaj tesisine teslim ettiği birim sayısı «fazla» olduğu için «iflâs edemez».

Doğal olarak bütün bu süreçler, tipik olarak ara mallar - yani nihai müşteriye ulaşmazdan önceki mallar (burada tüketici yerine müşteri demektedir, çünkü söz konusu müşteri makine satın alan bir başka fabrika ya da silâh satın alan devlet olabilir) - aşamasıyla sınırlıdır. Bu anlamda kapitalist piyasa ekonomisi hâlâ yürürlüktedir. Ancak bu ekonominin işleyişi, yalnız üretim alanında değil, dolanım alanında da, piyasa dışı mekanizmalara gittikçe artan ölçüde başvurmakta. Emeğin sermaye egemenliği altındaki bu iktisadî toplumsallaşmasına piyasa dışı emek dağılımının siyasal biçimlerindeki gelişmenin eşlik ediyor ve ikisinin iç içe geçiyor olması, olsa olsa sürecin tümünün çelişkilerini daha da patlayıcı kılar.

«Plânlama»

«Plânlama» terimini kullanageldik. Ancak kavramın kendisinin daha kesin olarak tanımlanmasına gerek vardır. Plânlama, ne «mükemmel» kaynak dağılımıyla, ne «bilimsel» dağılımla, hatta ne de «daha insancıl» dağılımla eş değerdir. «Doğrudan» dağılım, **ex ante**, demektir, o kadar. Bu hâliyle, **ex post** olan piyasa dağılımının karşıtıdır. Bunlar, kaynakları dağıtmanın iki temel yoludur ve birbirinden - bazen kendilerini otomatik olarak yeniden üretemeyecek eğreti ve melez geçiş biçimleri içinde birleşseler bile - temelde farklıdır. Özünde farklı birer içsel mantıkları vardır. Ürettikleri hareket yasaları ayrı ayrıdır. Üreticiler ve üretimi örgütleyenler arasında birbirine aykırı güdülenimler

yayarlar, birbiriyle uyuşmaz toplumsal değerlerde ifadelerini bulurlar.

Emek dağılımının her iki temel türü, tarih boyunca olabildiğince geniş ölçekte var olmuştur. Bundan dolayı her ikisi bütünüyle «yapılabilir»dir. Her ikisi de, olabildiğine çeşitli biçimlerde uygulanmış, olabildiğine değişik sonuçlar elde edilmiştir. «Müstebit» plânlama olabilir, «demokratik» plânlama olabilir (ikincisini yadsıyanlar sömürge öncesi bir Bantu köyüne hiç bakmamış olmalıdırlar). «Rasyonel» plânlama olabilir, «gele- neksel» plânlama olabilir. Rutine, töreye, gele- neğe, büyüye, dine, cehalete - yağmurcu- ların, şamanların, fakirlerin, her türden üm- milerin koydukları plânlama kurallarına - da- yalı plânlama olabilir. En kötüsü, generaller- ce yönetilen plânlama olabilir; çünkü her ordu apriori bir kaynak dağılımına dayanır. Aynı şekilde, yarı rasyonel bir biçimde tek- nokratlar tarafından ya da, en yüksek bi- limsel zekâ düzeyinde, işçiler ve çıkar dü- şünmeyen uzmanlar tarafından örgütlenmiş plânlama olabilir. Ama, biçimleri ne olursa olsun, bütün bunlar, her hangi bir toplumsal uzvun tasarlayıp yaptığı seçim sonunda do- laysız apriori kaynak (emek dahil) dağılımı- nı işin içine katar. Karşıt kutupta özel uzuv- larca birbirinden ayrı ya da özerk olarak alı- nan, önceden parçalanmış kararlara apos- teriori karşı duran ya da bunları düzelten, nesnel piyasa yasaları yoluyla kaynak dağı- lımı yer alır.

Bunun gibi, **ex post** kaynak dağılımları anlamındaki piyasa ekonomileri, tarihi olarak en çeşitli biçimlerde var olmuştur. İlke ola- rak, «tam» serbest rekabetin bulunduğu pi- yasa ekonomileri olabilir. Öyle de olsa pra- tikte böylesi pek gerçekleşmemiştir. Geniş faaliyet kesimlerini denetleyebilen, böylelik- le uzun dönemler boyunca fiyatları saptaya- bilen güçlü tekellerin egemenliği altında çar- pılmış piyasa ekonomileri olabilir. Piyasalar - yirminci yüzyıldaki çeşitli askerî cunta ya

da faşist diktatörlük türlerini saymıyoruz, on sekizinci yüzyıl mutlakiyetinde, on dokuzun- cu yüzyıl çarlığında olduğu gibi - şiddetli cto- krasi ve istibdat biçimleriyle yan yana yaşayabilir. Ama, bu yüzyılın ikinci yarısın- da olduğu gibi, ileri parlamenter demokrasi biçimleriyle de bir araya gelebilirler - kapita- list dünyayı oluşturan yüz elli küsur ülkenin yirmiden azında olsa bile.

Piyasa ekonomileri, yaşam düzeylerini mutlak olarak düşürerek, geniş kitlelerin se- faletini artırabilir. Nitekim batı ülkelerinin çoğunda on sekizinci ve on dokuzuncu yüz- yılların büyükçe bölümünde, Doğu Avrupa'da yirminci yüzyılın da hatırı sayılır bir bölümü- nü içine almak üzere, geniş kitlelerin ya- şam düzeyleri gerilemiştir. Aynı durum, gü- ney yarım küresinde yaşayanların en az ya- rısı - belki daha çoğu - için günümüzde hâ- lâ geçerlidir. Bu ekonomilerin, değişik ko- şullar altında, Batı'da I. Dünya Savaşı'ndan önceki otuz yıl ile II. Dünya Savaşı'nı izleyen çeyrek yüzyılda olduğu gibi, nüfusun çoğun- luğunun ortalama yaşam düzeyinde önemli artışlara ön ayak olduğu da görülür. Ancak bütün bu karşıt örneklerde hükmü geçen, gene piyasa ilkesidir - yani satışlar ve hâsı- lat (kapitalizmde: kâr) ile belirlenmiş apos- teriori bir kaynak dağılımıdır.

Tarihi olarak piyasa ekonomileri, küçük meta üretiminden görece küçük firmalı ka- pitalizmin başlangıç evrelerine geçiş sıra- sında, on dokuzuncu yüzyıl ortasının **lais- sez - faire** dünyasında, genişlemelerinin do- ruğuna ulaşmıştır. Ondan sonra salt piyasa dağılımı ilkeleri, büyük fabrika ve büyük fir- ma içerisinde üretimin rasyonel olarak plânlaması gerekleriyle artan bir çatışma içine girmiştir. Engels, bu çelişkiyi **Anti - Düh- ring**'in ünlü bir parçasında çarpıcı bir biçim- de formüle etmiştir: «Yeni üretim biçimi, bü- tün önemli üretim kesimlerinde ve iktisadî bakımdan önemli bütün ülkelerde egemen bir duruma geldiği, ve bunun sonucu birey-

sel üretimi önemsiz kalıntılar durumuna indirgeyecek kadar yerinden ettiği ölçüde, toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki uyumsuzluğun da o ölçüde kabaca ortaya çıktığı görülmüyordu ... Toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki çelişki, üretimin bireysel fabrika içindeki örgütlenmesi ile toplum içindeki anarşisi arasındaki karşıtlık olarak devam eder.» (1) Biz kendimiz, **Der Spaetkapitalismus**'ta bir bütün olarak (toplumsal üst yapıların yanı sıra toplumsal temel) burjuva toplumunun daha genel bir hareket yasasının şu temel uzlaşmaz karşıtlıktan türetilebileceğini öne sürmüştük: kapitalizmin kısmî rasyonellik ile global irrasyonelliğe doğru olan eş zamanlı eğilimleri arasındaki çelişki.

Bu iki farklı kaynak dağılım sistemi, çıktıyı ihtiyaçlara uyarlamamanın iki karşıt yoluyla yapısal olarak ilişkilidir - hatta büyük ölçüde özdeştir. Çünkü her insan toplumu son tahlilde tüketime yöneliktir - üreticilerin tüketimi (yani emek güçlerinin yeniden üretimi) olmasaydı üretim de, emek de, insanın varlığını sürdürmesi de olanaksız olurdu zira. İmdi, carî çıktıyı ihtiyaçlara uyarlamamanın yalnızca iki temel yolu vardır. Ya bu ihtiyaçların, egemen toplumsal uzuv hangisiyse onun **ex ante** değerlendirmesine göre, baştan beri bilindiği kabul edilir ve çıktı, bunları karşılamak üzere örgütlenir. Ya da bunların bilinmediği veya hiç değilse belirsiz olduğu var sayılır. O zaman da piyasanın bunları «efektif talep» harcamaları aracılığıyla **ex post** açığa çıkarması gerekir.

Günümüzdeki Ruh Hâli

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, karşıçevrimsel iktisat ve refah politikası çağında, uzlaşımsal burjuva bilgeliği bu talebin kendisini bir dereceye kadar kamu şekillen-

dirme ve müdahalesine tâbi saymaktaydı. Ancak geçen on yılda kapitalist dünyada Keynesci fikir ve tekniklere karşı keskin bir tepki görüldü. Piyasanın ve meta üretiminin kendinde birer uygarlık değeri olarak yeniden saygınlaştırılmasında engel tanınmadı. Bu değişme, solu da derinlemesine etkiledi. Günümüzde meta üretiminin ve piyasanın **per se** eleştirisini ve Hobbes, Locke ve Smith'ten beri gelen bir teorik var sayımlar kümesinin derinliğine gizemsizleştirilmesini temsil eden bütün sosyalist düşünce birikimi - ki Marx'tan eskidir, fakat onun tarafından bilimsel ve sistemli ifadeye kavuşturulmuştur - ayırım gözetmeden geminin bordasından denize atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü her türlü bilimsel ya da ampirik dayanak-tan yoksun, boş ve kör inançlardan başka bir şey olmayan burjuva belitlerini yeniden keşfedenler ve toplumsal düşüncelerine yeniden katıştıranlar, yalnız muhafazakâr akademisiler ile politikacılar değil, artan sayıda sosyalist, her şeyden önce birçok sol sosyal demokrat ile Avrupa komünistidir. Görüşlerdeki bu kaymanın mantıkî - ve yaygın - sonucu, bilinçli plânlamanın olabilirliğine dahi inançsızlık ve piyasanın - ona tapınılmasına bile - kabullenilmesidir. Bu ise sosyalizm davasını can evinden vurmaktadır. Bu günkü tartışmaların gerçek konusu, anti - kapitalist devrimin hemen ertesinde meta mübadelesine güvenmenin ne kadar süreyle gerekli olacağı gibi kısa dönemli bir sorun değil, uzun dönemli sosyalizm amacının kendisinin - kuruluşu yüzyıllar alabilecek bir sınıfsız toplum olarak - gerçekleştirilmeye değer olup olmadığı, neden dolayı gerçekleştirilmeye değer olduğudur. Babeuf ile Saint-Simon'dan Engels ile Luxemburg'a uzanan düşünce çizgisinin temel sorunu buydu. Alec Nove'nin **Economics of Feasible Socialism**'ini okurken bizim için de günümüzün merkezî sorunu olmaya devam etmektedir.

Bu, beni Alec Nove ve «piyasa sosya-

(1) Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, Ankara 1975, s. 405, 408.

lizmi»nin öteki savunucularına cevap ver-
me çalışırken hep karşılaşılan bir zorluğa
getiriyor. Bunlar, Sovyetler Birliği, Doğu Av-
rupa ve Çin'deki geçiş ekonomilerinde gö-
rülen ciddi işleyiş bozukluğunu tahlil edip
düzeltmek istemektedirler. Bu, kendi içinde
meşru ve gerekli bir uğraştır. Bu toplumlara
her hangi bir anlamda sosyalist demenin an-
lamı olduğuna inanmıyoruz. Ve ne de bu top-
lumların, Marx tarafından tanımlanmış biç-
miyle, sosyalizmin eşliğinde olduğuna inanı-
yoruz; şimdiki durumda bunların hiç birinde
piyasa ilişkilerinin kalıntılarının köklü biçim-
de bastırılması istenilir ya da uygulanabilir
bir şey değildir. Ama Nove'nin kitabının bü-
tün amacı, «Marxist sosyalizm»in, klâsik ta-
nımıyla, hiç bir yerde gündemde olmadığını,
ta başlangıçtan beri ütöpik bir tasarı oldu-
ğunu öne sürmektir. Bir başka deyişle, Nove'nin
savı, yalnız özgül iktisadî sorunlarıyla geçiş
dönemine değil, sosyalizmin doğrudan doğru-
ya doğasına ilişkindir. Geri kalmışlığın, sava-
şın getirdiği yıkımın, bürokratik kötü yöneti-
min bütün tarihî yükünü taşıyan Sovyetler
Birliği'nden devşirilen kanıtlar, başlı başına
sosyalist plânlamaya karşı ortaya atılan sav-
ların ağırlığını artırmak için kullanılmaktadır.
Oysa sorulması gereken soru şuydu: Sovyet
tipi ekonomilerin tikel sorunları, kısmen ol-
sun, toplumsallaşmanın genelleştirilmesi ko-
şullarının olgunlaşmamış olmasından kaynak-
lanmakta değil midir? Buna karşılık ben, plân-
lama için gerek duyulan maddî, teknik ve
insansal kaynakların varlığının işaretçisi olan
nesnel eğilimlerin en ileri kapitalist ülkelerde
bulunduğunun gösterilebileceğine inanıyo-
rum; aynı zamanda bu ileri ülkeler, plânlama-
nın yokluğu yüzünden ödenmekte olan ağır
bedeli de göstermektedir. Elbette yığınsal iş-
sizlikle, kadın işçilerin ya da etnik azınlıkla-
rın aşırı sömürülmesiyle veya şirketler ile hü-
kûmetlerin ekolojik sorumsuzluğunun yarat-
tığı dev sorunlarla uğraşacak her türlü ger-
çekçi programın gerçek toplumsallaşma ve

demokratik plânlama yoluyla tamamen yeni
toplumsal önceliklerin saptanmasına dayan-
dırılması gerekecektir. Marx'ın kendisi, sos-
yalizmde meta üretimini («piyasa ekonomisi») yalnız iktisadî etkinlik gerekçesiyle - ya da
proletaryaya beslediği kör inançtan ötürü -
reddetmemiştir. Onun yazılarında doruğa
ulaşan heybetli sosyalist gelenek külliyyatını
sırf Sovyetler'deki bürokratik merkeziyet sa-
vunucuları da yanıltıcı bir biçimde bu biri-
kimden yararlanmaya çalışıyorlar âkiye geri
çevirmek çok yanlış olur. Bunu yapmak, ge-
rici sermayecilerin de bu ilkelerden yararlan-
maya çalıştıkları bahanesiyle insan hakları
ilkelerini reddetmek kadar yersizdir.

Aşırı Sayıda Karar mı?

Şimdi Alec Nove'nin klâsik Marxist sos-
yalist plânlama anlayışı yerine koyduğu şe-
ye yönelttiği başlıca itirazlara eğilelim. Sov-
yet ekonomisi konusundaki tartışmasız bil-
gisine dayanarak Nove, SSCB'de her hangi
bir anda üretilmekte olan farklı malların
sayısının muhtemelen on iki milyon dolayın-
da olduğunu, bunları rasyonel bir biçimde
dağıtma işlevini piyasadan başka bir şeyin
asla yerine getiremeyeceğini öne sürmekte-
dir - verilmesi gereken kararların sayısı, her
hangi bir üreticiler birlikteliğinin düpedüz
altından kalkamayacağı denli çoktur. (2) Bu
sava karşı ne demeli? Önce bir belirsizliği
aydınlatalım. Nove'nin verdiği rakam, sıra-
dan yurttaşın hiç karşılaşmadığı ve hiç tü-
ketmediği sayısız ara mal ve yedek parçayı
da, uzmanlaşmış donatım türlerini de kapsa-

(2) **The Economics of Feasible Socialism**, London
1983, s. 33. Bu yazıda Nove'nin Marxist sosya-
lizm anlayışına yönelttiği belli başlı eleştiriler
üzerinde yoğunlaşacağım. Genel olarak Marxist
iktisat teorisiyle olan görüş ayrılıklarına yayım-
lanacak olan şu kitabımda değineceğim: **Marx's
Theoretical Legacy - Restating the Case for
Socialism at the End of the Twentieth Century**,
London: Verso, 1987.

maktadır. Aynı tüketim malının pek çok varyantı da bu rakamın içindedir. Batılı toplumlarda bunlar, on değişik tipte deterjandan otuz çeşit ekmek vb.'ne uzanacaktır. Olağan insanlar, bu çeşitlerin hepsini değil, çok kez yalnız bir ikisini tüketeceklerdir. Bunun farkında olunması, Nove'nin uğraştığı zorluğun gerçek boyutlarının saptanması açısından önemlidir. Çünkü aslında ileri kapitalist ülkelerde piyasanın - tüketim ya da yatırım malları olsun - milyonlarca metal «dağıtması» söz konusu değildir. Özel tüketiciler, bütün yaşam devreleri boyunca olsa olsa birkaç bin değişik mal satın alıyor olabilirler (bu bile, birçokları için abartılı bir kestirim olabilir). «Milyonlarca» farklı metal tüketmeye ya da bunları «seçerken» «piyasa sinyalleri»ne uymaya vakitleri yoktur. Karşılanmaları «sınırsız sayıda mal» gerektiren «sınırsız tüketim ihtiyaçları» bulunduğu yolundaki - liberal iktisatçılar, bir zamanlar da Stalin tarafından el üstünde tutulan - görüş, düpedüz aptalcadır. Sınırlı bir zamanda sınırsız sayıda mal tüketemezsiniz. Heyhat, yer yüzündeki kalış süreniz kesin olarak sınırlıdır!

Üretim mallarına (ara ürünler dahil) bakışımızda da durumda önemli bir değişiklik olmaz. Ara malların büyük çoğunluğu, yukarıda belirttiğimiz gibi, hiç de piyasa aracılığıyla dağılmaz. İsmarlama yapırlar. Burası besbellidir. Ama - ki bu daha az fark edilir - aynı şey, günümüzde büyükçe makinelerin çoğunluğu için de geçerlidir. Hidroelektrik baraj türbinleri için süpermarketlerde alışverişe çıkmazsınız; bunları çok ince özelliklerini belirterek ısmarlarsınız. Bu iş, kamu eksiltmesi yoluyla yapılıyor olsa bile «piyasa dağılımı» ile hiç de aynı şey değildir. Çeşitli teklif mektupları, aralarında seçim yaptığınız farklı ürünlerin fiilen yapılmasına yol açmaz. Yalnız bir ürünün fiilen imal edilmesine yol açar ki o da **otomatik olarak** kullanılır. Aynı yöntemin her hangi bir piyasa mekanizmasını işe karıştırmadan ızlenebileceği açıktır. Yarı-

şan teklif mektupları yerine değişik üretim birimlerindeki farklı ürün maliyetlerini hesaplar, bütün kalite ve teknik özelliklerine uyulması koşuluyla, en ucuz arzciyi seçersiniz.

Böylece şaşırtıcı bir sonuca ulaşmış oluyoruz. **Daha bu günden**, en ileri kapitalist ülkelerde, gerek tüketim, gerekse üretim mallarının büyük çoğunluğu, aydan aya şöyle dursun, yıldan yıla şiddetli kaymalar gösteren «piyasa sinyalleri»ne cevap verilerek üretilmez kesinlikle. **Cari üretimin büyük çoğunluğu, tümüyle değilse bile büyük ölçüde piyasadan bağımsız olan yerleşik tüketim kalıplarına ve önceden belirlenmiş üretim tekniklerine tekabül eder.** Bu nasıl olmuştur? Tam da emeğin nesnel toplumsallaşmasındaki gelişmenin sayesinde olmuştur.

Kabaca önceden bilinmekte olan bu ürünler için gerekli kaynakları dağıtma sorunu, neden, Nove'nin o denli korkutucu bulunduğu «milyonlarca denklem»in kuşkusuz altından kalkabilecek olan modern bilgisayarların yardımıyla, bağlaşıklık üreticiler tarafından çözülemesin? Tüketici alışkanlıklarının değişmez olmadığı elbette doğrudur. Teknolojideki uzun dönemli değişimler, tüketim mallarının hâkim ürün bileşimini olduğu gibi bunları üretme biçimlerini de köklü dönüşümüne uğratabilir. Bir yüzyıl önce atla çekilen arabalar ve bunların bütün levazımı üretimin standart kalemleriydi. Günümüzde otomobiller, bütün vargılarıyla (benzin, ana yol inşaatı, yedek parçalar ve benzeri) birlikte, bunların yerini aldı. Günümüzden yüz yıl önce ev yapımında çimento, çelik ya da cam pek az kullanılır, alüminyum hiç kullanılmazdı. Bu günlerde çoğu insanların evlerinin inşasında tahta ve tuğla çok daha az yer tutuyor.

Şu var ki bu tür çok büyük çaplı değişimler, ancak uzun dönemde oluşur. Üstelik **bu yöndeki ilk itiş, asla piyasadan ya da tüketiciden gelmez.** On bin tüketicinin umut-

suzca koşuşup ellerini ovuşturarak: «Sevgili Henry Ford, bize otomobil ver! Apple Corporation'dan sevgili dostlarımız, ne olur, bize kişisel bilgisayarlar sağlayın!» diye bağırdıkları görülmemiştir. Görülen, mallarının mümkün olduğu kadar fazlasını satmak için gerekli talebi yaratmak üzere yeni ürünlerini tüketicilere lânse eden firmalardır (gerçekten yenilikçi firmalar! Marx, gerek sermayeciler arası rekabetin, gerekse sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesinin uyardığı sürekli teknolojik değişme ve yenilik ihtiyacına Schumpeter'den yarım yüzyılı aşkın süre önce işaret etmiştir).

2. KITLIK VE BOLLUK

Demek ki ileri bir sanayi ekonomisinde dağılımın düpedüz karmaşıklığı sorunu, Nove tarafından sunulduğu biçimiyle, büyük ölçüde aldatıcı bir sorundur. Demokratik sosyalist plânlamanın kendi pratik güçlükleriyle karşılaşacağını, bunların bazılarının kolayca önceden sezilebileceğini, bazılarının önceden sezmenin ise şimdilik o denli kolay olmadığını hiç kimse yadsımaz. Ama bunların Nove'nin ileri sürdüğü teknik anlamda aşılmaz olacağını düşünmek için hiç bir sebep yoktur. Ne var ki Nove'nin Marxist sosyalizm anlayışına yönelttiği eleştiri, bu anlayışın sınıfsız bir toplumun inşası için önerdiği yöntemlerle sınırlı kalmamakta, bizatihi amaç tanımlayışını da kapsamaktadır. Çünkü Marx'ın komünizm fikrinin üzerine kurulduğu bolluk öncülü - Nove'nin iddiasına göre - onulmaz biçimde ütöpiktir. İşte bu konuda söyledikleri: «Bolluğu şöyle tanımlayalım: gereksinimleri, akli başında hiç kimseyi doyum-suz ya da her hangi bir şeyin (veya en azından yeniden üretilebilir her hangi bir şeyin, daha fazlasını arar durumda bırakmamacasına, sıfır fiyat üzerinden gidermeye yeterlik. Bu kavram, Marx'ın sosyalizm/komünizme bakışında can alıcı bir rol oynar. Değil mi

ki, tanım gereği, herkes aradığını bulmaktadır, dolayısıyla karşılıklı dışlayıcı seçimler yoktur, bolluk kaynak dağılımı üstündeki çatışmayı kaldırmaktadır ... O zaman çeşitli bireyler ile grupların rekabet etmelerine, herkesin serbestçe elde edebileceği şeylerin sahipliğini kendi kullanımları için ele geçirmelerine sebep yoktur. İskoç kentlerine su sağlanmasını örnek vermek isterim. Bunun bedava olmadığı apaçıktır: Biriktirici ve borular yapımı, arıtım, onarım ve bakım için emek harcanması gerekmektedir. Gene de su boldur. Su kullanımının 'fiyatla tayinlama' yoluyla düzenlenmesine gerek yoktur, her türlü amaç için yeterli miktarda su mevcuttur. Her hangi bir anlamda 'pazarlanmadığı' gibi dağıtımı, her hangi bir 'değer yasası' ya da kârlılık ölçütüne de tâbi değildir. Su üzerinde rekabet yoktur, su üzerinde çatışma yoktur ... Başka mallar İskoçya'daki su kadar kolayca ve serbestçe elde edilebilseydi insanlarda yeni tutumlar gelişirdi; edinmecilik körelirdi; mülkiyet haklarının yanı sıra mülkiyetle ilgili suçlar da ortadan kalkardı.» (3)

Nove'nin Non Sequitur'ları

Bu anahtar parçada bir dizi **non sequitur** vardır. Nove, «bolluğun» kaynak dağılımı üzerinde çatışma bulunmayışı anlamına geldiğini söyleyerek işe başlıyor. Ama sonra «kaynak dağılımı»nı tüketici ihtiyaçlarına sessizce indirgeyiveriyor. Çünkü elli tane elektrik santrali İskoçya'da işlemeye başlasaydı elbette orada «bol» su olmazdı. Bir başka deyişle, Nove, **neyin «bolluk» olduğunu**, öteki durumlar öyle kaldığında, yalnız ve yalnız **carî yerel tüketici ihtiyaçlarının belirlediği** var sayımını sessizce yapmaktadır. Ya da, bir başka şekilde ifade edecek olursak, var olan tüketici alışkanlıklarını (ve üretim kalıplarını)

(3) The Economics of Feasible Socialism, s. 15-16.

olmuş bitmiş ve sürekli saymaktadır. Ancak bu öncülü belirttik hâle getirmemektedir. Çünkü bunu yapması, bolluğun olanaklı, Marxçı sosyalizmin de yapılabilir olmadığı yolundaki başlangıç savını temelinden çürütecektir.

Savda başka bir çelişki de vardır. Bir yandan Nove, İskoçya'da oturanlara «bol su» sağlamak üzere borular, biriktiriciler, bakım ve benzeri için emek harcanması gerektiğini belirtir. İmdi, emek «görece kıt»tır. Su borularına ya da biriktiricilere yatırılan aynı emek, bir dizi alternatife - golf sahaları, elektrik santralleri, hatta füze yapımına - harcanabiliirdi. Gene de esrarengiz biçimde, «kaynak dağılımı üzerindeki çatışma»nın genel kaçınılmazlığına karşın, İskoçya'da su «bedelsiz» dağıtılabilmekte, söz konusu emeğin dağılımı üzerinde görünüşe göre her hangi bir çatışma doğmamaktadır. Öyleyse Nove'nin, sosyologlar ile insandan kaçır filozofları saymıyoruz, sayısız başka iktisatçıyla birlikte, **genel** kaynak kıtlığı ile insan davranışının **özgöl** kalıpları arasında vazettiği bağlantı - en hafif deyimle - kanıtlanmış olmaktan uzaktır. Çünkü örneğin kendisi, yeter ki belirli bir dizi koşul sağlanmış olsun, insanların tikel durumlarında, tikel mallar karşısında edinmecilik olmayan bir davranış içine girmelerinin pek âlâ mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Nedir bu koşullar? İskoç yurttaşlarının su tüketimi örneğinde «fiyatla tayinleme» neden dolayı gereksizdir? İşin tuhafı, Alec Nove besbelli olan iktisadî sebebin sözünü etmemektedir. Oysa bu, Marxist ve liberal iktisatçıların üzerinde anlaşmakta zorluk çekmeyecekleri - ve aynı şeyin bölgedeki elektrik santrallerinin potansiyel çoğalışı durumunda neden geçerli olmayacağını hemen açıklayabilecek - bir noktadır. Söz konusu sebep, **su talebinin marjinal elâstikiyetinin ortalama tüketici için sıfır, hatta eksi hâle gelmiş olmasıdır.** Suyun parasız sağlanmasından ötürü muhtemelen birazcık «israf» olu-

yordur. Ama bu savurganlık, bu tikel malı «fiyatlama maliyeti»nden (sayaç yerleştirme, denetleme personeli çalıştırma, fatura gönderme ve benzeri) daha azdır. Bu koşullar altında suya fiyat koymak düpedüz kendini kurtarmaz. Burada etkili olan kilit ampirik veri istikrarlı, önceden görülebilir (azalma eğilimindeki) taleptir. Geri kalan her şey bunun sonucudur.

Peki ama genel kaynaklarda varlığını sürdüren kıtlık ortasında suda boluk akla uygunsa aynı şey, benzer koşullar altındaki başka mal ve hizmetler için neden geçerli olmasın? İskoç suyu, talep elâstikiyeti sıfır ya da eksi hâle gelmiş tek mal olabilir mi gerçekten? Marx'ın «sosyalizm/komünizme bakış»ının hak ettiği mevki aldığı yer işte burasıdır. Çünkü toplumsal servetin artışı, üretici güçlerin gelişmesi ve kapitalizm sonrası kurumların ortaya çıkışıyla birlikte, talebin elâstikî olmayışıyla nitelenen, dolayısıyla bedava dağıtılabilecek olan mal ve hizmetlerin sayısı artan hızla çoğalabilir. Bütün tüketim malları ve hizmetlerinin - diyelim ki - yüzde 60 ya da yüzde 75'e varan bölümü bu şekilde dağıtıldığı zaman bu birikimli artış, genel «insanlık durumu»nu dramatik bir değişikliğe uğratmış olacaktır.

Nove'nin çıkardığı sonuçta araya rast gele girivermiş bir başka **petitio principii** vardır. Bunda «mülkiyet hakları»nın «kıtlığın» kaçınılmaz sonucu olduğunu ima eder görünmektedir. Oysa kıtlığın bu hakları doğurması için, elbette, üretim araçlarının özel olarak mülk edinilmesini mümkün kılan, kolaylaştıran, onaylayan ve savunan, üreticilerin büyük çoğunluğunu bunlara olduğu kadar geçimlerinin doğal temelinde (toprak, su ve hava) de serbestçe erişmekten alıkoyan özgöl toplumsal kurumların yaratılmış olması gerekir. Bunlar ise, başka çıkarlar savunan başka toplumsal sınıflar karşısında özgöl çıkarlarını savunan özgöl toplumsal sınıflarla bağlantılı olacaktır. «Kıtlık», gelenek-

sel bir Bantu köyünde kuşkusuz çok gerçek bir şeydi. Ama binlerce yıl boyunca toprakta «mülkiyet hakları»na yol açmamıştı. Bu gün de İskoçya (ya da Britanya, Avrupa veya bir Sosyalist Dünya Federasyonu) halkı hidroelektrik enerjiye potansiyel olarak yatırım yapacaklara mülkiyet hakları bahsetmemeyi demokratik olarak kararlaştıracak olsa hiç bir iktisadî yasa, sırf kıtlığın bir sonucu olarak, kamuya ait suyu esrarlı bir biçimde özel mülk hâline çeviremez. Tüketiciye bol bol ucuz, fiyatlanmamış su sağlanması yolunda yaptıkları tercihin karşılığında daha pahalı enerji (yani enerji çıktısı için elde bulunan maddî kaynaklardan ve insan kaynaklarından daha büyük bir harcama yapılması) biçiminde bir «fiyat ödemeleri» gerekli olabilir. Ama bu, tüketiciler ve yurttaşlar olarak, onların seçişi ve hakkıdır.

Aynı sebepten dolayı, kıtlıktan cinsil (generic) bir «insan edinmeciliği» üretmek eşit derecede yanlıştır. Genel edinmecilik diye bir şey yoktur. Edinmecilik yönelimleri daha çok özgüdür ve genel olarak mallardaki kıtlıktan, hatta tikel malların kıtlığından çok **özgül ihtiyaçların görece yoğunluğu** ile ilişkilidir. Rolls - Royce çok güzel bir arabadır. Çok da kıttır. Birçok araba sürücüsü (hele oto meraklılarının çoğu) Rolls sahibi olmak ister. Gene de nüfusun ezici çoğunluğu, bir Rolls edinme uğruna çılgınca bir kavgaya içinde değildir. Ne pahasına olursa olsun «kıt bir Rolls» edinme uğruna tasarruf yapmak için her kuruluşlarını hesaplamazlar. Vahşi bir edinmecilik duygusu beslemezler bu limousine'e karşı. Hiç bir zaman sahip olmayacaklarını bilmeleri nevrotik bir hüsrana uyan. dirmaz onlarda. Şu hâlde «edinmecilik», «genel olarak kıtlığın» ortadan kalkmasından çok önce körelebilir - tıpkı İskoçya halkı arasında suya karşı köreldiği gibi. **En yoğun duyulan ihtiyaçların doyurulması ya da bu alanlarda bir tüketim doyumunun oluşması yeterlidir.** Marx'ın sosyalizme bakışının üstünde

yükseldiği var sayım budur. Bütünüyle gerçekçi ve akla uygun bir var sayımdır.

3. İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ

Nove'nin Marxçı mirasa yönelttiği eleştiriyi cevaplandırırken «ihtiyaçların görece yoğunluğu» kavramını kullandık. Bu kavramın bir sosyalist plânlama tartışması açısından birçok önemli içermeleri vardır. Şimdi bunlara değinelim. Bu gün Batı'da ihtiyaçların değişken yoğunluğu, «fiyatlanmış» mal ve hizmetler («fiyatlanmamış» olanlarında da) karşısındaki ayrımsal tüketici davranışında ifadesini bulmaktadır. Ancak bunun para cinsinden dolaylı olarak ölçülmesine gerek yoktur. Örneğin (şimdiki çöküntü sırasında pek çok insanın başına geldiği gibi) gelirin birdenbire düştüğü zamanlarda fiziksel tüketim kalıplarında meydana gelen değişimleri inceleyerek ampirik olarak saptanması mümkündür. Bu yapıldığında belirli yaygın özellikler açıkça göze çarpacaktır. Çünkü birtakım harcamalar ötekilerden önce kısılacaktır. Her belli başlı tüketim kategorisi içerisinde belirli mal çeşitleri azaltılırken öbürleri artırılacaktır (daha çok domuz eti, daha az yağsız sığır eti tüketilecektir). Sağlığa yapılan harcamaların güzellik müstahzarlarına yapılanlardan daha katı olduğu ortaya çıkacaktır. Bunlar rastlantılı tercihler değildir. Kapitalizmin sağladığı en önemli bilgi artışlarından birisi - bir anlamda, sermayeye bir övgüdür bu - önce orta sınıfların, ardından da nüfusun daha geniş tabakalarının yaşam düzeylerindeki yükselme sayesinde tüketim kalıpları konusunda pek çok ampirik, istatistiksel veri toplanmış olması, bu verilerin çok sayıda ülke çapında dikkate değer bir benzerlik göstermesidir. Bunlar, milyonlarca insanın on yıllar boyunca paylaştığı nesnel bir öncelikler sırasını açığa çıkarmaktadır. İnsan ihtiyaçlarıyla ilgili aklı başında her türlü

sorgulama, bu kanıtlarla işe başlamak zordur.

Bu türden bütün sorgulamalarda ortaya çıkan, Prusyalı istatistikçi Engel'in daha yüz elli yıl önce farkına varmış olduğu bir kalıptır. İktisadî büyümeyle birlikte ihtiyaçlar çeşitlenir çeşitlenmez bunlar arasında kesin bir hiyerarşinin varlığı fark edilir. Temel ihtiyaçlar vardır. İkincil ihtiyaçlar vardır. Bir de lüks ya da marjinal ihtiyaçlar vardır. Birinci kategoriye kabaca - ki bu noktada metafizik spekülasyon değil, ampirik veriler karşısında yanılmayı kabul etmeye hazırız - şunları koyabiliriz: temel yiyecek ve içecekler, giyim, barınma ve buna bağlı standart konfor araçları (ısıtma, elektrik, şehir suyu, sağlık tesisatı, mobilya); eğitim ve sağlık hizmeti; evden iş yerine, iş yerinden de eve güvenceli ulaşım verilmiş bir iş hızı ve zorlanması düzeyinde emek gücünün yerine konması için vazgeçilmez olan asgarî dinlenme ve boş zaman. Bunlar, Marx'a göre ortalama bir ücretli verilmiş bir çaba düzeyinde çalışmaya devam edecekse karşılanması **zorunlu** olan ihtiyaçlardır. Bunları iki alt bölüme ayırabiliriz: fizyolojik bir asgarî ve tarihi - ahlâkî bir ek. Bunlar mekâna ve zamana göre değişkenlik gösterir. Dalgalandıkları, yalnız ortalama emek üretkenliğindeki önemli değişimlere bağlı değildir. Çekişen toplumsal sınıflar arasındaki tarihi güçler dengesindeki büyük kaymaların da bir fonksiyonudurlar. Ama belirli bir anda, belirli bir ülkede, nesnel birer veridirler - ve halkın büyük çoğunluğunun bilincinde de açıkça yer etmişlerdir. Toplumsal ve iktisadî dokuda şiddetli sarsıntılar olmadan keyfi olarak («piyasa güçleri»nin işleyişi dahil) değiştirilemezler.

İkinci mal ve hizmetler kategorisinde daha karmaşık yiyecek, içecek, giyecek ve ev âletleri (en fantezi olanlar dışında) ile daha gelişkin «kültür» ve «boş zaman» mal ve hizmetlerini ve özel motorlu taşıtları (toplu taşımadan ayrı olarak) sınıflandırıyoruz.

Bütün öteki tüketim mal ve hizmetleri, lüks harcamaların oluşturduğu üçüncü kategoriye girer. Bu üç kategori arasındaki kesin sınırların çizilmesi elbette zordur. Sınırı en kolay çizilebilecek olan, birincisidir. İhtiyaçların (ve bu ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin) ikinci kategoriden yavaş yavaş birinci kategoriye geçişi, iktisadî büyümenin ve toplumsal ilerlemenin (özellikle proleter sınıf mücadelesinin sonuçlarının) bir fonksiyonudur. Herkes için ücretli tatil, 1936-37 büyük fabrika işgalleri dalgası ve onun daha sonra sanayileşmiş dünyaya yayılan serpintisizle gerçekleşen, işçi sınıfının yakın geçmişe ait bir kazanımıdır. Üçüncü kategori ile ikinci kategori arasındaki ayrım, gözlemlenebilir bir kitle görüngüsünden çok bir sosyokültürel tercihler sorunudur.

Ancak bütün bu noktaların vurgulanmaya değer olmasına karşılık su yüzüne çıkan genel kalıp oldukça açıktır. İnsan ihtiyaçları hiyerarşisinin hem fizyolojik hem de tarihi toplumsal bir temeli olduğu apaçıktır. Ne keyfidir, ne de öznel. İktisadî büyüme ve toplumsal ilerlemenin eşit olmayan ve birleşik gelişmesinden ötürü eş zamanlı olmayan bir biçimde olsa da bütün kıtalarda, alabildiğine değişik koşullar altında karşımıza çıkabilir. İhtiyaçlar hiyerarşisi, piyasa güçlerinin olsun despotik bürokrasilerin ya da aydınlanmış uzmanların olsun her hangi bir **diktası**nın sonucu değildir. Kendiliğinden ya da yarı kendiliğinden tüketici davranışının kendisinde ifadesini bulur. Söz konusu olan tek «despotizm» büyük çoğunluğunkidir. «Eksantrik» azınlıklar - ki mutlak sayılar olarak çoğu kez pek de az değildirler - genel kalıba uymayacaktır: alkollü içki tüketicileri karşısında Yeşilaycılar; sigara içmeyenler karşısında sigara içenler; et yiyenlere karşı vejetaryenler; televizyon seyretmeyi reddedenler ile gazete ya da kitap okuyamayan veya okumak istemeyenler; ilke olarak hekime gitmeyi ya da hastahaneye yatmayı asla kabul etmeyen

başkaları. Gene de, çok büyük sayıda insanın - yüz milyonlarca - söz konusu olması dolayısıyla, ortalamalar yasası, bu istisnaları dengeleme, ortaya çıkan ve tüketicilerin ezici çoğunluğu arasında kesin bir ihtiyaçlar hiyerarşisinin varlığını doğrulayan bir kalıbı zaman ve mekân içinde koruyup sürdürme eğilimi gösterir.

Bu hiyerarşinin daha da önemli olan bir yönü vardır. Talep elâstikiyeti, iktisadî büyümenin birbirini izleyen aşamalarının her birinde, öncelik listesinin tepesinden, kalem kalem, aşağıya inildikçe sıfıra ya da eksiye doğru yönelmekle kalmaz. Belli başlı ihtiyaç kategorileri bakımından da aynı yönelişi gösterir. Günümüzde en zengin sanayileşmiş ülkelerde temel gıda maddelerinin (ekmek, patates, pirinç ve benzeri) kişi başına tüketimi, gerek mutlak fiziksel miktarlar olarak, gerekse para cinsinden ulusal harcamaların yüzdesi olarak kesinlikle düşmektedir. Ülkede yetişen meyve ve sebzeler ile, hiç değilse parasal değerler cinsinden, temel iç çamaşırı ve çorap, basit mobilya kalemlerinin tüketimi de öyle. İstatistikler, ayrıca, zevklerin ve malların gitgide farklılaşmasına (çok sayıda ekmek ve pasta çeşidi, genel olarak yiyecek ve giyeceklerde çok daha büyük bir çeşitlilik) karşın, genel yiyecek, giyecek ve ayakkabı tüketiminin, kalori aldısı (intake), metre kare kumaş ve ayakkabı çifti cinsinden ölçüldüğünde, doyma eğilimi içinde olduğunu, hatta azalmaya başladığını göstermektedir.

Tüketim Kalıpları

Bu gerçeklikler, burjuvazinin ve Stalin'in sıradan insanların ihtiyaçlarının sınırsız büyümesine olan inancını bütünüyle çürütmektedir. Fiilî tüketici davranışıyla ölçülebildiği kadarıyla, hiç bir şey gerçeğe bu denli aykırı olamaz. Temel ihtiyaçların doyumu, yalnız belirli bir eşik geçildikten sonra yoğunlukları

azaldığı için değil, güdülenimde bir değişme meydana geldiği için de, Batı'da doğruluğu sınanabilir bir trenddir. **Rasyonel tüketim kalıpları, gittikçe daha çok tüketme yolundaki sözüm ona iç güdüsel isteklerin yerini almayla yüz tutmaktadır.** Burada, «rasyonel» olanın piyasa güçlerince olsun bürokratik plâncılar ya da allâme uzmanlarca olsun «dayatılması» gerekmez (**dayatılmaması gerekir**). İnsanların önceliklerinde kaymalar oldukça ve kişisel çıkarları daha öz bilişli hâle geldikçe, bizatihi tüketicilerin artan olgunluğundan çıkan bir şeydir.

Gıda tüketimi bu sürecin çarpıcı bir örneğini oluşturur. Ezelden beri insanlık, kıtlık ve şiddetli açlık uçurumunun kenarından bir türlü kurtulamamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bile gezegenimizin nüfusunun büyük çoğunluğunun acıklı durumu bu olmuştur. Bu koşullarda insanların yemek yeme saplantısı son derece doğaldır. II. Dünya Savaşı sırasında kıta Avrupa'sında beş yıl süren yiyecek darlıkları, 1945'ten sonra (kimisi Avrupa ülkelerinde çok daha geç) «sınırsız yiyecek tüketimi» denilebilecek bir şey yeniden mümkün hâle gelir gelmez gerçek bir oburluk patlamasını harekete geçirmeye yetmiştir. Peki ama ne kadar sürmüştür bu cümbüş? Yiyeceğin bir kez daha görece bollaşmasının üstünden yirmi yıl geçmemiştik ki (ancak bir kuşak!) öncelikler, dramatik kaymalar göstermeye başladı. Daha çok değil, daha az yemek kural hâline geldi. Sağlık tokluktan önemli oldu. Bu değişme, yeni tüketim kalıplarını hekimlerin ya da sağlık sanayiinin «dayatma»sından ileri gelmiş değildi. Nefsini koruma iç güdüsüydü bunu harekete getiren. Sağlık sanayiinin ortaya çıkışından çok önce, «kendi sosyalizmlerini gerçekleştirmiş olan» zenginler arasında benzer anlayış değişiklikleri fark edilebiliyordu. Rabbin 1850 senesindeki şişman İngiliz ya da Fransız yönetici sınıfları ile bir yüzyıl sonrasının ince belli Amerikan milyonerleri ara-

sında yemek merakı konusunda tam bir alt üst oluş yaşanmıştı. Bu gün Batı'nın sıradan yurttaşları, daha çeşitlenmiş yemeklerden daha büyük haz almaktalar. Vakit geçirmek için yemek pişirmekten bile hoşlanmaktadırlar belki. Ama gene de, kararından fazla yemek yiyip damar sertliğinden erken ölmek-tense, yirmi yıl daha çok yaşamak için mut-lak kalori aldılarını azaltma eğilimi gösteri-yorlardır.

Hastaların - ya da hastalık hastalarının - tüketim kalıbı buna benzer bir kalıbı açığa vurur. Sırf ameliyatlar bedava diye hiç kim-senin uzuvlarını tek tek kestirmeyeceği yete-rince açıktır. Ama Savaş'tan sonra müstah-zar ilâc tüketiminde görülen keskin artış - Bri-tanya'da NHS'nin (*) kuruluşundan sonra diş protezleri ile gözlüklerin çoğalışı gibi - sırf, hatta esas olarak, ilâc sanayiinin sorumsuz reklâmları karşısında edilgin bir boyun eğiş değildi. Özünde, karşılanmamış temel ihti-yaçlardaki bir birikmenin ifadesiydi. Bir kez bu birikme ortadan kalkıp belirli bir doyum eşğine ulaşıncaya aşırı ilâc tüketiminin kötü etkilerini gösteren, titiz ve dört başı mamur her türlü eğitim kampanyasının etkili olması muhtemeldir. İlâc tüketimi dengelenmeye, en sonunda da azalmaya yüz tutacaktır (var-lıklı toplumsal gruplar şimdiden bu kalıbı cr-taya koyuyor). Nitekim bütün içmenin zarar-ları konusundaki sistemli resmî eğitimin, tü-tün sanayiinin ters yöndeki bütün çabaları-na karşın, sigara tüketiminde kesin bir azalışa yol açtığını kaydetmek aşırı iyimser-lik sayılmamalıdır.

Bu düşüncelerden çıkan iki sonuç vardır. Birinci olarak, «kıtlık» gittikçe artan ölçüde daha az özsel mal ve hizmetlerle sınırlı kal-dıkça, fiyatlanmamış mal ve hizmetlerin sa-yısının satın alınan mal ve hizmetleri geç-mesiyle, bir bütün olarak ekonomide para-

nın rolünü azaltmak pek âlâ mümkün olacak-tır. Çünkü tüketicilerin ihtiyaçlarını ancak dolaylı yoldan, parasal gelirlerini değişik mal ve hizmetlere tahsis ederek, belirleye-bilecekleri var sayımı saçmadır. Bireyler, neye gereksindiklerini anlamak için parasal biçim gibi dolambaçlı bir yola ne diye baş-vursunlar? Gerçek durum, besbelli bunun tersidir. Onlar, belirli bir miktarda yiyecek, giyecek ya da boş zaman isterler, beğen-dikleri çeşitlere ilişkin tikel tercihleri vardır ve sonra kendi kendilerine şöyle derler: «Bu ih-tiyaçları karşılamak için elimde şu kadar pa-ra var, demek ki hepsini birden gidereme-yeceğim, öyleyse aralarında seçim yapmak zorundayım.» Yoksa ilkin paraya sahip olup da bir süre dolaştıktan sonra: «Cebimdeki para ve önümdeki vitrinler sayesinde anlıyo-rum ki açmışım!» demezler. Maddî kaynak-ları toplumsal ihtiyaçlara uyarlamamanın en ba-sit - aynı zamanda en demokratik - yolu, ikisi arasına para aracısını sokuşturmak değil, insanların ihtiyaçlarının neler olduğunu dü-pedüz onlara sorarak ortaya çıkarmaktır.

Hep birlikte yarının sosyalist uluslar topluluğu hâline gelebilecek olan bu günün ileri kapitalist ülkeleri, kendilerine ait birey-sel zevkleri ve yönelimleri olan milyonlarca farklı insandan oluşmaktadır elbette. Sosya-lizme doğru geçilirken, kapitalizmin getirdiği türden her çeşit tek biçimli çıktı standartlaş-ması bir eğilim olarak azalacaktır. İhtiyaç tatmininin - ya da doyumun - belirli bir nok-tasında edilgin tüketimden etkin tüketime doğru bir değişim doğal olarak gerçekleşir; ihtiyaçların daha büyük ölçüde bireyleşmesi, bunların karşılanmasında daha yaratıcı olun-masını gerektirir. **Yeni ihtiyaçların** kabaca iki kategoriye girmesi olasıdır. Bir yanda yeni ürün ve hizmetleri denemeye hevesli, gözü pek ve hayal güçleri üstün azınlıklarca geliştirilmiş ihtiyaçlar olacaktır. Ancak yeni malların **büyük çapta** üretimi yeni buluşların otomatik sonucu olmayacaktır. Çoğunlukça

(*) National Health Service: bu ülkedeki genel sağ-lık sigortasının adı - çev.

alınmış bilinçli bir karar olması gerekecektir. Nüfusun yüzde yirmisinin yeni ürünlerin genelleştirilmesini bütün yurttaşlara dayatmaya hakkı olmayacaksa da bunlar, bu ürünlerin üretilmesini sağlamak için kendi iş yüklerini artırabileceklerdir. Öbür yanda çoğunluğun tamamen yeni mal ve hizmet çeşitleri lehine tercihini kullandığı durumlar da olacak, bunu yeni ihtiyaçla uyuşması için genel plânın temelli olarak yeniden uyarlanması izleyecektir. Yirminci yüzyıl kapitalizminin tarihinde böyle büyük tüketici devrimleri görece seyrek görülmüştür. Belli başlı üç tanesi - otomobil, elektrikli ev âletleri ve plâstik eşya - yüz milyonlarca insanın hayatını kökünden değiştirmiştir. Sosyalizmde bu tür yığınsal dönüşümler, acımasız ve anarşik değil, rasyonel ve insancıl biçimde, ilk kez bunlardan etkilenecek olanların buyruğuyla ve onların denetimi altında gerçekleşecektir.

Bu, meta üretimi ve parasal mübadelelerin körelmesinin nesnel temelini sağlayacaktır. Aynı zamanda, temel ihtiyaçların karşılanmasını herkes için otomatik, göreneksel, açık bir gündelik deneyim hâline getiren kurumların var olması koşuluyla, toplumsal çatışmaların yoğunluğu azalabilecektir. Bu da, para ve piyasa ekonomisinin körelmesinin öznel temelini sağlayacaktır. Çünkü toplumsal kavga, yiyecek, toprak, temel iş kalıpları, ilk öğretim ve sağlık, temel insan hakları ve özgürlükleri söz konusu olduğu vakit alabildiğine şiddetli ve sert olur. Buna karşılık seçkin Bahama plâjlarına girmek için her gün birbirini öldüren milyonlere ya da Eski Ustalar'ın resimleri, hatta Şikago Borsası'nda yer kapma uğruna patlak veren dünya savaşlarına rastlanmamıştır (bunlardan yoksunluk o an için ne denli ıstıraplı olsa bile). Bu «kıt kaynaklar»ın dağılımıyla ilgili çatışmaları çözüme bağlamak için zaman zaman siyasal dolaplara, geniş çaplı rüşvete, hatta cinayete başvurulduğu olmuştur. Ama bu tür dalavereler, İrlanda açlığı-

nın, Büyük Çöküntü'nün ya da Hint kast düzeninin dehşetiyle karşılaştırılmaz. Açlık, işsizlik ve ayrımcılığın yarattığı türden çatışmalar ortadan kalksaydı farklı bir dünyamız - değişik davranışsal örüntülerimiz (patterns), değişik zihnî yapılarımız - olurdu. «Edinmecilik» lüks mallarla, rekabet de Küba purolarının kapışılmasıyla sınırlı kalsaydı bunlar, bu gün görülenlerden nitelikçe farklı görüngüler olurdu. Tereddütsüzce söylüyoruz ki böylesi, yaşayanlarının yüzde 99'u için daha iyi bir dünya olurdu.

İhtiyaçlar Üstünde Tiranlık mı?

Gene de bu sonuçlar karşısında direnenler olacaktır. Çünkü biz «toplumsal ihtiyaçlar hiyerarşisi» kavramını kullanır kullanmaz özellikle zamanımızın bürokratik merkezîyetçi - yani bürokratik olarak yönetilip kötü yönetilen - ekonomiler deneyiminin ardından, bastırılması güç bir kuşku belirlemektedir. Bu kavramın içinde kimi ihtiyaçlar ötekilere göre öncelik taşıdığına göre hangi hakla, hangi otorite adına ve hangi insanlık dışı sonuçlar pahasına bu «öncelikler» yaşayan gerçek insanlara dayatılacaktır? «Esarete giden yol» değil midir bu?

İnsanın bağımsızlaşmasına - yani özgürlüğe - bağlılıkları öteki felsefî ya da siyasal görüşlerden her hangi birinin mensuplarınınkinden daha derin olan sosyalistlerin çok ciddiye alması gereken bir savdır bu. Nove'nin salık verdiği bir yapıtta, **Dictatorship over Needs**'de, Ferenc Feher, SSCB, Çin ve Doğu Avrupa yöneticilerini halklarının ihtiyaçları üzerinde toptan bir tiranlık uyguladıkları için açıkça suçlamaktadır. Ortaya attığı sav güçlü bir savdır. Ama aynı zamanda kısmî, kendine ait bir çelişkiyi barındıran bir savdır. Bu çelişkinin kaynağı, yalnız Ferenc Feher ile Agnes Heller'in değil, Ota Sik, Branko Horvath, Włodzimierz Brus ve «piyasa sos-

yalizmi»nin başka birçok savunucusunun yaptılarında da tekrar tekrar karşılaşılan bir kavramda yatmaktadır. (4). Von Mises, von Hayek ya da Friedman gibi klâsik liberalleri bir yana bırakıyoruz, teorik olarak daha iyi yetiştirilmiş, düşünsel açıdan daha tutarlı neo-liberallerin yazılarında da aynı kavramın bulunuyor olması bir rastlantı değildir. Söz konusu olan kavram, «toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar» kavramıdır. İmdi, bütün bu kuramcılara göre, aralarındaki öteki - önemli - ayrılıklar ne olursa olsun, iktisat teorisinin (her türlü iktisat teorisinin) üzerinde kurulması gereken ana kaya kaynakların kıtlığıdır. Gel gelelim kaynakların kıtlığı, bütün bireysel ihtiyaçların karşılanamamasını otomatik olarak içerir. «Toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar» formülünün ardındaki sessiz öncül budur: **Bireysel ihtiyaçlar, toplumca otomatik olarak tanınmaz. Ancak bir kısmı tanınır.** O hâlde tutarlı bir bireycinin şu sonuca varması gerekirdi: «Toplumsal olarak tanınmış ihtiyaçlar» formülü, **her durumda toplumsal ihtiyaçlar üstünde toplumun tiranlığını içerir.** Plânlı bir ekonomi için ne denli doğruysa bu, bir piyasa ekonomisi için de o denli doğrudur. Tiranlık kaçınılmazdır. Tek sorun, bunun hangi özgül biçimi alacağı, bu biçimden ne gibi toplumsal - siyasal vargılar çıkacağıdır.

Bicimler ve Vargılar

Liberallere olduğu kadar piyasa sosyalistlerine de piyasanın istibdadının - «cüzdanla tayinlama»nin - plânın istibdadına - ya da tayinlama **tout court'a** - oranla birey için

daha az acı, kişisel özgürlük için de daha az zararlı olduğu açık bir şeymiş gibi görünür. Kuzey yarım küresindeki kimi uç örnekler - örneğin refah devleti İsveç'inde geir farklılıkları yoluyla tayinlama ile Stalin'in Rusya'sında Gosplan kararıyla tayinlama - karşılaştırıldığında bu akla yakın gibidir. Ama böyle- si uç örnekler, tarihî olarak birer istisnadır, kural değil. Büyük yığınsal sefalet ve aşırı gelir eşitsizliği (geçen 150-200 yıl boyunca kapitalist dünyanın tümünün ortalaması) ile nitelenen, piyasa ilişkileri ve gelir farklılıkları yoluyla kapitalist tayinlamanın tarihî ortalamasını alırsak varılacak sonuç açık olmak- tan çok uzaktır.

Bu temel ihtiyaçlar carî gelir bölüşümüyle ne denli az doyurulmaktaysa insanlar, bu doyum eksikliğinin aldığı özgül biçimler karşısında o denli kayıtsızlaşırlar. Haber ajansları, geçenlerde Santiago'daki bir Katolik rahibinin Şili pesosunun son devalüasyonundan sonra kent yoksullarının (nüfusun yüzde ellisinden fazlası!) **parasal gelirleriyle ekmek bile satın alamadıklarını** söylediğini haber veriyordu. Milton Friedman ve onun **Chicago Boy'ları**, başka, daha az temel ihtiyaçları üstünde nasıl bir tiranlık uygulanırsa uygulansın, temel gıda maddesi eksikliği duymayan Doğu Almanya yurttaşlarından «daha özgür» olduklarına onları inandırmakta çok sıkıntı çekeceklerdir. Çağdaş Afrika, bu doğruların bir başka örneğidir. Açlık Sahra Afrika'sını kırıp geçirdiğinde açlıktan ölmek üzere olanlara fiziksel tayinlar yoluyla yiyecek dağıtımını - bunlara yiyeceğin satılması kendilerini «daha özgür» kılacakken - bu insanları «serfler»e indirgeyen «diktatörce» bir dağılım diye mahkûm etmek kimse- nin aklına gelir mi? Bangladeş'te vahim bir salgın baş gösterecek olsa fiziksel biçimde ilâç dağıtımına piyasada satın almaya kıyasla nahoştur diye hayıflanılır mı? Gerçek- lik odur ki temel ihtiyaçları, piyasada paray-

(4) Başkalarının yanı sıra, bk. Włodzimierz Brus, **The Market in a Socialist Economy**, London 1972; Branko Harvath, **The Political Economy of Socialism**, London 1976; Ota Sik, **The Third Way**, London 1976; R. Selucky, **Marxism, Socialism and Freedom**, London 1979; Ferenc Feher ve Agnes Heller, **Dictatorship over Needs**, London 1984.

la dağıtma gibi dolaylı bir yoldan değil, bunlar için kullanılabilir toplam kaynakların doğrudan dağıtımı - ya da yeniden dağıtımı - yoluyla karşılamak çok daha az pahalı ve daha akla uygundur.

Buna karşılık para ve piyasa ilişkileri, tüketici özgürlüğünü artırmayı sağlayan birer araç olarak hak ettikleri yeri temel ihtiyaçlar zaten karşılanmış olduğu ölçüde alırlar. Çünkü tüketici özgürlüğü tüketici seçişini içerir; gerçekten temel ihtiyaçlar karşısında ise tüketicinin yapılacak seçişi kesinlikle yoktur. Ekmek ile jet uçağında bir yer arasında, ilk öğretim ile ikinci bir TV cihazı arasında, sağlık bakımı ile bir İran halısı arasında «seçiş» yapmanız olacak şey değildir. Bir tüketici özgürlüğü aracı olarak para, ancak görece fazla olan şeyler arasında verilecek kararlarda - yüksek düzeyde gelir eşitliği varsa - etkindir. Toplumsal kaynak dağılımının temel doğrultularını belirlemenin bir aracı olarak ise hem adaletsiz hem de etkisiz olması muhtemeldir.

Bir toplum temel ihtiyaçların karşılanmasına dağılımda öncelik vermeyi demokratik olarak kararlaştırırsa elbette ki ikincil ya da lüks ihtiyaçların giderilmesinde kullanılabilir kaynakları otomatik olarak azaltmış olur. Karşılanmamış ihtiyaçlar tümüyle marjinal ihtiyaçlar hâline gelmediği sürece, «ihtiyaçlar üstünde diktatörlük»ten tam bir kaçış olmayışı bu anlamdadır. Ama sosyalizmin siyasal savunusunun üstünlüklerinin en çok açıklık kazandığı nokta da burasıdır. Milyonların temel ihtiyaçlarını mı, yoksa on binlerin ikincil ihtiyaçlarını feda etmek mi daha adaletlidir? Bu soruyu sormak, bizatihi sanayi uygarlığının ilerlemesiyle gelişmiş olan daha karmaşık ihtiyaçların engellenmesini onaylamak demek değildir. Sosyalizmden beklenen, yalnız temel gereksinimlerle kısıtlı kalınması değil, gittikçe daha çok sayıda ihtiyacın tedricen karşılanmasıdır. Marx hiç bir zaman çileciliğin ya da kemer sıkma-

nın savunucusu olmamıştır. Tam tersine onun sınıfsız topluma bakışının ta yüreğinde yatan tam olarak gelişmiş kişilik kavramı insan ihtiyaçları ve bunların giderilmesinde büyük bir çeşitliliği içerir, ihtiyaçlarımızın temel besin ve barınmayla sınırlı tutulurcasına daraltılmasını değil, Marx'ın öngördüğü, piyasa ve para ilişkilerinin körelmesi, bu ihtiyaçların karşılanması için **ex ante** kaynak dağılımı ilkesinin sayısı gittikçe artan, bu gün kapitalizmde olduğundan daha az değil, daha çok çeşitlilikte mal ve hizmetlere tedricen yaygınlaştırılmasını içerecektir.

4. ÜRETİCİLER ÜSTÜNDE DESPOTİZM

Buraya kadar tüketim sorunları üzerinde odaklaşırken Alec Nove'yi - ve Marxçı sosyalizmin öteki eleştiricilerini - izlemiştik. Ancak bu ele alış, kendi içinde elbette tek yanlıdır. Çünkü ileri bir sanayi ülkesinin ortalama yurttaşları, sırf, hatta esas olarak - yani yetişkin hayatlarının büyük bölümünde - tüketici değillerdir. En önce birer üreticidirler hâlâ. Hâlâ ortalama olarak günde en az dokuz ila on saatlerini, haftada beş günlerini çalışarak ya da işe gidip gelerek geçirirler. Çoğu insanlar gecede sekiz saat uyuyorlarsa tüketim, boş zaman faaliyeti, dinlenme, cinsel ilişkiler, arkadaşlık ve söyleşi için topu topu altı saatleri kalıyor demektir.

Burada «tüketici özgürlüğü» şampiyonlarının üzerinde hemen hiç durmadıkları ikili bir tahdit belirmektedir. Çünkü verilmiş bir nüfus içerisinde karşılanacak ihtiyaçların sayısını ne denli artırırırsanız verilmiş bir teknoloji ve emek süreci örgütleniş düzeyinde üreticilerden talep edeceğimiz iş yükü o denli büyüyecektir. Bu iş yüküyle ilgili kararlar bilinçli ve demokratik bir biçimde **üreticilerin kendileri tarafından** alınmazsa bu kararlar, onlara - ister Stalin'in insanlık dışı çalışma mevzuatınca ister, günümüzdeki milyonlarca işsiziyle, emek piyasasının acımasız yasala-

rinca — diktatörce **dayatılır**. Daha adaletli ve daha insancıl bir toplumun savunucuları, nasıl bu tiranlığı tüketici ihtiyaçları üstündeki tiranlık kadar iğrenç bulmazlar? Çünkü bu günlerde solda birçoklarınınca safça göklere çıkarılan, piyasa aracılığıyla «ödülleri ve cezaları» sistemi, üreticilerin zamanları ve çabaları, dolayısıyla hayatlarının tümü üstünde pek kapalı olmayan bir despotizmden başka bir şey değildir.

Bu ödüller ve cezalar, sadece daha yüksek ve daha düşük gelirleri, «daha iyi» ve «daha kötü» işleri içermez. Dönemsel işten çıkarmaları, işsizliğin sefaletini (bir toplumsal varlık olarak kendini yararsız saymanın getirdiği manevî sefalet dahil), işin hızlandırılmasını, kronometre ve montaj hattına tâbi olmayı, üretim mangalarının otoriter disiplini, sinirsel ve fiziksel sağlığın tehlikeye sokulmasını, gürültü bombardımanını, üretim sürecinin bütününe ilişkin her türlü bilgiye yabancılaşmayı, insanların makine ya da bilgisayarların sırf birer eklentisi hâline dönüşürülmesini de içerirler. Milyonlarca insanın salt çağdaşlarının yüzde 50'sine ya da belki yalnızca yüzde 20'sine daha çok «tüketici doyumu» sağlamak için böylesi tahditlere boyun eğmesi gerektiği neden tartışılmaz bir doğru olsun? Oysa piyasa ekonomilerinin yalnız bırakılmak ya da ailelerine ve kendilerine bakamayacak duruma düşmek istemeyenleri yapmaya **zorladığı** şey tam da budur! Üretim süreci içindeki temelli yabancılaşma karşılığında ödenmeye değer bir bedel midir bu? En azından savın kanıtlanmış olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Betamax'tan, ikinci arabadan (toplu taşıma yeterli olsaydı belki birincisinden de), elektrikli et kesme bıçağından vazgeçip, çok daha az zorlanarak, haftada on saat daha az çalışmak - böyle bir azalma bütün birincil ihtiyaçların giderilmesini tehlikeye atmasaydı - tercihe değer olmaz mıydı? **Seçiş yap-**

makta gerçekten özgür olsalardı - yani alternatif, temel ihtiyaçlarının karşılanmasında azalış ve var oluş güvensizliklerinde felâketli bir artış olmasaydı - üreticilerin neye karar vereceklerini kim bilebilir?

Bir piyasa ekonomisinde - «piyasa sosyalizmi» ekonomisi dahil, ne denli «karma» olursa olsun, her türlü piyasa ekonomisinde - bu kararlar, üreticiler tarafından özgürce alınamaz. Onların arkalarından - ya onlar için karar veren iş verenler tarafından ya da denetimleri dışındaki «nesnel yasalar»ca - dayatılırlar. Ancak bu despotizm kader değildir. Hikâyedeki imparatorun burada gerçekten elbiseleri yoktur. Özgür bir topluluğun üreticilerini şöyle söylemekten alıkoyacak hiç bir zorlayıcı sebep yoktur: «Biz bir milyonuz. Haftada yirmi saat çalışıp, verilmiş bir donatım stokunu kullanarak ve verilmiş emek örgütlenişine uyarak harcayacağımız yirmi milyon saatle, bu aşamada ve yakın gelecekte x adet temel ihtiyacı karşılayabiliriz - ne daha fazla ne daha az! Teknolojimizi ve emeğimizin örgütlenişini rasyonelleştirerek bu iş yükünü gelecek yirmi yılda haftada on altı saate indirmeye çalışabiliriz. Birinci önceliği **buna** veriyoruz. Karşılanması gereken ek ihtiyaçlar hâlâ vardır - ancak biz, bu ek ihtiyaçların karşılanması için, şimdiki durumda günde beş saatten, yirmi yıl sonra da günde dört saatten çok çalışmaya hazır değiliz. Bu nedenle bu gün için yirmi beş saatlik, önümüzdeki yıllarda yavaş yavaş uygulanmak üzere de yirmi saatlik bir yasal iş gününü **saptıyoruz** - bu, kimi ihtiyaçların karşılanmamasını içerse bile.» Hangi «hakkaniyet», «adalet», «demokrasi» ya da «insanlık» ilkelerine dayanarak, tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasına ne kadar zaman ve çaba ayrılacağını kararlaştırmak konusundaki egemenlik hakları, üreticilerin kendilerinin ellerinden alınmaktadır?

WE MANUFACTURE ENGINE VALVES, GUIDES & HALF CONES FOR THE FOLLOWING MAKES OF VEHICLES

Renault 12
Fiat 124, 131
Ford Cortina
Ford Transit 1600, 1700
Ford Truck D 1210 - D 750
Thames Trader
Fiat tractor 480-640, 415
Hatz motor E 80, E 89, E 108
Lombardini LAP 250, LDA 450
Skoda
Man Do 026 MG - 0846
Daimler-Benz, Caterpillar

Chrysler 225 inch 3
Perkins 6-354, 4-203, 3-152
Ford tractor 3000-5000-3600
BMC 5, 1-5, 7-98
Inter 1800-205s TR 654-s TR 444
Bedford 330, 381, 214 inch 3
Chevrolet 230 250, 235
Opel
Ford 12M, 17M, 20M.
Prognat 504
Volkswagen EA 489-1200, 1300
Steyr, Hillman

MOTOR SUPAPLARI SANAYİİ VE TİCARETİ A.Ş.

HALKALI CAD. - SEFAKÖY/İSTANBUL Tel : 79 07 40 - 79 07 41 Telex : 23475 Cable : SUPSAN-İSTANBUL

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

Ülkemiz tarımı için gerekli fosfatlı kimyevi gübreyi üretmek amacı ile, T.C. Ziraat Bankasının öncülüğünde 1953 yılında kurulan Şirketimiz, İskenderun ve Yarımca'daki tesisleriyle Türk Tarımına hizmet sahasını gittikçe arttırmaktadır.

1982 yılındanberi de Asya ve Avrupa Ülkelerine Triple Süperfosfat gübresi ihraç ederek Ülkemize döviz kazandırmaya devam etmektedir.

İSKENDERUN KOMPLEKSİ

— Sülfürik Asit Fabrikası	230.000 ton/yıl H ₂ SO ₄
— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P ₂ O ₅
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P ₂ O ₅

YARIMCA KOMPLEKSİ

— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P ₂ O ₅
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P ₂ O ₅
— Kompoze Gübre Fabrikası	200.000 ton/yıl

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

DAİMA TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

GENEL MÜDÜRLÜK
YARIMCA FABRİKASI
İSKENDERUN FABRİKASI

Kasap Sokak No. 22 Esentepe/İSTANBUL
Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 39 İZMİR
Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 238 İSKENDERUN

Tel: 1722882 (8 Hat)
Tel: 31306 – 32131
Tel: 3796 – 3791

CEVHER'den yüksek kaliteli özel alaşımlı alüminyum döküm oto jantları

DÜNYANIN EN ÖNEMLİ OTOMOBİL FABRİKALARININ ŞART KOŞTUĞU
YÜKSEK KALİTE STANDARTLARINDA ÜRETİLMEKTEDİR

GARANTİ BELGELİDİR

5 sene süre ile GARANTİLİ
CEVHER JANT
KALİTELİ - EKONOMİK

Türkiye Genel Distribütörü:
CEVHER MOTOR TİCARET A.Ş.
Halit Ziya Bul.No.74 Halk Sigorta İş Merkezi 'B' Blok Zemini